תלמוד בבלי · ראשונים · רש״י · סדר נשים

רש"י על סוטה

רש״י

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

רש"י על סוטה

רש״י

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/רשי-על-סוטה/
הקובץ נוצר ב־17 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

דף ב. 5
דף ב: 7
דף ג. 8
דף ג: 10
דף ד. 12
דף ד: 13
דף ה. 15
דף ה: 18
דף ו. 19
דף ו: 21
דף ז. 23
דף ז: 25
דף ח. 27
דף ח: 28
דף ט. 29
דף ט: 31
דף י. 33
דף י: 34
דף יא. 36
דף יא: 37
דף יב. 39
דף יב: 41
דף יג. 43
דף יג: 44
דף יד. 46
דף יד: 46
דף טו. 49
דף טו: 50
דף טז. 52
דף טז: 54
דף יז. 55
דף יז: 57
דף יח. 57
דף יח: 58
דף יט. 60
דף יט: 61
דף כ. 63
דף כ: 64
דף כא. 66
דף כא: 68
דף כב. 68
דף כב: 70
דף כג. 71
דף כג: 73
דף כד. 74
דף כד: 75
דף כה. 76
דף כה: 78
דף כו. 78
דף כו: 79
דף כז. 81
דף כז: 82
דף כח. 83
דף כח: 85
דף כט. 85
דף כט: 87
דף ל. 90
דף ל: 92
דף לא. 93
דף לא: 94
דף לב. 96
דף לב: 98

דף לג. 99
דף לג: 100
דף לד. 102
דף לד: 103
דף לה. 105
דף לה: 107
דף לו. 108
דף לו: 109
דף לז. 110
דף לז: 111
דף לח. 113
דף לח: 114
דף לט. 115
דף לט: 116
דף מ. 117
דף מ: 118
דף מא. 120
דף מא: 122
דף מב. 122
דף מב: 123
דף מג. 125
דף מג: 126
דף מד. 129
דף מד: 131
דף מה. 132
דף מה: 134
דף מו. 136
דף מו: 137
דף מז. 138
דף מז: 140
דף מח. 141
דף מח: 143
דף מט. 145
דף מט: 148

דף ב.

מתני' המקנא לאשתו - לישנא דקרא נקט וקנא את אשתו (במדבר ה':י"ד) ולקמן בגמ' מפרש מאי לשון קינוי ובמתניתין מפרש כיצד מקנא לה אומר לה אל תסתרי עם איש פלוני:

מקנא לה ע"פ שנים - אם בא להשקותה צריך להביא שני עדים שאמר לה בפניהם אל תסתרי עמו ואם לא קינא לה בפני שנים אינה נאסרת עליו בסתירתה ואינו משקה:

ומשקה ע"פ עד א' או ע"פ עצמו - ואפי' אין עדים שנסתרה אלא עד אחד או הוא עצמו אומר ראיתיה שנסתרה אחר שקינאתי לה נאסרת בסתירה עד שתשתה ולקמן ילפינן מקראי שסתירתה אוסרתה עליו מספק:

ר' יהושע אומר - צריך ב' עדים אף לסתירתה:

ודברה עמו - שלא במקום סתר:

עדיין מותרת לביתה - לשמש עם בעלה:

ומותרת בתרומה - אם אשת כהן היא:

כדי טומאה - כדי העראה:

אסורה לביתה - מספק כדילפינן לקמן (דף כח.) שלשה ונטמאה אמורים בפרשה וקנא את אשתו והיא נטמאה ונסתרה והיא נטמאה תחת אישה ונטמאה אחד שאסורה לבעל ואחד שאסורה לבועל אם ימות בעלה או יגרשנה ואחד שאסורה לתרומה:

ואם מת - קודם שהשקה ואין לו בנים והיא זקוקה ליבם:

חולצת - לינשא לשוק ולא מתייבמת ובגמרא יליף לה:

גמ' מכדי תנא מנזיר קא סליק - כן סדר המשנה סוטה אחר נזיר:

מאי תנא דתנא סוטה - מאי תנא בנזירות דדמי לסוטה דתנא סוטה בתרה:

בקלקולה - בניוולה ובבשתה שמנוולין אותה כדקתני מתני' (לקמן דף ז:) קושר חבל למעלה מדדיה:

יזיר עצמו מן היין - שהיין מביא לידי קלות ראש והוא גרם לה:

וליתני סוטה והדר נזיר - שכך היא סמיכת פרשתייהו:

ותנא המדיר - פרק הוא בכתובות המדיר את אשתו ואיידי דאיירי בנדרי' תנא נדרים אחר כתובו' ואיידי דתנא נדרים תנא נזיר בתרה שאף הנזירות באה על ידי נדר והדר תנא סוטה בתרה:

לכתחילה לא - מדלא תני רבי אליעזר אומר מקנא אדם לאשתו על פי שנים:

אסור לקנאות - שמביא עצמו לידי תגר ואת אשתו לידי ניוול ואפי' היא טהורה:

כי פתח - כשהיה בא לדרוש בפרשת סוטה:
מזווגין אשה לפי מעשיו - צנועה לצדיק ופרוצה לרשע:
כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים - לא יזדווג ממשלת רשע בגורל צדיק:
וקשין - לפני המקום:
לזווגם - הנך דלפי מעשיו:
כקריעת ים סוף - שנשתנו סדרי בראשית:
מושיב יחידים ביתה - אדם יחיד ואשה יחידה והוא מזווגם יחד ומיישב מהם בית:
מוציא אסירים בכושרות - הוציא את ישראל ממצרים בחדש כשר לא חמה ולא צינה מקיש זיווג יחידים ליציאת מצרים:
איני - מי הוי זיווג לפי רשע וזכות והא מקודם יצירתם שאין נודע רשעו וזכותו מכריזין את זוגו ואם תאמר הכל גלוי לפניו הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים כדאמר במסכת נדה (דף טז:) מלאך הממונה על ההריון נוטל טיפה ומביאה לפני המקום ואומר לפניו טיפה זו מה תהא עליה גבור או חלש חכם או טיפש עשיר או עני אבל צדיק ורשע לא קאמר ליה דאין זה בידי שמים:
זוג ראשון - לפי המזל:
זוג שני - לפי מעשיו וקשה לזווגן לפי שאינה בת זוגו:
עד כאן לא פליגי אלא בקינוי וסתירה - כלומר עד כאן לא שמענו מפלוגתייהו דבעינן שני עדים אלא בקינוי לר"א ובסתירה לר' יהושע:
אבל בטומאה - אם יש עדים בקינוי וסתירה ויש עד אחד שקילקלה בסתירתה נאמן ואינה שותה אלא יוצאה בלא כתובה ואסורה לבעל ולבועל ולתרומה:
שנטמאת - באותה סתירה:
מנלן דמהימן עד אחד - בטומאה של סתירה אחר קינוי:
ועד אין בה בשנים הכתוב מדבר - וקאמר עדים שנים אין בטומאה זו אלא עד א' וקרא בטומאה קמישתעי ושכב איש אותה שכבת זרע ועדים שנים אין בה אלא א' והיא לא נתפשה לא נאנסה וממילא שמעינן דמהימן מדכתיב והיא לא נתפשה להחמיר עליה בא הכתוב לדונה כמזידה ומרישא דקרא נמי שמעת דמהימן דקאמר ומעלה בו מעל ושכב איש אותה ואין מעיד בדבר אלא זה ולקמן (דף ג.) מפרש דהאי קרא בתר קינוי כתיב דכתיב בתריה ועבר עליו רוח קנאה וגו' ודרשינן ליה לקמן שכבר עבר:
או אינו אלא אחד - דקאמר קרא דאפילו עד אחד אין בה ולקמן פריך אלא במאי מיתסרא דקאמר קרא והיא לא נתפשה אלמא פשיטא דנטמאת מדמהדר בתר אונס ורצון:

ת"ל לא יקום עד א' וגו' - מהאי קרא שמעינן דכל עד האמור בתורה שנים הם כדמפרש ואזיל:

דף ב:

ממשמע שנאמר עד - ולא נאמר עדים איני יודע דאחד קאמר אלא מדאיצטריך למיכתב אחד שמע מינה דעד שנים משמע דאינו אלא לשון עדות וסתם עדות שנים:

ואמר רחמנא תרי לית בה - לעיל קאי לפרושי מסקנא דמילתיה היכי מידריש ועד אין בה:

אלא טעמא כו' - קושיא היא כלומר טעמא דכתיב לא יקום עד אחד דההוא מוכח לך דהאי ועד אין בה בתרי קאמר הא לאו הכי הוה אמינא עד דכתיב הכא בסוטה חד הוא וקאמרינן אפילו אחד אין בה:

איצטריך - לא יקום עד אחד לגלויי עליה דהאי ולאשמעינן דחד מהימן דאי לאו הכי הוה אמינא כל סתם עד אחד הוא ובסוטה לא הוה אמינא דמיתסרא ואפי' בעד א' וכל שכן בלא עד והכי הוה דרשינן ליה ועד אין בה דקא אמר רחמנא הכי קאמר ועד אחד אין נאמן בה אלא שנים:

ופרכינן אין נאמן בה - בתמיה:

אלא מאי בעי - קרא עד דאיכא תרי בתמיה אמאי אתא קרא להאי לשתוק קרא מיניה כו':

דבר דבר מממון - כתיב בנואפת כי מצא בה ערות דבר (דברים כ"ד:א') וכתיב בדיני ממונות ע"פ שני עדים יקום דבר (שם יט):

איצטריך - לא יקום לגלויי עליה דהאי עד דבשנים הכתוב מדבר דאי לא גלי עליה הוה אמינא עד חד משמע ואין נאמן בה קאתא קרא לאשמועינן ודקשיא לך למה לי קרא סלקא דעתך אמינא סוטה שאחר קינוי וסתירה בא עד אחד והעיד שנטמאה באותה סתירה שאני וראוי להאמינו כאן שהרי רגלים לדבר:

ומי מצית אמרת - דאי לא גלי רחמנא דכל עד שנים הם דאנא אמינא דהאי עד אין בה אין נאמן בה קאמר א"כ בא הכתוב להקל עליה:

והא מדכתיב והיא לא נתפשה מכלל - דפשיטא לך דנטמאה והיכי קאמר והיא לא נתפשה אועד אין בה נהי דרישא דקרא איכא למימר ע"י שנים עדים ושכב איש אותה בעדים ועד אחד אין נאמן בה אלא והיא לא נתפשה היכי קאי אאין נאמן בה הא אמרת דלא מחזקי לה בנבעלת:

בה - בטומאה קאי דהא מינה סליק והיא נטמאה ועד אין בה ודרשינן אין בה תרי אלא חד:

בה - עד אחד נאמן ולא בקינוי:
סתירה עדיפא - לאחמורי בה:
שכן אוסרתה - על הבעל ועל הבועל מספק:
כטומאה - ודאית כדדרשינן לקמן מגיד לך הכתוב שעל הספק אסורה בפרק כשם שהמים בודקין (דף כח.):
שכן עיקר גרם לה - שע"י הקינוי סתירתה אוסרתה:
מתני' - דקתני לר"א דקינוי בשנים וסתירה על פי עצמו:
דלא כי האי תנא - דקתני לר"א סתירה בשנים וקינוי על פי עצמו:
לדברי ר"י בר' יהודה אין לדברי ר' אליעזר סוף - ולקמן מפרש לה:
מאי ניהו - אין לדבר סוף דקאמר:
ואמר קנאי - כשכועס עליה אומר קנאתי לה מפלוני ומביא עדים שנסתרה עמו סתירה כל שהוא דכיון דלא קינא לה לא נזהרה בו:
הא למשנתינו יש סוף - לדברי רבי אליעזר בתמיה:
והא זמנין דלא איסתתר - ואומר ראיתיה שנסתרה:
ולא מיבעיא למשנתינו - בתמיה:
איכא עיקר - שכבר התחיל בעדים שלא ע"י כעס:
הכא ליכא עיקר - ולכשיכעוס נקל לומר קנאתי והוא ימצא לה סתירות הרבה:
לא לימא איניש - אפילו בינו לבינה:
ומסתתרא - ונסתרת ונאסרת עליו:
קנאה - כעס כמו הם קנאוני בלא אל (דברים ל"ב:כ"א) כי קנאה חמת גבר (משלי ו':ל"ד):
מאי דקמא - מה יש לפנינו מה אירע עכשיו שזו בודלת מן האנשים:
וכולי עלמא ידעי דקני לה - שהעדים מגלין הדבר ואינן שונאין אותה:
ואיהו דאתי למיעבד קנאה בהדה - שזו מקניטתו על שחושדה:

דף ג.

אלמא קסברי דאסור לקנאות - כיון דאמרי לשון הטלת קנאה הוא אלמא אסור:
ולמ"ד מותר לקנאות מאי לשון קינוי:
ויקנא ה' לארצו - התרה בילק וחסיל וגזם שלא ישחיתו עוד את ארצו דבשילוח גובאי משתעי פרשה לעיל לארצו על ארצו כמו וישאלו אנשי המקום לאשתו (בראשית כ"ו:ז') על אשתו האתם תריבון לבעל (שופטים ו':ל"א):
אדם עובר עבירה - כגון אשה פרוצה עוברת בסתר:

והקב"ה מכריז בגלוי - שנותן בלב בעלה לקנאות לה והדבר מתפרסם בגלוי:
ואין עבירה גרסינן:
לשון הכרזה - הקב"ה מתכוין להעביר קול:
רגלים לדבר - שנטמאת:
והא כי כתיב קינוי בתר סתירה וטומאה - דאיתהימן בה עד אחד כתיב ונסתרה והיא נטמאה ועד אין בה וגו' וסמיך ליה ועבר עליו וגו' אלמא בלא קינוי נמי עד אחד מהימן בטומאה:
ועבר לכם כל חלוץ - בבני גד ובבני ראובן כתיב שהיה משה מצוה אותם לעבור עם יהושע את הירדן:
תשובו - מוכיח דלהבא הוא:
נכנסה בו רוח - ממרום ולקמן מפרש רוח טהרה או רוח טומאה ע"י שטן הבא להחטיאו להקניט את אשתו:
רבנן - דבי רב אשי אמרי רוח טומאה:
רוח טהרה - ששונא את הפריצות:
ומסתברא כמ"ד - דרוח דקאמר רבי ישמעאל טהרה היא:
דתניא - דקאמר רבי ישמעאל רשות פלוגתא דר' ישמעאל ור' עקיבא לקמן מפרש טעמייהו:
שפיר - אי רשות אי חובה:
ר' עקיבא אומר חובה - שאסור לשחרר עבדו:
בכל התורה - בכל עשה שבתורה א"כ אין לך מצות עשה לרבי ישמעאל חובה:
דתניא - לא גרסינן אלא הדר ונקיט למילתייהו לפרושי כל חדא באפי נפשה:
כלפי - כמו אחרי שאמרה תורה שאסור להביא עצמו לידי שנאה ותגר:
יכול אף זה כן - שיראה את אשתו עוברת על דת יהודית נסתרת עם שכיניה לא יקנא לה. כלפי לשון כנגד:
תלמוד לומר וקנא - אם רצה לקנא הרשות בידו ומשום דאי לא כתיב קרא הוה אמינא דאסור הוא דא"ר ישמעאל הכא רשות אבל בכל מצות עשה שבתורה לא אמר הכי:
קינוי אחרינא כתיב - ועבר עליו רוח קנאה וקנא את אשתו והיא לא נטמאה חד לרשות וחד לחובה:
ורבי ישמעאל - אמר לך איידי דבעי למיכתב והיא נטמאה והיא לא נטמאה שספק הוא בידינו ואעפ"כ אסרה הכתוב מספק כתב נמי וקנא אחרינא ואף ע"ג דמצי למיכתב הכי

ועבר עליו רוח קנאה וקנא את אשתו והיא נטמאה או לא נטמאה אפילו הכי אורחיה דקרא לחזור ולשנות את האמור מפני דבר אחר המתחדש בכפילתו:
איצטריך למיכתב לה יטמא - לומר שמותר ליטמא לקרובים הללו:
מכי אם לשארו נפקא - לנפש לא יטמא בעמיו כי אם לשארו הקרוב אליו לאמו ולאביו וגו' ולאחותו הבתולה וממילא שמעינן דמיטמא לאלו:
לה יטמא - אם מתה ואינו מטמא לאיבריה אם אחד מאלו מוכה שחין ואיבריו נופלין אין מיטמא להן דקיימא לן בהעור והרוטב (חולין דף קכח:) אבר מן החי מטמא כאבר מן המת ואיצטריך לה למעוטי איבריה:

דף ג:

אם כן - דלאו לחובה אתא אלא להך דרשא:
לכתוב רחמנא לה ולשתוק - דמשמע לנפש לא יטמא בעמיו כי אם לשארו וגו' ולאחותו הבתולה לה כלומר לגופה שלם ולא לאיבריה:
לא תחיה כל נשמה - בשבעה אומות כתיב החתי והגרגשי והאמורי והכנעני והפריזי והחוי והיבוסי:
למשרי אחד מן האומות - משאר שבעים אומות:
שבא על הכנענית - כל ז' אומות נקראו על שם כנען:
והוליד בן - דהלך אחר האב ומותר להחיותו לך לעבד:
דתניא - דלהכי אתא קרא:
בעבד - גרסי' בבי"ת:
וגם מבני התושבים וגו' - לעיל מיניה כתיב מאת הגוים אשר סביבותיכם מהם תקנו עבד ואמה אשר סביבות ארצכם ולא מבני ארצכם דשבעה אומות וגם מבני התושבים כל תושב היינו שבא ממקום אחר ונתיישב כאן וקאמר קרא שמותר לקנות מבניהם אשר יהיו להם מבנות ארצך:
מן הנולדים בארצכם - בנים הנולדים בארצכם והם בני התושבים דהיינו אחרים שנשאו בארצכם נשים אתה רשאי לקנות:
ולא מן הגרים בארצכם - ולא מן הבנים הנולדים לבני ארצכם במקום אחר מבנות שאר אומות והביאום לבניהם לגור שם:
ולא באחיכם - עבודת עבד:
ה"ג ורבי ישמעאל איידי דכתיב ובאחיכם כתיב נמי בהם כדתניא כו':
קריא - תולעת של שומשמין האוכלתן כך הזנות מחרבת את הבית:

תוקפא - כעס:
אידי ואידי - תוקפא וזנותא דאמרינן דמחרבת את הבית:
באיתתא - כשהאשה מזנה או כעסנית לפי שהאשה מתעסקת בזנוניה ואינה עושה מלאכתה ולא משמרת ביתה ומפקרת את של בעלה למנאפים:
קודם שחטאו ישראל - בעריות:
עם כל אחד ואחד - בביתו:
נסתלקה מהם - מלבא לביתם דאינו יכול לראות בעבירות שבביתו:
מקדמתו - לפני מיתתו מכרזת לפניו:
מלפפתו - כורכתו:
תנן התם - בפ' מי שקינא (לקמן לא.) אמאי דקתני אמר עד אחד ראיתיה שנטמאה לא היתה שותה:
שהיה בדין - שלא להאמינו אי לאו דכתיב קרא:
הראשונה - סתירה:
אין אוסרתה איסור עולם - שאם תשתה ותמצא טהורה מותרת לבעלה ולתרומה:
אין מתקיימת בפחות משנים - כדבעינן למיגמר דבר דבר מממון:
האחרונה - טומאה שהיא אחר הסתירה:
כל שיש בה - כל עדות שיש בה נאמן כדדרשינן לעיל ועד אין בה תרי אלא חד וקא אמר אסורה ואטומאה קאי דהא מינה סליק והיא נטמאה ועד אין בה:
קל וחומר - שתתקיים בעד אחד:
תלמוד לומר - באשה מקלקלת כי מצא בה ערות דבר ולהלן כו':
ופרכינן למה לי למיכתב למילפה בגזירה שוה:
בה ולא בקינוי כו' מיבעי ליה - דכיון דכתיב בה מיעוטא הוא ולא גמרי' שאר עדיות דאשה מינה וקמו להו במלתייהו ככל עדיות שבתורה:
הכי נמי קאמר - וגזירה שוה למילתא אחריתי נקט ומתניתין חסורי מיחסרא והכי תנא ליה ת"ל בה ולא בקינוי וסתירה וגזירה שוה לטומאת אשה דעלמא שלא קינא לה בעלה ובא עד אחד ואמר אני ראיתיה שנטמאה דלא מהימן והכא הוא דמהימן משום דרגלים לדבר:

דף ד.

כדי טומאה - ומהו כדי טומאה כדי ביאה ומהו כדי ביאה כדי הראה דהיינו נשיקת אבר באותו מקום וכמה שיעורה כדי הקפת דקל שיוכל האדם לילך סביבות הדקל ולקמן מפרש למה לי למיתני כולהון:

כדי מזיגת כוס - למוזגו במים וסתם כוס רביעית ולקמן אמרי' כל אחד ואחד מן החכמים הללו בעצמו שיער כמה שהוא שוהה בהראתו:

ליטל קיסם - מבין שיניה:

ואף ע"פ שאין ראיה - גמורה לדבר דקרא לאו הושטת יד לסל כתב ביה יש זכר ורמז מקצת דהוקשה אשה זונה לככר לחם:

וכל הני למה לי - למיתני ברישא ליתני שיעור סתירה כדי טומאה כדי הקפת דקל:

דאי תנא כדי טומאה הוה אמינא - בכל שיעור הצריך לבא לידי כך דהיינו טומאה וארצותה שיפתה אותה וידבר על לבה עד שתתרצה:

קמ"ל - דמאי טומאה ביאה לחודה דאיכא למימר קודם הסתירה נתרצית לו:

קמ"ל כדי הראה - דקי"ל בפרק הבא על יבמתו (יבמות נד.) הראה כגמר ביאה לכל העריות:

ואי תנא כדי הראה - ולא תנא ברישא כדי טומאה הוה אמינא כדי הראה וארצותה ואפי' תנא כדי ביאה כדי הראה לא הוה מימעיט ארצותה דאנא אמינא הראה למעוטי גמר ביאה ומיהו ארצותה בעינן דהכי הוי משמע כמה שיעור סתירה כדי ביאה ואנא אמינא כל צרכי ביאה דהיינו ארצותה וגמר ביאה והדר מפרש מה היא ביאה הראה אכתי ארצותה לא אימעיט הילכך תנא ברישא כדי טומאה דמשמע טומאה וארצותה והדר פריש ומה היא טומאה כדי ביאה ועל כרחיך אימעיט ארצותה דהא ביאה כולה גמר ביאה משמע ולא מיעט אלא ארצותה והדר תנא ומה היא ביאה הראה למעוטי דלא בעינן גמר ביאה וממילא שמעי' מינה נמי (דאי) לא תנא כדי ביאה אכתי לא הוה ממעטא ארצותה דכדי טומאה גמר ביאה וארצותה משמע והראה דפריש בתרה לא ממעטא אלא גמר ביאה הילכך איצטריכו כולהו:

וכמה - הוא שיעור הראה לחודה כדי הקפת דקל והא ליכא לאקשויי הואיל וסוף סוף שיעורא כדי הקפת דקל הוא ליתני כמה שיעור סתירה כדי הקפת דקל דאיבעי ליה לתנא לפרושי איסור סתירה משום מאי או גמר ביאה או הראה משום הכי תנא כדי טומאה כדי ביאה כדפרישית:

כדי חזרת דקל - קס"ד השתא דהיינו הקפה:

ברוח - שהרוח דוחפתו להענף והוא חוזר למקומו:
קאי בדוכתיה - נח מניענועו:
אימא כדי למזוג ולשתות - והאי כדי לשתותו דקאמר לעיל אמזיגה דקאמר רבי אליעזר קא מוסיף ר' יהושע ואמר שתיה נמי בעינן עם המזיגה וכדי מזיגה דתנא הכא בבתריתא מזיגה ושתיה קאמר דסתם מזיגה למשתייה מיד הוא שאחר שמזגו מתקלקל אם משהה אותו:
א"כ היינו רבי אליעזר - דהא ר' אליעזר בקמייתא כדי מזיגת הכוס קאמר וקא פליג ר' יהושע ואמר כדי לשתותו ובבתרייתא (נמי) אמר רבי אליעזר חזרת דקל ואוקימנא דהיינו כדי מזיגה ואי מזיגה דקאמר ר' יהושע בתריה בלא שתיה קאמר היינו רבי אליעזר:
הכא אמר כדי לשתותו - לכוס:
חד שיעורא הוא - וליכא לאקשויי א"כ היינו ר' יהושע דבקמייתא אמר כדי לשתותו לכוס ואמר בן עזאי בתריה כדי לצלות ביצה דהוא כדי שתיה לאו קושיא היא דהא אוקימנא כדי לשתותו דר' יהושע כדי למזוג ולשתות וקאמר ליה בן עזאי כדי לצלות ביצה דהוא כדי שתיה לחודה דכוס:
אימא כדי לצלות ולגומעה - גמיעה דקאמר ר"ע בקמייתא אצלייה דבן עזאי דלעיל מיניה קא מוסיף לה ובבתרייתא דקאמר כדי לצלות ביצה לצלות ולגמע קאמר דסתם צלייה גמיעה בתרה שגומעו חם שלא יצטנן:
לדבריו דר"ע קאמר לה - דאמר לצלות ולגמוע לדידך אדקמשערת בצלייה וגמיעה בחדא (שפיר) בגמיעה דשלש דהוא כצליאה וגמיעה בחדא:
דמרחק - שני ראשי הנימא הנפסקות מרוחקות זה מזה דאיכא שהייה טפי:
דמהדק - הקיסם בדוחק בין השינים:
דמהדק - הככר בדוחק בתוך הסל:
בחדתא או בעתיקא - סל ישן חלק הוא ונוח להשתמש מן החדש שהחדש יוצאין לתוכו ראשי קיסמין של אריגה:
בקרירא או בחמימא - לחם חם נמעך ונשמט מן היד וצריך להוציאו בנחת ושוהה בהוצאתו:

דף ד:

בדחטי או בדשערי - של חטין חלק ונשמט יותר משל שעורים:
רכיכא - נשמט יותר מאקושא:
רכיכא - שנילושה העיסה רכה:

כל אחד ואחד - מן התנאים הללו:
בעצמו שיער - כמה שהיה שוהה בביאתו:
והאיכא בן עזאי דלא נסיב - כדאמר ביבמות (דף סג:) אבל מה אעשה שנפשי חשקה בתורה אפשר לעולם שיתקיים ע"י אחרים בפרק הבא על יבמתו:
כי בעד אשה זונה וגו' - השתא דריש ליה מסיפיה לרישיה בשביל ככר לחם אדם מתחייב בעונש של אשה זונה:
במילתיה דרבא גרסי' בעד ככר לחם עד אשה זונה מבעי ליה - דמשמע בשביל ככר לחם רב העונש עד כדי עונש אשה זונה וה"ה נמי אי הוה כתיב עד אשה זונה בעד ככר לחם לא הוה קשיא לרבא מידי דודאי מסיפיה לרישיה מדריש קרא אלא עד ובעד קא קשיא ליה דגבי ככר לחם הוה ליה למיכתב בעד וגבי אשה זונה הוה ליה למיכתב עד:
המזלזל - שאוכל תמיד בלא נטילת ידים:
נעקר - דעובר על דברי חכמים חייב מיתה דכתיב ופורץ גדר ישכנו נחש (קהלת י':ח'):
מים ראשונים - שלפני המזון:
שיגביה ידיו - ראשי אצבעותיו שיהו המים משפעין לצד זרועותיו ולקמן מפרש טעמא:
שמא יצאו מים חוץ לפרק ויחזרו ויטמאו את הידים - כדתנן במסכת ידים (פ"ב מ"ג) שצריך ליתן המים על ידיו שני פעמים הראשונים מטהרין את הידים והשניים מטהרין את המים הטופחים על ידיו שנטמאו בתחילה מחמת ידים ותנן התם הידים מטמאות ומטהרות עד הפרק כלומר מן הפרק ולמטה גזרו עליהן להיות שניות ופוסלות את התרומה ומטהרות בנטילה עד הפרק שעד הפרק צריך נטילה נטל את הראשונים ואת השניים עד הפרק וחזרו ליד טהורים שהרי טיהרו השניים את הראשונים נטל את הראשונים חוץ לפרק ואת השניים עד הפרק וחזרו ליד טמאה כלומר יצאו הראשונים חוץ לפרק ועל השניים לא הקפיד ליטול עד מקום שיצאו הראשונים אלא עד הפרק כמשפטם וחזרו הראשונים ליד טמאה שהרי נטמאו תחלה מחמת הידים והשניים לא טיהרו את היוצאים הילכך צריך שיגביה ראשי אצבעותיו למעלה שמא יצאו מים הראשונים ויחזרו ויטמאו את הידים:
אחרונים - של אחר הסעודה שחייבו חכמים מפני שמלח סדומית יש שמסמא את העינים:
צריך להשפיל ידיו למטה - כדי שתרד הזוהמא של תבשיל שבידיו שהרי להעביר הזוהמא הן:

כל האוכל בלי ניגוב ידים - דבר מאוס הוא וחשוב כטומאה שנאמר ככה יאכלו בני ישראל את לחמם טמא אלמא דבר מיאוס קרי טומאה:

מאי ואשת איש וגו' - סיפיה דקרא דלעיל הוא כי בעד אשה זונה עד ככר לחם:

לסוף נכשל באשת איש - והכי קאמר בעד אשה זונה עד ככר לחם ואשת איש זונה נפש היקרה הגבוהה היא תצודנה רודף אחריה וצד אותה ומגיעה:

היא תצוד מבעי לה - כיון דמסיפיה לרישיה קדרשת ליה הכי איבעי ליה למכתב ואשת איש נפש יקרה היא תצוד אותה אבל השתא משמע שאשת איש צדה את הנפש היקרה:

מכהן גדול - דאפילו ממזר תלמיד חכם קודם לכהן עם הארץ לפתוח ראשון ולברך ראשון ומהאי קרא ילפינן ליה בהוריות (דף יג.):

ורם לבבך - מעלה אני עליך כאילו שכחתו:

כי את כל התועבות - גבי עריות כתיב:

במה - עבודת כוכבים:

אשר נשמה באפו - שמחזיק עצמו כבעל נפש דהיינו גאוה שחשובה נפשו בעיניו:

מאי יד ליד לא ינקה - סיפיה דקרא דאירי ביה לעיל הוא תועבת ה' כל גבה לב יד ליד לא ינקה:

ה"ג כל שיש בו גסות הרוח אפילו הקנהו כו' ול"ג כל הבא על אשת איש דלא משתעי קרא אלא בגסי הרוח:

הקנהו להקב"ה כו' - השליטו בשבחו על הכל כאברהם שקראהו קונה שמים וארץ והיינו יד ליד אפילו דומה לאברהם שאמר הרימותי ידי:

קשיא להו לדבי רבי שילא - אהך דרשה דרב:

הכי גרסינן האי יד ליד ידי לא ינקה מיבעי ליה:

אפילו הוא כמשה - שקבל מיד הקדוש ברוך הוא לידו תורה:

יד מיד מיבעי ליה - דהא קרא במקבל מוקמינן ליה ולא בנותן והוה ליה למיכתב יד מיד לא ינקה יד שקבלה מיד אף הוא לא ינקה:

דף ה.

אפילו עושה צדקה בסתר - שנותן מידו לידו של העני והכי משמע יד הנותנת ליד אף הוא לא ינקה:

דכתיב ביה מתן בסתר כו' - לאו דשייך האי קרא בקרא דלעיל אלא רבותא היא שאע"פ שמכפה אף וחימה אינו מכפר על גסות הרוח:

אזהרה - שלא יהא גס רוח:

ורם לבבך ושכחת - אלמא מגובה לב בא לידי שכחה ששוכח את בוראו ובשכחה הוא מוזהר השמר לך פן תשכח:

מתמעט - מחשיבותו:

רומו מעט - כיון שרומו מתמעט:

ישנו בעולם - מתקיים:

והומכו - ואם חזר ונעשה עניו שממיך את עצמו:

ככל - כאותן שנאמר בהן כל:

יקפצון - מן העולם ימותו מות ישרים אברהם כתיב ביה וה' ברך את אברהם בכל יצחק כתיב ביה ואוכל מכל יעקב כתיב ביה כי חנני אלהים וכי יש לי כל והכי מפרש בהדיא בבראשית רבה (דבשלמא בכל מכל רבותא הוא שנתברכו בכל אבל וכל אשר תתן לי מילתא בעלמא הוא דקאמר):

כסאסא דשיבלתא - גבהו של שבולת שקורין זקן השבולת והוא נשבר ונופל מאליו:

גבוהה גבוהה הוא מלקט - והיינו וכראש שבולת שראשה נראית למעלה מחברותיה:

אתי דכא - אני מגביהו עד ששוכן אצלי והיינו אשכון את דכא:

אני את דכא - אני מרכין שכינתי אצלו:

ילמד אדם מדעת קונו - לאהוב את הנמיכות:

כל הרים וגבעות - כגון תבור וכרמל שבאו שם כדכתיב למה תרצדון הרים גבנונים (תהלים סח):

כאשירה - יגדע וישרש אחריה כאשירה שצריך גידוע אחריה כדכתיב ואבדתם את שמם (דברים יב):

ננער - מקיץ בתחיית המתים:

שכבי בעפר לא נאמר - דלישתמע על כל המתים:

שכן לעפר - משפיל עצמו לעפר:

מיללת - מקוננת:

וגבוה ממרחק יידע - רישיה דקרא כי רם ה' ושפל יראה וגבוה והגבוה ממרחק מקודם שתבא עליו פורענות ימים רבים יידע שכינה מתאוננת ומשתברת עליו כמו וידע אלמנותיו (יחזקאל יט) ויודע בהם אנשי סכות (שופטים ח) יודע כמביא למעלה (תהלים עד) לשון שבר:

רואה את הגבוה - לקרבו ולהשתדל עמו וחשוב בעיניו כמו (הושע ט) כביכורה בתאנה בראשיתה ראיתי את אבותיכם נתתי עיני לקרבם ולחבבם:

ואיכא דמתני לה אמספרי לשון הרע - משום רישא דקרא מלשני בסתר רעהו וגו':

רוח קימעא עוכרתו - פורענות קלה טורפתו ומאבדתו:
והרשעים - גסי הרוח דקראי דלעיל משתעי בשפלים ונדכאים להחיות רוח שפלים וגו' כי לא לעולם אריב עם אותן שפלים בעון בצעו וגו' דרכיו ראיתי וגו' בורא ניב שפתים וגו' אבל הרשעים שאינן שפלים ונדכאים כים נגרש כים המגרש ומשליך רפש וטיט לשפתיו סביביו:
כמה רביעיות - לוגי מים אנו רואים שרוח קימעא עוכרתו עוכרת את מימיו:
אדם שאין בו אלא רביעית אחת - שברביעית דם הוא מתקיים שיעור זה הלכה למשה מסיני שרביעית דם מת מטמא באהל מפני שהיא נפש וקרינא ביה על כל נפשות מת לא יבא:
אחד משמונה בשמינית - משקל קטן הוא והיינו עוכלא כלומר צריך שיהיה בו מעט גאוה שלא יהו קלי הראש מסתוללין בו ויהא דבריו מתקבלין עליהן בעל כרחם:
ומעטרא ליה כי סאסא לשיבלתא - גסות מועט נאה והוגנת לו לתלמיד חכם ומעטרתו כסאסא המעטרת את השבולת:
בשמתא דאית ביה - גסות הרוח:
ובשמתא דלית ביה - גסות פורתא לפי שאין בני עירו יראים ממנו ואין בו כח להוכיחם:
לא ממנה ולא ממקצתה - לא יחפוץ אדם לא בכולה ולא במקצתה דמי זוטר מאי דקרי ליה קרא תועבת ה':
כבשר - שהוא רך ולא כאבן שהוא קשה:
להשתחוות - להתפלל אותם שהם בשר יבואו ויתפללו כי הם נשמעים לפני אבל גסי הרוח לא יבואו:
בשר כתיב ביה ונרפא - ובשר כי יהיה בו בעורו שחין ונרפא אדם כי יהיה בעור בשרו נגע צרעת כי תהיה באדם לא כתיב בחד מינייהו ונרפא לפי דרכך אתה למד שמי שהוא רך ועניו כבשר קרוב להתרפאות מיסורין הבאין עליו אבל מי שהוא קשה כאדמה אין רפואה למכותיו:
אדם - למה נקרא שמו אדם שהוא אפר דם מרה. כלומר כולו הבל לכך אל יתגאה מרה היא ליחלוחית מרה היוצאה מן המרירה שבכבד ומתגברת באדם הכל לפי החדשים ושינוי העתים ולפי המאכל שאוכל ועל ידיה באין חליים ונגעים ומכאובות יש שקורין בדברי הרופאים מרירה שחורה ויש שקורין מרירה אדומה:
שאול - מקום שאול ביתו:
נפחת - מתמעט מחשיבותו ונעשה פחות באנשים:

דף ה:

ולשאת ולספחת - על ידי שמנשא עצמו בא לידי ספחת שאינו עיקר באנשים אלא נספח וטפל:

טפילה - דבר שאינו חשוב בעצמו אלא נטפל באחרים:

ספחני נא - אספני נא בנבואת בית עלי משתעי קרא אעמיד כהנים גדולים אחרים שיוציאו את כהני זרעך מגדולתם ויצטרכו לבקש מהם לאוספם ולקולטם אצלם:

אל אחת הכהונו' - באח' מן המשמרות:

שכר עולה בידו - ולא שכר קרבן אחר:

זבחי - כל הזבחים במשמע:

השם אורחותיו - מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה:

הא גופא קשיא אמרת כיצד מקנא לה אמר לה בפני שנים כו' - קס"ד אמר לה כו' היינו פירושא דכיצד מקנא לה אמר לה בפני שנים כו' ואשמועינן דזהו הקינוי:

אלמא דיבור סתירה היא - אפי' מדברת עמו בשוק סתירה חשיב לה מדקאמר זה הקינוי דאי לאו דסתירה הוא ולא מיתסרא בה מאי קינוי איכא ולמה לי דמתרה בה:

והדר תני - דכי עברה על התראתו ודברה עמו מותרת לביתה:

עדיין מותרת לביתה - לשמש ביתה לשון תשמיש הוא:

אמר אביי הכי קאמר - אמר לה לאו פירושא דכיצד מקנא לה הוא אלא תרתי קתני וה"ק אמר לה אל תדברי ונסתרה או דברה אע"פ שעברה על קינוייו אצל דיבור או אם דברה עמו אחר קינוי גמור דאל תסתרי עדיין באחת משתי אלו מותרת לבעלה אבל עברה על קינוייו אצל סתירה כגון שאמר לה אל תסתרי ונכנסה עמו לבית הסתר כו':

אסורה לביתה ואסורה לאכול בתרומה - עד שתשתה ולקמן בפ' כשם שהמים בודקין (דף כח.) יליף מונטמאה ונטמאה שלש פעמים אחד לבעל ואחד לבועל ואחד לתרומה:

ואם מת בלא בנים - עד שלא השקה:

חולצת ולא מתייבמת - בגמרא מפרש טעמא:

ויצאה מביתו - לעיל מיניה כתיב כי מצא בה ערות דבר וגו' ויצאה מביתו וגו' לאיש אחר למה לי למכתב אי למשרייה לאנסובא על ידי גט כריתות לכתוב ויצאה מביתו והיתה לאיש למה לי למכתב לאחר אלא למעוטי יבמה היכא דלא גרשה בעל אחר שמצא בה ערות דבר והכי משתמעי קראי כי מצא בה ערות דבר יגרשנה בספר כריתות ויצאה מביתו כלומר ובכל צד שתצא מביתו בין ע"י גירושין בין ע"י מיתה אם באת לינשא

לאיש אחר תנשא ולא ליבם שאינו אחר אצל נשואין של זו שמכח נשואי ראשון היא נזקקת לו:

אי הכי חליצה נמי לא תיבעי - דהא פטרה רחמנא ושרייה לאיש אחר בכל ענין שתצא מביתו אחר שנמצא בה ערות דבר:

אילו איתיה לבעל - מי משתריא בלא גט הא כתיב וכתב לה ספר כריתות אפי' מצא בה ערות דבר כריתות בעיא השתא נמי בעי' חליצה דיבם במקום בעל קאי:

אית דאמרי - דהכי שני רב יוסף לעיל רחמנא אמר כו' צוה לבעלה לגרש' מביתו כשמצא בה ערות דבר כי היכי דלא תיסתרי' לביתיה כדאמר לעיל זנותא בביתא כי קריא לשומשמא:

דף ו.

מי קא רמינן עליה - למינסבה בעל כרחיה דאילו ליבם אמרינן ליה מצות יבום קודמת למצות חליצה אבל בהא אסור למימר ליה וממילא אשמועינן קרא דאסור ליבמה דלא שייך בה יבום והויא כאשת אח שלא במקום מצוה:

הכתוב קראו אחר - למי שנושאה ואת אמרת תתיבם ותרמי עליה בעל כרחיה:

נישאת לאחר - שגרשה ראשון שמצא בה ערות דבר וניסת כו' לא תתיבם דהשתא נמי אחר הוא ואין בן זוגו של ראשון אם ישאנה וקרמית לזה עליה במצות יבום:

גביה דהאי - אחר אחיו של זה:

בשם טוב הוה קיימא - ואיכא למימר הדרה בה ואין קרוי אחר אלא הנושאה מתוך אלמנות או גירושין על מי שקלקלה תחתיו:

רבא אמר - האי דקתני מתניתין ולא מתייבמת ק"ו דאם נאסרת בסתירה זו במותר לה בבעלה שהיה מותר לה ונתקלקלו עכשיו הנישואין ליאסר עליו:

באסור לה - דהיינו יבמה שהוא אסור לה בחיי בעלה לא כל שכן שנאסרו נשואי הראשון שלא להתייבם מכח אותן הנישואין:

שקדש את אלמנה - שהיא אסורה עליו:

לא תתיבם - מכח ק"ו זה אם נאסרה כו' ולקמן מפרש מאי נאסרה ומאי מותר לה הלא אסור היה מתחילתו:

אלא - הכי פריך אשת כהן שנאנסה ונאסרה עליו דאשת כהן אסורה אפילו באונס אבל אשת ישראל מותרת דכתיב (במדבר ה) והיא לא נתפשה הא נתפשה מותרת ומדכתיב והיא מיעוטא הוא ומשמע דיש אחרת שאפילו נתפשה אסורה:

ויש לו אחיו - מאביו והוא חלל שנולד לאביו מן הגרושה ונתחלל מן הכהונה ומותר בנשים הפסולות לכהונה כדכתיב בכהנים הנושאין פסולות ולא יחלל זרעו (ויקרא כא) אלמא זרעו חלל:

לא תתיבם - מק"ו זה אם נאסרה בבעילה זו לבעלה שהיה מותר לה ביבמה האסור לה באותה שעה לא כ"ש שנאסרו עליו נישואי אחיו שלא ליבמה מכח נשואין:

ליכא איסורא - ואצלו הוא היתר גמור ואין זה ק"ו אבל בזינתה ברצון שהבעל והיבם שוין באיסור זה אם היתה תחתיו הוי ק"ו שהרי מחמת נישואין הראשונים היא נזקקת ליבום ואם על הבעל נתקלקלה ק"ו ליבם:

מתני' לאכול בתרומה - אם הוא כהן:

ושבעלה בא עליה בדרך - דשוב אין המים בודקין אותה כדלקמן (דף כח.) ונקה האיש מעון בזמן שהאיש מנוקה שלא בא עליה מאחר שנאסרה עליו אז האשה ההיא תשא את עונה אין האיש מנוקה מעון אין המים בודקין את אשתו:

גמ' ואנהר לן עיינין - הביא לנו ראיה לדבריו ממתניתין:

סוטה שיש לה עדים במדינת הים - שראו שנטמאה מזה:

ועד אין בה - אע"ג דדרשינן לעיל לעד אחד נאמן בסוטה ולסוטה ודאית שלא תשתה עוד אין מקרא יוצא מידי פשוטו ודרשינן ליה נמי הכי ועד אין בה הוא דאמר והביא האיש את אשתו וכל הפרשה הא יש בה עד אין המים בודקין אותה:

ואנהרינהו לעיינין - משום דקרא לאו ראיה הוא כל כך דהא דרשיניה לסוטה ודאית שיש בה עד אחד לפנינו וללמד שלא תשתה:

זונה היא - ופשיטא דאסורה בתרומה דהא תנא ליה האומרת טמאה אני:

אלא לבתר דשתאי - ואיצטריך לאשמועינן דלא מחזקינן להו כשקרי על אשר לא בדקוה המים:

שפיר - ומשום הכי לא מחזקי' להו כשקרי דמשום דהוו ידעי בה לא בדקי לה מיא:

זכות תליא לה - דאמר לקמן (דף כ.) זכות תולה במים המרים:

וקמיפלגי - רב ששת ורב יוסף:

במתנוונה - דקאמר לקמן (דף כב:) גבי אשה שתלה לה זכות:

זכות תולה - שלא יצבה בטנה מיד אבל אינה יולדת לעולם ואינה משבחת:

אלא מתנוונה והולכת - מכחשת והולכת:

באותה מיתה - צבוי בטנה ונפול ירך:

רב ששת סבר - לא פליגי רבנן עליה דרבי אלא שסוף שהיא מתה באותה מיתה לחוד אבל במתנוונה לא איפלוג דכל מי שזכות תולה לה מנוונה היא וזו הואיל ולא נתנוונה לא תלה לה זכות אלא שאינה ראויה ליבדק כלל משום עדים:

ורב יוסף סבר - ראויה ליבדק היא אלא זכות תולה לה ואי משום דלא נתנוונה הא מני רבנן היא דאמור לקמן זכות תולה לה דקסברי לא הויא מתנוונה כלל:

מדחה אתה כח המים בפני הנשים - שלא יהו יראות מהם להודות שהיא טמאה ולא ימחה שם הקדוש על המים:

ואי איתא - דיש לה עדים לא מיבדקה השתא נמי על ידי זו נמי איכא לעז על הטהורות ששתו כו':

מדזכות לא תליא - משום האי טעמא דחייש הוא ללעז על הטהורות עדים נמי לא תלו:

שמנחותיהן נשרפות - מנחות קנאות שלה עשירית האיפה קמח שעורים נשרפות למטה על בית הדשן שאינן ראויות ליקרב ולא לפדות וליצא לחולין:

דף ו:

האומרת טמאה אני - שהודתה לבית דין על קלקולה שהיו מאיימין עליה כדתני מתני':

מקמי דתקדוש - בכלי שרת:

תיפוק לחולין - בפדיון שלא היה קדושת הגוף אלא קדושת פה וכל המנחות נפדות כל זמן שלא קדשו בכלי:

אלא לבתר דקדוש - דכלי שרת מקדשין את הראוי להם שלא לצאת עוד לחולין כדתנן כל הנוגע בהם יקדש וליקרב אינה ראויה שהרי אינה באה אלא להזכיר עונה של זו שתבדק והרי היא בדוקה ועומדת ולנדבה נמי לא חזיא להקריבה דמנחת שעורים אינה כשירה אלא לסוטה ולעומר:

אי אמרת בשלמא מים בודקין אותה - אם שתתה עד שלא באו עדים אלמא בשעה שניתנה בכלי ראויה היתה לכלי שרת דההיא שעתא בת מיקדשא ומיקרב היא מספק כשאר מנחת סוטה הלכך כי קדיש בכלי שפיר קדיש ומשום הכי כי אתו עדים איפסלא מהקרבה מכאן ולהבא ולא נפקא לחולין ונשרפת:

אלא אי אמרת אין המים בודקין אותה - הואיל ולא ליבדק עומדת ולא ראויה היא למנחה:

תיגלי מילתא למפרע - דלא היתה ראויה לכלי ואין כלי שרת מקדשין אלא הראוי להם כדאמר בזבחים (דף פג.):

ותיפוק לחולין - בלא פדיון שקדושת פה שלה וקדושת כלי שלה הכל בטעות שהיינו סבורים שהיא טעונה מנחה ואינו כן והקדש טעות אינו הקדש:
שזינתה בעזרה - לאחר שקדשה בכלי ועל זנות זה באו העדים ולא על טומאה של סתירה ראשונה הילכך כי קדשה בכלי בת מקדש ומקרב הואי דלא הוו לה עדים:
שנצרכה לנקביה - והניחוה והלכה וזינתה:
דאטו פרחי כהונה בכיפה - של ראשה תלויים לה שלא תשמט מידם:
לעולם כדאמרינן מעיקרא - כדהוה סלקא דעתיה ברישא שעל טומאת סתירה ראשונה באו ואפילו הכי לא קשיא לרב ששת דהא דקאמר דכיון דלא חזיא לקידוש תיפוק לחולין אין הכי נמי מדאורייתא יצאת לחולין ומדרבנן היא נשרפת לפי שאין הכל בקיאין בהלכות לידע שבשביל שהיו לה עדים לא היתה ראויה לקדש ואתו למימר מוציאין דבר שקידש בכלי שרת לחולין:
הרי היא ככל המנחות - שנטמאו עד שלא קדשו בכלי ותפדה ויביא בדמיה את המנחה:
קדש הקומץ - שקמצה ונתן הקומץ בכלי שרת קדש בקדושת קומץ שהמנחה טעונה ארבע עבודות כנגד ארבע עבודות של דם זבחים קמיצה מתוך כלי שרת כנגד שחיטה שהסכין של כלי שרת מקדש את הדם ומתן כלי להקדיש הקומץ בכלי שרת שני כנגד קבלת דם הולכה כנגד הולכה והקטרת הקומץ כנגד זריקת הדם:
שמת הוא - ושוב אינה שותה דאמאן בעינן למשרייה:
הרי היא ככל המנחות - שאירע בהן פסול בין קמיצה להקטרה ותישרף למטה:
ולא הספיק - כהן לאכול את השירים:
כיפרה - מנחה זו את ספיקה האי כפרה לאו כפרת עון הוא ולא הזכרת עון אלא כפרה הראויה לה קאמרינן שעשתה מנחה זו בשעת הקטרת קומצה כל מה שיש עליה לעשות שהרי בהכשר קרבה יבא וישקה אותה ותיבדק וכיון דבהכשר קרבה שיריה נאכלין כל זמן שלא אירע בהן פסול בגופן:
באו לה עדים שהיא טמאה - אמעיקרא קאי קודם הקטרה:
נמצאו עדיה זוממין - עדי סתירתה שעל ידיהם באה לכך:
מנחתה חולין - לא קדושת פה ולא קדושת כלי ואין מועלין בה דבטעות הוה אלמא לא אמרינן תישרף מדרבנן כי נמצאו עדיה זוממין שמא יאמרו מוציאין מכלי שרת לחול וש"מ כי קתני באו לה עדים שהיא טמאה מנחתה נשרפת מדאורייתא קאמר דבת מקדש הוא:
קלא אית להו - הכל יודעין שהקדישה טעות:
כוותיה דרב ששת - דאין המים בודקין סוטה שיש לה עדים:

ולא מטעמיה - דועד אין בה דההוא לאו לספק סוטה מידריש אלא לסוטה ודאית בעד אחד אלא מקרא אחרינא נפקא:
טהורה - ואם לא נטמאה האשה וטהורה היא ונקתה ונזרעה זרע והוה ליה למיכתב ואם לא נטמאה ונקתה וגו' וטהורה היא לדרשה למידרש הכי טהורה נזרעה זרע ולא שניצולת מן המים מפני שהיו עדים בטומאתה:
וטהורה - וי"ו יתירא למעוטי שתלתה לה זכות דבהא לא אמר קרא ונזרעה זרע:
היא - ולא הניצולת מן המים על ידי שהיה קלקולה מפורסם לכל שכבר היו נושאות ונותנות בה לדבר בה:
מוזרות בלבנה - נשים טוות בלבנה:
ופרכינן ורבי שמעון - דאמר אין זכות תולה נהי דוי"ו לא דריש מיהו יש לה עדים נפקא מקרא קשיא דאתה מוציא שם רע על הטהורות ויאמרו עדים היו להם:

דף ז.

לא שכיחא - ולא מסקי אינשי אדעתייהו למחשדינהו לטהורות בהכי והא דשני לעיל לר' שמעון מדזכות לא תלה עדים נמי לא תלו משום דאכתי לא הוה קיימא לן דרשא דהאי קרא:
מתני' שמא יבא עליה בדרך - שצריך להשקותה בירושלים בב"ד הגדול כדלקמן:
נאמן עליה - שלא יבא:
גמ' לא שנו - הא דתנן בקידושין אבל אשה מתייחדת עם שני אנשים:
שמא יצטרך כו' - הכא נמי הואיל ושניהם אסורין בה לא סגי בתרי שמא יצטרך הבעל או שליח ב"ד לנקביו כו':
דליהוי עליה סהדי - אם יבא עליה יעידו עליו לב"ד הגדול ולא ישקוה:
ל"ש - דאשה מתייחדת עם שני אנשים:
והוציאוה עשרה - לאשת איש חוץ לעיר במטה בחזקת מתה לקלקל עמה:
דידעי לאתרויי ביה - ולומר לו מן התורה כשאין האיש מנוקה מעון שבא עליה משנאסרה עליו אין המים בודקין את אשתו:
בעלה נאמן עליה - ואין צריך להעמיד עדים אצלו:
סוטה שהיא בלאו - דלא יוכל בעלה הראשון וגו' דאמרינן ביבמות בפ"ק (דף יא:) מה אני מקיים אחרי אשר הוטמאה לרבות סוטה שנסתרה:
והיא הנותנת - המדה הזאת שהבאת ראיה לדבריך היא הנותנת את הדין שאנו אומרים שצריך עדים:

נדה שהיא בכרת - חמורה עליו ואינו בא עליה:
שכן יש לה היתר - לכשתטהר לפיכך אין יצרו תוקפו שמובטח הוא לאחר זמן:
שאין לה היתר - אם תמצא טמאה ולפיכך לבו רודף אחריה:
גנובים - כלומר דבר האסור לו יצרו רודף אחריו:
ופרכוה - כדאמר שכן יש לה היתר:
היינו ת"ק - דברייתא:
אבל אמרו - לר' יהודה לית ליה:
מתני' ומאיימין עליה - שתהא מודה:
על עדי נפשות - כדאמרינן בסנהדרין הוו יודעין שלא כדיני ממונות דיני נפשות כו' בפרק אחד דיני ממונות (סנהדרין דף לז.):
הרבה ילדות עושה - וגורם לנערה ילדה שתבא לידי קלקול ושמא אמת הדבר אל תביאי עצמך לידי מיתה מנוולת זו:
שכינים רעים - יודעים לפתות ומצויין לה תמיד:
שאינה כדאי לשומען - אינה ראויה לה שאומר לפניה דברי הודאות צדיקים הראשוני' אלא כדי שתודה על קלקולה כדאמרי' לקמן יהודה הודה ולא בוש:
שוברת כתובתה - כותבת שובר על כתובתה זניתי והפסדתי כתובתי ונותנת ביד בעלה שלא תתבענו לאחר זמן ואינה נהרגת שלא התרו בה עדים בשעת מעשה:
לשער מזרח - שער החיצון שבו נכנסין להר הבית ומשם לשער נקנור הוא שער העליון שבחומה שבין עזרת ישראל לעזרת נשים:
ששם משקין את הסוטות - מפני שלא נתקדש בקדושת עזרה עובי חלל אותו השער מפני המצורעין שמכניסין ידיהן לבהונות ליתן מדם האשם על בוהן ידו ומחוסר כפורים שנכנס לעזרה בכרת לפיכך לא קדשו' שיוכל לעמוד בחלל השער שאם היה כהן מוציא את דם האשם חוץ לעזרה הרי הוא נפסל ביוצא לפיכך צריך להכניס ידו לתוך חלל העזרה וביאת מקצת שרא רחמנא:
נקנור - אדם גדול היה והביא דלתות נחושת מאלכסנדריא של מצרים לאותו שער ונעשו בו נסים כדתנן בסדר יומא (דף לז:) ונקראו על שמו:
ששם משקין סוטות - דבעינן לפני ה' כדיליף לקמן:
ומטהרין את היולדות - לקמן מפרש מאי היא:
אוחז בבגדיה - בבית הצואר שלה:
אם נקרעו - אינו חושש:

ואם נפרמו - אינו חושש פרימה גדולה מקריעה שנקרעה לקרעים הרבה דמינציי"ר (דימינציי"ר: לחתוך לחתיכות דקות, לקרוע לגזרים) בלע"ז כמו האי דפרים סילקא (שבת דף עד:):

עד שמגלה את לבה - ולקמן יליף לה מקרא:

וסותר את שערה - מקליעתו ולקמן יליף לה:

דף ז:

וקטליאות - תכשיט הוא כמין חצי עיגול פתוח וסוגרת בו את חלוקה ומקיף את גרונה מן הצדדין:

חבל המצרי - עשוי מצורי דקל מסיב הגדל סביב הדקל וכרוך עליו:

וקושר למעלה מדדיה - כדי שלא ישמטו בגדיה לארץ:

שלבה גס בה - כשאדם רואה בני ביתו דעתו מתגברת עליו ולא תירא ולא תודה ואנו מבקשין שתודה ולא ימחה שם הקדש על המים:

וכל הנשים מותרות לראותה - לקמן פריך והא תנא רישא כל הרוצה לראות בה רואה ואפילו אנשים:

ונוסרו כל הנשים - מקרא הוא ביחזקאל:

גמ' מנא הני מילי - דבעיא ב"ד הגדול נהי דבירושלים בעינן להשקותה כדכתיב והעמיד הכהן את האשה לפני ה' אבל ב"ד הגדול דהיינו שבעים ואחד מנלן דלא נתכשרו בה אחד משני בתי דינין שהיו שם של עשרים ושלשה אחד יושב על פתח הר הבית ואחד יושב על פתח העזרה כדאמר בסנהדרין (דף פו:):

מה להלן - בזקן ממרא:

בשבעים ואחד - דכתיב (דברים י"ז:י') מן המקום ההוא מקום מיוחד דהיינו לשכת הגזית שאפילו מצאן אבי פגי והמרה עליהן ילפינן מיניה דאין המראתו המראה (סנהדרין דף יד:):

עמדי על ברייך - היסמכי על נקיותיך:

קודם שנמחקה מגילה - כדי שלא ימחה השם מאיימין שלא לשתות ולאחר שנמחקה אומרים לה דברי תנחומין לשתות אם נקיה היא כדי להתירה לבעלה שלא תירא מן המים ותאמר טמאה אני והיא טהורה ותוציא לעז על עצמה ועל בניה:

בכתובים הראשונים - בדברים הכתובים בתורה שנעשו בימים הראשונים כגון הגדה זו דאשר חכמים יגידו ויודו על חטאם ולא כחדו עונם מאבותיהם ומי הם ראובן במעשה בלהה כדלקמן ויהודה במעשה תמר צדקה ממני:

להם לבדם נתנה הארץ - יהודה זכה למלכות בתוספת' דברכות (פ"ד) ראובן נטל חלק תחילה בארץ בעבר הירדן:

ולא עבר זר בתוכם - דרש רבי תנחומא אימתי לא עבר זר בתוכם כשבא משה לברכן:

יחי ראובן וזאת ליהודה - אין לך בברכת כל השבטים מתחלת וזאת חוץ מזו:

עצמותיו של יהודה מתגלגלין בארון - עצמות כל השבטים העלו ממצרים והוא שאמר יוסף והעליתם את עצמותי מזה אתכם (שמות י"ג:י"ט) עם עצמותיכם והיו עצמות כל השבטים שלדן קיימת ויהודה איבריו מתפרקין ומתגלגלין בארונו מפני שנידה את עצמו בערבונו של בנימין וחטאתי לך כל הימים (בראשית מ"ג:ט') אפי' לעולם הבא ומהכא נפקא לן (מכות דף יא:) נידוי של חכם אפילו על תנאי הוא בא:

מי גרם לראובן שיודה - במעשה יצועי אביו:

יהודה - שהודה במעשה תמר וכן היה מסורת בידיהם ומדרש אגדה דר' תנחומא כשאמר יהודה צדקה ממני עמד ראובן ואמר בלבלתי יצועי אבי ועכשיו יחי ראובן שלדו קיימת כאילו הוא חי וזאת ליהודה שהוא מתגלגל:

לשפא - למקום שנתקו משם כמו דשף מדוכתיה (חולין דף מב:):

למתיבתא - לישא וליתן עם שאר החכמים:

למשקל ומטרח - לישא וליתן:

ידיו רב לו - יהא לו נצחון לריב ריבו והאי דכתיב ידיו לשון מלחמה הוא מלחמתה של תורה:

אליבא דהילכתא - לא היה זוכה לומר דבר המתקבל:

מאן דמפריט חטאיה - לרבים נראה שאינו נכלם בדבר:

דלא ליחשדו אחוהי - שלא יהו שאר אחיו נחשדין מאביהם:

שמע מינה כותבין שובר - ופלוגתא דרבי יהודה ורבי יוסי היא בבבא בתרא (דף קע:) דקאמר רבי יהודה אין כותבין שובר אלא יקרעו את השטר דאם כן צריך זה לשמור שוברו מן העכברים:

תני מקרעת - שטר כתובתה:

במקום שאין כותבין כתובה - אלא סומכין על תנאי בית דין שתקנו לבתולה מאתים ולאלמנה מנה וכשמגרשה מוציאה גיטה וגובה בה וכשנתאלמנה מביאה עדי מיתה וגובה והתם כיון דלא אפשר מודי רבי יהודה שכותבין שובר דטוב לו שיהא בידו קצת ראיה שפרע כדי שלא תחזור ותביא עדי מיתה אחרים בבית דין אחר ותתבענו:

דף ח.

התם קיימא - בלשכת הגזית כדקאמרת שיאיימו עליה ב"ד הגדול ולשכת הגזית בעזרה היתה חציה בקודש וחציה בחול כדאמר ביומא פרק שני (דף כה.):

ומחתינן לה - מכל הר הבית לאחר שיאיימו עליה:

כדי לייגעה - ותדאג מן המים ותודה כשתראה בצרתה:

מסיעין היו את העדים - שמעידים עדות נפשות וכשבודקין אותן היו מסיעין אותן מפינה לפינה ומלשכה ללשכה:

לפני ה' - והוא הפתח שבו דרך כניסה ויציאה לכל באי עזרה:

אקורבנייהו - כשמקריבים את קרבן קיניהם לטהרם באכילת קדשים ומצוה על האדם שיעמוד וישמור על קרבנו ונפקא לן בספרי מתשמרו להקריב לי במועדו (במדבר כ"ח:ב') ומי שיכול ליכנס בעזרה נכנס ואלו שלא היו יכולות מפני שהיו מחוסרות כפרה עומדות בחלל שער נקנור שלא נתקדש:

זבין וזבות נמי - כשמקריבין קרבניהם הן מחוסרי כפרה ואינן יכולין ליכנס:

שלא יהא לבה גס בחברתה - שמא האחת עומדת על בורייה ואינה מודה לומר טמאה אני וחברתה שהיא טמאה רואה את זו שאינה מודה וסובלת את בושתה ולבה מתגבר עליה לעשות כמו זו ואינה מודה:

לא מן השם הוא זה - לא זהו הטעם שאמרת העיקר הנאמר בדבר:

אותה - והשביע אותה הכהן:

ר"ש יהיב טעמי לקראי בב"מ (דף קטו.) דקא אמר לא תחבל בגד אלמנה בעניה נאמר ולא בעשירה דטעם המקרא שאם אתה ממשכנה ואתה חייב להחזיר לה ואתה נכנס שחרית ליטלו וערבית להחזירו משיאה שם רע בשכינותיה:

מאי בינייהו - בין רבי יהודה לרבי שמעון אי משום לבה גס בה ואי משום גזירת הכתוב:

איכא בינייהו - אשה שאנו רואים בה שהיא רותתת מאימת המים ואינה מודה למ"ד שלא יהא לבה גס בה זו אנו רואין שאין לבה גס בה ולמאן דלא דריש טעמא דקרא אלא גזירת הכתוב אין משקין עמה אחרת:

ורותתת מי משקין - עמה אחרת נהי דאין לבה גס בה האיכא משום עשיית מצות חבילות כדתניא כו':

חבילות חבילות - שנראה כמי שהיו עליו למשאוי וממהר לפרק משאו:

בכהן אחד - הוי חבילות וכן לגבי עבדים בב"ד אחד ובאדון אחד:

ופרע - בכל מקום לשון גילוי הוא:

גופה מנין - כדתנן מגלה את לבה:
סותר את שערה - מרבה בגילויה שסותר קליעתה:
חייש להרהורא - שלא יתנו הרואין את לבם בה:
האיש מכסים אותו - כשנסקל:
פרק אחד - חתיכת בגד מלפניו ושאר כל גופו ערום:
שכולה ערוה - אחוריה ופניה שבית הבשת נראה משני צדדין:
הכא היינו טעמא דר' יהודה שמא תצא מב"ד זכאה - שטהורה תמצא ולא יבדקוה המים ויתגרו בה ויהיו רודפים אחריה כל ימיה:
פרחי כהונה - נקט על שם שהיו מצויין בעזרה יותר משאר העם:
וכי תימא אתי לאגרויי באחרנייתא - על ידי שראו את זו ערומה מתגרה יצרם בנשים אחרות:
גמירי - מסורת בידי מרבותי:
דרבנן אדרבנן לא קשיא - בתמיה דשנית רבי יהודה ולא חיישת לשנויי דרבנן:

דף ח:

הכא טעמא מאי - אמרי רבנן שמצוה לביישה ואפילו היא טהורה משום ונוסרו כל הנשים שלא יביאו עצמן לידי חשד ותהיינה צנועות:
התם - שהיא נסקלת אין לך יסור גדול מזה לאחרות:
תרתי - מיתה ובושה:
מר סבר בזיונא עדיף ליה - חשוב על האדם ושנוי לו טפי מצערא דגופיה הילכך מיתה יפה היא לו ליסקל לבוש ואע"פ שצערו נמשך שאינו ממהר למות ולא ליסקל ערום ויתבזה. ורבי יהודה סבר צערא דגופא עדיף ליה וזו היא מיתה יפה לו ליסקל ערום ואע"פ שמתבזה ולא יסקל בלבושו וימשך צערו:
בהני אית לה בזיון טפי - שהיא ערומה עד לבה וראשה פרוע ויתן עליה תכשיטי זהב גנאי הוא לה שדרך בני אדם להתלוצץ באדם ערום ומנעלו ברגליו ואמרי' שליח ערטיל וסיים מסאני שליח מופשט כדמתרגמינן ופשט וישלח ערטיל ערום:
משום דאמר מר - לקמן במדה שאדם מודד בה מודדין לו:
היא חגרה לו - חגרה את עצמה בצלצול נאה להתנאות בפניו צילצול בנדי"ל (בינדי"ל: אגד, חגורה, סרט) בלע"ז:
תניתוה - דעיקר הבאתו אינו אלא כדי שלא ישמטו:
תרגמה - לרישא דקתני כל הרוצה אנשים:

תרגמה - פרש אותה:

מתני' ירך התחיל בעבירה תחילה - בדרך תשמיש הירך נהנה תחילה בקירוב בשר לפיכך תלקה ירך תחילה לקלל אותה דכתיב בתת ה' את ירכך נופלת ואת בטנך צבה (במדבר ה':כ"א):

גמ' ואע"ג דמדה - עצמה בטילה שפסקו ארבע מיתות בית דין:

במדה לא בטיל - שמודדין להם לעוברי עבירה במדה שמתחייבים בה ומתים בדוגמת אותה מיתה:

דאמר רב יוסף - הגמרא קאמר דאמר רב יוסף נמי בעלמא וכן תני כו':

דין ארבע מיתות - דין שמים שהיא דוגמתו:

נופל מן הגג - דומיא דסקילה דתנן (סנהדרין דף מה.) בית הסקילה היה גבוה שתי קומות אחד מן העדים בא ודחפו כו':

חיה דורסתו - ארי דורסו בצפרניו ומפילו לארץ וגם זה דומה לנסקל:

נחש מכישו - והארס שורפו:

נמסר למלכות - ומיתת מלכות מתיזין את ראשו בסייף והרג נמי סייף הוא כדאמרינן בסנהדרין (דף נב:):

סרונכי - בומנל"ט והוא חולי בגרונו:

בסאסאה - בתוך אותה סאה עצמה כשאתה משלחה לאבדון תריבנה:

ואין לי אלא סאה - עבירה גדולה:

תרקב - חצי סאה תרי וקב דהיינו ג' קבין:

תומן ועוכלא - משקלות קטנים הן ושיעורן בבבא בתרא בהמוכר את הספינה (בבא בתרא דף צ.):

ומנין שכל פרוטה ופרוטה וכו' - ואע"פ שלא נפרעו ממנו פעם ראשונה ושניה לא ויתרו לו עליהם אלא מצטרפין לו אותן לחשבון:

ליראות לו:

פרסה לו - כנגדו:

כפה - צעיף:

דף ט.

פניה מוריקות - הכי תני לקמן. אינה מספקת לשתות עד שפניה מוריקות ועיניה בולטות:

הראתה לו באצבעותיה - רמזה לו לבא אצלה:

מאכל בהמה - שעורים:
במקידה של חרש - פחותה ומגונה שבכוסות:
שם בה פנים - פנאי ליפרע ממנה ושמתי אני את פני (ויקרא כ':ה') ונתתי (את) פני (שם יז) כולן לשון פונה אני מכל עסקי ועוסקני בהן:
תכסה שנאה במשאון (שנאמר במשאון) המכסה דבר השנוי למקום במשאון בחשך כמו שואה (איוב ל) שעושה מעשיו בחושך:
כי כל סאון - שבא ללמדנו שאף עבירות קטנות נפרעות הימנו:
למה לי - מאחת לאחת נפקא:
לכמדה - שבמדה שמודד מודדין לו הפרעון מעין החטא:
שילוחה - איבודה מן העולם:
ג' כוסות - בחלומו של שר המשקים:
בימי פרעה נכה - לבא נבוכדנצר מלך בבל להכות את ארץ מצרים:
עם חברותיה - לימות המשיח אלמא לא נטרדה במכה ראשונה:
וכי תימא הנך אזדו - הראשונים כלו כולן ואלו מאומות אחרות היו שנתישבו בארץ מצרים:
מצרי ראשון - הוא עצמו נתגייר:
אשיא לבני מצרית שניה - בת מצרית גיורת וגר מצרי שתהא היא שניה לגירות כדי שיהא בן בני שלישי וראוי לישא בת ישראל דכתיב (דברים כ"ג:ט') בנים אשר יולדו להם דור שלישי יבא להם בקהל ה' שאם הייתי משיא לבני מצרית ראשונה היה בן בני שני מצד האם דאמר ביבמות (דף עח.) ובקידושין (דף סז.) [בנים אשר יולדו] להם הלך אחר פסולן אלמא עדיין מצרים הם דאילו שאר אומות מותרין לבא בקהל מיד מנימין לית ליה הא דאמר בברכות (דף כח.) שהעמונים והמצרים מותרין לבא בקהל שכבר עלה סנחריב ובלבל את כל האומות והכי נמי קתני בתר דהך מילתא בתוספתא דקדושין אמר לו ר"ע מנימין טעית שכבר עלה סנחריב ובלבל כו':
אהא - מן המקרא הזה:
חצי כלים - מכותי כלות:
במלאות ספקו - כל רצונו:
יצר לו - תבואנו צרה:
אלא נוה תהלה - על עסקי נוה בתים שבנו יהללוהו:
שלא שלטו שונאיהם במעשה ידיהם - להיות נהנים מהם:

דוד דכתיב טבעו בארץ שעריה - לעיל מיניה כתיב חשב ה' להשחית חומת בת ציון ועלה כתיב טבעו בארץ ומצודת ציון היא עיר דוד וביתו כדכתיב בספר שמואל (בה) וכשבאו צרים בימי צדקיהו טבעו השערים דלתות השערים שהיו של נחושת או של זהב כדי שלא ישאום אויבים ועצים לא נשאו אתם:

מה שבקשה לא ניתן לה - שאסורה לבועל:

ומה שבידה נטלו הימנה - אם שותה מים מתה ואם הודתה נאסרה לבעלה והפסידה כתובתה:

דף ט:

נחש הקדמוני - נתן עיניו בחוה ובא עליה והיינו דכתיב (בראשית ג':י"ג) הנחש השיאני לשון תשמיש ונשואין הוא:

נטלו הימנו - קומה זקופה:

יהא מלך - שלכך עשאו ערום מכל:

אני אמרתי יהלך בקומה זקופה - מקללתו אתה למד וכן כל אלה אתה למד מקללתן:

קין - נתן עיניו בתאומה יתירה שנולדה עם הבל ששתי תאומות נולדו עמו והיינו דכתיב (בראשית ד':ב') את אחיו את הבל שני אתים שני ריבויים:

קרח - על הכהונה ונבלע:

בלעם - בממונו של בלק לקלל את ישראל ונהרג במדין שהלך ליטול שכר עשרים וארבעה אלף שנפלו מישראל בעצתו:

דואג - אביר הרועים וגדול שבתלמידים היה ונתקנא בדוד שראהו נבון דבר ואיש תואר ומראה פנים בהלכה כדכתיב (שמואל א ט"ז:י"ח) הנה ראיתי בן לישי בית הלחמי וגו' ואמר באגדה דחלק (דף צג:) דכל הפסוק הזה דואג אמרו בלשון הרע:

ואחיתופל - נתן עיניו במלוכה כדאמר בחלק (דף קא:) ראה אש יוצא מאמתו וכסבור שעתיד למלוך. ומה שבידו נטלו הימנו לא יחצו ימיהם:

גחזי - בממונו של נעמן ונצטרע:

ואדוניה - באבישג ונהרג:

ועוזיה - בכהונה והצרעת זרחה על מצחו (דברי הימים ב כ"ו:י"ט):

כי לייט כו' - וקללה היא תחלת הפורענות:

מיהו כי בדקי מיא כי אורחייהו בדקי - שבמעיים נכנסו תחילה ומקלקלות אותן ואח"כ נופלות לירך:

שלא להוציא לעז - שיאמרו לא עשו כסדר האלה ואין פורענות זו על ידן:

מתני' שמשון הלך אחר עיניו - כדיליף לקמן:
על עשר פלגשי אביו - כדכתיב בספר שמואל (ב טו) ויעזוב עשר נשים פלגשים לשמור הבית:
לונביות - חניתות:
לב אביו ולב ב"ד - דכתיב (שם) אלכה נא ואשלמה את נדרי וגו' וכתיב את אבשלום הלכו מאתים איש קרואים והולכים לתומם ואמרינן בסוטה דירושלמי קרואים מדוד שעל ידי מצות דוד הלכו עמו אמר לו כתוב לי שילכו עמי אותן שנים שאבחר וכתב לו והיה מראה חותמו של דוד לשנים והולכים אחריו וכן לשנים אחרים עד שכינס מאתים וכולן ראשי סנהדראות הרי לב אביו ולב ב"ד ולב אנשי ישראל דכתיב בקרב איש להשתחוות וגו' וכתיב מי ישימני שופט בארץ וכתיב ויגנוב אבשלום את לב אנשי ישראל:
ואין באחיו גדול ממנו - שהיה מלך הרי מדה שמדד שנקבר אביו בגדולים ובו במדה מדדו לו שנקבר הוא בגדולים:
מי לנו - לענין כבוד קבורה לקבר בגדולים גדול מיוסף שלא נתעסק בו אלא משה שהוא גדול מישראל ואין בישראל גדול ממנו הרי שבמדה שמדד לקבור את יוסף ע"י גדול בה מדדו לו שאין גדול בכבודו קבור ממשה שלא נתעסק בו אלא הקב"ה:
גמ' בעיניו מרד - ע"י עיניו מרד בבוראו:
כי מה' הוא - שחשק באותה אשה כדי להתגרות בפלשתים:
והכתיב וירד שמשון תמנתה - וירא שם אשה מבנות פלשתים ותיטב בעיני שמשון ומעשה של זו שבתמנת קודם למעשה של זו שבעזה:
תחילת קלקולו מיהא בעזה הוה - דההיא דתמנת לאו קילקול הוא כולי האי שלקחה לו לאשה ולא בא עליה בזנות:
שדילדלה - עקרה כמו אבני הר שנדלדלו:
מנא ידעה - הלא כמה כזבים אמר לה קודם לכן ומצאתו שקרן:
נכרין דברי אמת - מתקבלין ומיושבין ודבורים על אופניהם ראתה שערו גדול ולא היה שותה יין והבינה שהדברים האחרונים שאמר לה שבדבר הזה היה כחו גדול אמת הן:
ותאלצהו - לשון דוחק ומצוקה:
בשעת גמר ביאה - תאות האדם מרובה:
דברים האסורים לנזיר - משרת ענבים כגון נזיר ששרה ענבים במים ויש בהם טעם יין דלא נפקא מכל אשר יעשה מגפן היין (במדבר ו':ד'):
מכתש - מקום קביעות השן:
איוה לדבר טמא - לישא בת אל נכר:

בדבר טמא - לחי החמור שאלמלא הוא היה מת בצמא:
רוח ה' - רוח נבואה ששרתה על יעקב:
מקשקשת לפניו - ללוותו באשר הולך:

דף י.

הוחל שבועתו של אבימלך - בטלה לשון לא יחל דברו (במדבר ל) לפי שהם עברו על השבועה תחילה:
במה בירכו - כל ברכה שבמקרא לשון ריבוי הוא דבר המרבה ומצוי בו שובע פוייש"ן (פוישו"ן: שפע) בלע"ז ומה ברכה נמצא בו לא מצינו עושר בשמשון:
שברכו באמתו - להיות זרעו כנחל שוטף למה שנתאוה נתברך:
נקם אחת משתי עיני - שכר אחת מעיני תן לי בנקמה זו ושכר האחרת לעולם הבא:
שחוזר לאחוריו - כשצדין אותו אינו (מרחיק) לברוח אלא חוזר עקלקלות:
על כתיפיו - כשיעור כתיפיו:
שער העיר - בעזה משתעי קרא:
קמי דשתי חמרא חמרא - לפני כל אדם מביאין מה שהוא רגיל בו לפני שותי יין מביאין יין:
קמי רפוקא גרידיא דובלא - לפני עובד אדמה וחופר בגנות שרגיל לאכול ירק מביאין סל מלא ירק דובלי מין ירק הוא:
קארי ובוציני - מין אחד הוא אלא שאלו גדולים ואלו קטנים כלומר במה שהוא עוסק היא עסוקה:
כאחד - כיחידו של עולם במשפט צדק:
שמש - לשון חומה כמו ושמתי כדכוד שמשותיך (ישעיהו נ"ד:י"ב):
על שמו של הקב"ה - משמע שכינהו בשמו של הקב"ה ממש:
מעין שמו - שאין שמש שם ממש אלא מגן ומציל:
שפי - אשלוייש"ש כמו דשף מדוכתיה (חולין דף מב:):
שפיפון - שפייה כפולה:
מעין דוגמא כו' - נשתנו מן התחתונים לתפארת:
ויסר כחו - לא מייתי ראיה אלא דכולן לקו:
שאול בצוארו - ויגבה מכל העם משכמו (שמואל א י':כ"ג):
ויפל עליה - מקום שהורגין בחרב והיינו צואר:
צדקיה בעיניו - לא ידענא מנלן דנשתנה לשבח וכן אסא ברגליו אלא כן שמע מרבו:

פודגרא - (צינית (שיגרון או שיגדון ברגליים)) שם חולי הוא שאוחז ברגלים וקורא לו פודגרא:

נענש אסא - לחלות:

אנגריא - עבודת המלך:

השמיע את כל יהודה - הזעיקן וישאו את אבני הרמה שהיה מלך ישראל בונה עליה כרך לבלתי תת יוצא ובא לאסא:

חתן - שכתוב בו נקי יהיה לביתו וגו' (דברים כ"ד:ה'):

כתיב וירד שמשון תמנתה - אלמא תמנת בירידה וכתיב עולה תמנתה אלמא עלייה היא ושמשון ויהודה תרוייהו בארץ ישראל הוו:

שנתגנה בה - שנשא מבנות פלשתים האסורות לו:

יהודה נתעלה - שמשם נולדו פרץ וזרח שהעמידו מלכים ונביאים בישראל:

דאתי מהאי גיסא - שהיתה מיושבת באמצע שיפוע ההר הבא לה מראש ההר יורד הבא לה מרגלי ההר עולה:

כגון ורדני ובי בארי ונרש - עיירות הן היושבות בשיפוע ההרים:

מצפות לראותו - שהיו רגילין להתקבל שם וללון והיה חביב עליהם:

שנתנה עינים לדבריה - דוגמא ופתח היתר נתנה לעצמה שאין עבירה בדבר:

גיורת אני - ואיני עובדת כוכבים וראויה לך:

פנויה אני - ומותרת לכל אדם:

יתומה אני - והייתי קטנה והשיאוני אמי ואחיי ואין נישואין לער ואונן כלום לאסור עליו משום כלתו ואין זכות לאם ולאחים להשיא קטנה אלא האב זוכה בה כדכתיב את בתי נתתי לאיש הזה (דברים כ"ב:ט"ז) ולהך סברא לאו בתו של שם היתה שמשנת ששים ליעקב כלו שנותיו של שם ויעקב כבר היה יותר מבן מאה ועשר:

טהורה אני - מנדה:

ונטע בו - להההנות עוברים ושבים:

פונדק - ללון שם אורחים ולשון אש"ל נוטריקון הוא אכילה שתיה לויה שהיה מאכילן ומשקן ואח"כ מלווה אותן:

ויטע אהלי אפדנו - פסוק הוא בדניאל על אחד מהמלכים:

דף י:

אלא ויקריא - למד לבריות לקרות שם בשם ה' אל עולם:

כיצד לאחר שאכלו ושתו - משלו היו עומדין לברכו לאברהם והוא אומר להם וכי משלי אכלתם:
שכסתה פניה בבית חמיה - ולא ראה אותה כל הימים שגדלה בביתו לפיכך לא הכיר בה:
אמוץ - אביו של ישעיהו ואמציה מלך יהודה אחים הוו ואמציה מזרע דוד היה ואמוץ אחיו נביא היה אלמא נביאים נפיק מינה:
היא מיתוצאת - הוי משמע לשון הוצאה בעל כרחה היא מוצאת משמע לשון מציאה:
סימניה - חותמו ופתילים ומטה שבא סמאל שהוא שר של אדום וריחקן כדי שתשרף ולא יצא דוד ממנה המכה את אדום בגיא מלח:
יונת אלם רחוקים - על עסקי הרחקה שנעשו סימניה רחוקים:
לדוד מכתם - לאותה שהיתה ראויה ועומדת לצאת ממנה דוד:
ותם - תמים בדרכיו:
שהוא מך - עניו:
מכתו תמה - מקום מילה שהוא ראוי למכה היה תם ושלם שלא הוצרך לחסרו:
ד"א כשם שבקטנותו - קודם שמלך:
כך בגדולתו - לאחר שמלך ולשון מכתם שהיתה תמה מכתו מתחלתו ועד סופו לא נחסר ענוותנותו ולא נשתנית:
והיא שלחה וגו' לאיש אשר אלה לו - ולא שלחה לו לאמר ממך אני הרה והרי סימנין שלך:
ותימא ליה מימר - לשליח אמור לו שממנו אני הרה ואלו סימניו:
ואל ילבין כו' - אף זו נוח היה לה לישרף ואל תלבין פניו לפיכך שלחה לו אם יודה ויגלה הוא עצמו את הדבר יגלה ואם לאו תשרף ולא תגלה היא את הדבר:
בהכר בישר - אל אביו דבר שנצטער בו ובהכר בשרוהו:
מנא ידע - שממנו היא מעוברת שמא אף אחרים באו עליה:
ויאמר - בת קול אמרה:
כבושים - דברים עלומים שנגזרו מלפני שיצאו מזו מלכים ואי אפשר לצאת אלא מיהודה דכתיב (בראשית מ"ט:ט') גור אריה יהודה כבושים דברי סתר גזירת המלך כמו בהדי כבשי דקודשא בריך הוא למה לך בברכות (דף י.) גבי חזקיה:
כיון שידעה - שידע בה שהיא צדקת ולשם שמים נתכוונה:
מקץ ימים לימים - משנה לשנה שנזיר עולם היה ומגלח אחת לי"ב חודש:
דקריב רישיה לגבי גופיה - שהיה ראשו מושלך רחוק מגופו וקירבו:

שלקח מקח רע לעצמו - והכי קאמר קרא ואבשלום לקח לו את המצבה הזאת בחייו ויצב לו את מצבת אשר בעמק המלך:
עצה עמוקה - של הקב"ה שהוא מלך עולם שגזר על דוד כן במעשה בת שבע:

דף יא.

הנני מקים וגו' - הציב אבשלום אותה עצה וקיימה מצבת דבריו של הקב"ה כדכתיב לעולם ה' דברך נצב (תהילים קי"ט:פ"ט) ויקרא למצבת על שמו גרם לאותה רעה שתקרא על שמו ויקרא לה יד אבשלום כך היא נקראת:
וישלחהו מעמק חברון - ביוסף משתעי קרא כששלחו יעקב אצל אחיו והוא תחילת סיבת ירידת ישראל למצרים:
של אותו צדיק שקבור בחברון - אברהם:
אינו כן - דיותר ממה שהוא מודד מודדים לו:
דבאותה מדה - דוגמא מעין אותו ענין ומיהו יותר ממה שעשה משתלם דמדה טובה מרובה בתשלומין ממדת פורענות:
אמור לחכמה - שהיא אצל הקב"ה ומפיו שנאמר כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה (משלי ב':ו'):
דלא כתיב וימת - מלך מצרים וימלוך תחתיו אחר:
ונתחכם למושיען - לבקש לנו חכמה כנגדו:
במה נידונם - שלא יוכל לדון אותנו בו שידענו מדרכיו שמדד מדה כנגד מדה לדור המבול ולאנשי סדום:
כי באש ה' נשפט - וכן ישיב לנו גמול:
שבשלו - לשון ויזד יעקב נזיד (בראשית כ"ה:כ"ט):
באותה עצה - דנתחכמה לו:
יושבי יעבץ - תלמידי יעבץ אדם גדול בתורה היה כדכתיב (דברי הימים א ד':י') ויקרא יעבץ לאלהי ישראל אם ברך תברכני בתורה והרבית את גבולי בתלמידים וגו' ויבא אלהים את אשר שאל (תמורה טז.):
תרעתים - מפרש בספרי ששמעו תרועה בהר סיני ל"א תרעתים על שם שהיו יושבים בשערי ירושלים:
שמעתים - ששמעו מצות אביהם דבבני יונדב בן רכב משתעי קרא והם היו מבני בניו של יתרו כדמפרש ואזיל המה הקנים:

סוכתים - על שם שהיו יושבים בסוכות כדכתיב (ירמיהו ל"ה:י') ונשב באהלים וקרי להו משפחת סופרים דהיינו סנהדרין וכן תרעתים זקני שער:
ועלינו מן הארץ מבעי ליה - יגרשונו מן הארץ מאי ועלה הלואי שיצאו שונאיהם מארצם הואיל ויראים מפניהם:
מלבן - כמין דפוס שבו עושין הלבנים שממלאין אותו טיט ומחליקין אותו והיא הלבנה:
ותלו לו לפרעה - דעליה קאי קרא ומיניה סליק ויאמר אל עמו וגו' הבה נתחכמה לו וגו' וישימו עליו שרי מסים:
אסטניס - מפונק ואינו יכול לעשות מלאכה:
שרי מסים - דבר שמשים רידוי של שומה שמרגילין ומשימין לעבודה אותו מלבן שתלו לו היה לישראל רידוי של השמה:
למען ענותו לפרעה - בשביל סבלותם דישראל שיטו שכם לסבול:
שמסכנות את בעליהן - שעל ידי אותן הערים ואותה עבודה נסתכנו מצרים ליטבע בים:
שממסכנות - מדלדלות כדכתיב וינצלו את מצרים ובשביל עבודה זו אירע להן ולהאי לישנא לא גרסינן דאמר מר כל העוסק בבנין מתמסכן ומאן דגריס לה מתרגמינן להך דרב ושמואל נמי אכל בניינים של כל אדם מסכנות פעמים שנופל מהבנין ומת ממסכנות שמביא את האדם לידי עניות דאמר מר כל העוסק בבנין מתמסכן:
ראשון ראשון מתרוסס - כשהיו בונין קצת היה מתרוסס ונופל וחוזרין ובונין והוא נופל:
פי התהום בולעו - נבלע בארץ:
רוח הקדש מבשרתן - לישראל ואומר למצרים אין מועיל לכם כן ירבה תמיד וכן יפרוץ:
ויקוצו היה דומה להן - כאילו עיניהם וגופם מלאים קוצים בראותם את ישראל פרים ורבים:

דף יא:

בפרך בפה רך - משכום בדברים ובשכר עד שהרגילום לעבודה:
בפריכה - בשברון גוף ומתנים וחזקה:
ה"ג בעבודה קשה אמר רבי שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן שהיו מחליפין וכו' - וזו היא קשה שלא היו רגילים בכך:
ולמאן דאמר - בפרך קמא בפה רך האי בפרך בתרא ודאי פריכה היא דהכתיב וימררו:
ושופתות - כשמושיבין הסיר על גבי כירה קרי לה שפיתה:
אחת של חמין - לרחוץ רגלי בעליהן בשדה:

בין שפתים - בין מצרי השדות מקומות צנועין מצר גבול השדה גבוה מכאן וחבירו מכאן וחריץ באמצע:

יונה - ישראל שנאמר יונתי תמתי (שיר ו):

עוררתיך - לצאת ממעי אמך:

חבלתך - לשון חבלי יולדה (הושע יג):

מנקר - מנקה:

משפר - כמו שעושין לתינוקות ליישב את איבריהם ולתקנן שניתקין מצער הלידה (ברש"י שבעין יעקב מופיע כאן הלעז: אינמיילולי"ר, שפירושו: לחתל) :

לא כרת שרך - לא היה לך מיילדת לחתוך טיבור הולד:

למשעי - להחליק בשר כמו חלקת צואריו (בראשית כ"ז:ט"ז) שעיעות:

עגולין - כעין ככר עגול: נעשה להן נס:

רבבה כצמח השדה - גדילים מן הארץ כצמח השדה:

ותבאי - לבית אביך:

הם הכירוהו - שראו שכינתו כבר:

זה אלי - שראיתי כבר:

אלישבע - בת עמינדב אשתו של אהרן:

שהיתה פועה לולד - משעשעת אותו כדרך שמשחקים לתינוקות בדברים ערבים לשעשעו:

פועה - צועקת כמו כיולדה אפעה (ישעיהו מב):

ה"ג וראיתן על האבנים אמר רבי יוחנן סימן גדול מסר להן בשעה שכורעת לילד יריכותיה מצטננות כאבנים ד"א על האבנים כדכתיב וארד בית היוצר וגו' מה יוצר זה ירך מכאן כו':

סימן גדול - שלא תטלנו האם ותחביאנו ותאמר נפל היה זה לכם הסימן של לידה ואז תטלוהו ותהרגוהו ד"א להכי קרי ליה למשבר של אשה אבנים כדכתיב גבי יוצר כלי חרס אבנים ואשה נמי ליוצר דמיא:

סדן - עץ עב שעליו יושב ומגלגל הבצים לעשותן בדפוס הכלי לפי גדלו וקטנו:

סימן גדול מסר להם - וראיתן על האבנים אם בן הוא שם אתן יכולות לראות מיד אם בן הוא בלא שום הגבהה:

בן פניו למטה - כדרך תשמישו:

בת פניה למעלה - כדרך תשמישתה והכי מפרש במסכת נדה (דף לא.):

אליהן - משמע על עיסקי ביאה לשון ויבא אליה (בראשית כט):

ותחיין - הוה ליה למיכתב ולא המיתו הילדים ותחיין משמע שהיו מסייעין להחיותן שהיו טומנות אותן בבתיהן ומגדלות אותם:

אי נימא חיות ממש - מילדות:

כחיה נמשלה - וחית השדה אינה צריכה למילדת:

דכתיב ביה כתיב ביה - מי שכתוב בו שנקרא בשם בהמה וחיה הרי כתיב בו ושאין כתיב בו הרי כתיב בכל כנסייתן יחד מה אמך לביא בין אריות רבצה אמך כנסת ישראל כולה נקראת לביאה:

אהרן ומשה - שיצאו מיוכבד:

ותמת עזובה אשת כלב - והיא מרים ולקמן מפרש למה נקראת שמה עזובה והאי ותמת שנצטרעה:

ויקח לו כלב את אפרת - לאחר שנתרפאת חזר ולקחה לו אלמא אפרת קרי מרים וכתיב בדוד בן איש אפרתי:

וכלב בן חצרון - פסוק הוא בדברי הימים:

בן יפונה בן שנפנה מעצת מרגלים - תירוצא הוא דקא מתרץ לעולם בן חצרון הוא ולמה נקרא בן יפונה על שם מעשיו:

ה"ג ואכתי בן קנז הוא:

חורגו דקנז - בן אשתו של קנז היה כלב ונמצא עתניאל אחיו מאמו:

דף יב.

דיקא נמי דכתיב - קרא אחרינא כי משתעי בכלב לא קריה בן קנז כדכתיב בעתניאל אלא הקניזי מאנשי ביתו ומגידוליו של קנז:

עזובה שהכל עזבוה - שמתחילה חולנית היתה כדקרי לה הכא יריעות ולקמן קרי לה נמי חלאה ועזובה שעזבוה כל בחורי ישראל מלישא אותה:

והא מיסב נסבה - כדכתיב ותמת עזובה ויקח לו וגו' אלמא איתתיה הואי:

לשם שמים - כגון זו שהיתה חולה ונשאה לשם שמים שבדק באחיה אהרן ומשה וראה אותם צדיקים ורוב בנים דומין לאחי האם בב"ב ביש נוחלין (ב"ב דף קי.):

ליריעות - בלי תואר אדמומית דמחמת חוליה היתה ירקרקת:

בוניה - אלו שמות בעלה שבנאה ועשאה מבונה כשאר נשים בנישואין ובנים ישר ושובב וארדון:

שיישר את עצמו - מלטעות את טעות המרגלים:

ששיבב את עצמו - מעצתן לשון הבת השובבה יוצאנית ומורדת והכי נמי קרי ליה מרד בקרא אחרינא על שם שמרד בעצת מרגלים:
שרדה ביצרו - שהיה מסיתו לטעות עמהן:
שהושחרו פניו - שקבל עליו תעניות הרבה שינצל מעצת מרגלים:
שנעשה לה כאב - להתעסק בה ברפואות ומזונות הצריכין לחולה:
שתקע את לבו לאביו שבשמים - שלא להיות בעצת מרגלים:
חלאה - חולי:
ולבסוף נערה - שנתרפאה מחליה וחזרה בתואר פנים כנערה:
ובני חלאה - ובנייני חלאה שנבנית ונתרפאת משובחין היו להיות צרת וצהר ואתנן:
צרה לחברותיה - מתקנאות ביופיה:
מוליך אתנן לאשתו - שהיה מתאוה למשכב נשים:
אף על עמו גזר דרש רבי - תנחומא יום שנולד משה אמרו איצטגניניו היום נולד מושיען של ישראל ואין אנו יודעים אם מצרי הוא או יהודי ועמד וקיבץ כל עמו ובקש מהן ליתן לו הנולדים בו ביום וגזר אף על עמו:
בתחילה והמתן אותו - לא הושיב שומרים אלא סמך על המילדות:
תשליכוהו - שהושיב שומרין וקסדורין לדבר:
ולבסוף על עמו - כדפרישית וכיון שעבר היום ועדיין רואין איצטגניניו שלא לקה העמיד הגזירה עד יום שהושלך ליאור:
גדול הדור היה - והיו הכל נשמעין לדבריו:
על הזכרים ועל הנקיבות - שלא יולידו לא זכר ולא נקיבה:
אלא בעולם הזה - שנולדים ומתים וחוזרים וחיים הן לעוה"ב אתה גזרת בעולם הזה ובעולם הבא שכיון שאינם נולדים אינן באין לעולם הבא:
בת מאה ושלשים - כדמפרש ואזיל שנולדה בירידתן למצרים וישראל עמדו שם ר"י שנה ומשנולד משה לא נתעכבו אלא פ' שנים כדכתיב ומשה בן שמונים שנה וגו' בדברם אל פרעה (שמות ז) ואותה שנה יצאו נמצא שעברו מירידתם עד שנולד משה ק"ל שנה וכשהחזיר עמרם את יוכבד היתה מעוברת ממשה כדאמרינן לקמן בשמעתין:
דאמר רבי חמא - ביש נוחלין:
זו יוכבד - בפרטן של יורדי מצרים אתה מוצא שבעים חסר אחת ובכללן אתה אומר הבאה מצרימה שבעים זו יוכבד שהשלימה מנינן בכניסתן לעיר:
סימני נערות - חזרה לימי עלומיה באורח כנשים ובתואר פנים ופשטו הקמטים:
והיא הות מיעברא ביה תלתא ירחי מעיקרא - מקמי דאהדרה כדלקמן:

מקיש לידתה וכו' לא נכתב הריון זה - אלא לדרוש כך:
בפיתקה של חוה - בגזר דין שלה ושטר גזירות קללתה דעצבון והריון:
הגון לנביאות - ראתה ברוח הקודש שעתיד [להיות הגון] לנבואה:
ותצפנהו שלשה ירחים - שלשה חדשים יכלה להצפינו שלא הלכו המצרים לבדוק אחריה אלא לסוף תשעה חדשים משהחזירה והיא הוה מיעברא ביה תלתא ירחי מעיקרא ומהכא נפקא לן:
אמאי תצפניה ותיזיל - מאחר שצפון במסתרים היה כדכתיב ותצפנהו מה יש לה לדאג:
ומעוי התם - וצועק שם ודרך תינוק לצעוק כששומע קול תינוק חבירו:
אחזו לנו שועלים - בת קול אומר למי הים אחזו לנו שועלים הקטנים המחבלים את הכרמים בהיותם סמדר בעוד הפרי קטן:
שחביב עליהן ממונן - שדמיו מועטין ואף על פי שהיה משתמר גופו יותר בשל עצים שקשים וחזקים:
דבר רך - בזה הוא משתמר יפה מן הכל לפי שהדבר הקשה כשהמים מוליכין אותו בחזקה הוא נתקל והוא נישוף ונשבר אבל דבר קל נתקל ונזדקר באבן לאחוריו:
ריח רע - של זפת:

דף יב:

אגם - של עצי ערבה וקנים דקין והוא קנה וסוף דקרא קנה קנים סוף ערבה דקה:
לרחוץ - לטבול שם לשם גירות:
וכן הוא אומר וכו' - שהשב ומתנקה מעונו קרוי רחוץ:
לשון מיתה - כדמפרש ואזיל שהיו ממחות בידה הצלתו של צדיק:
דאמר מר - גבי שרביט הזהב דאחשורוש במסכת מגילה:
בשיני רשעים - דעוג מלך הבשן במסכת ברכות בתחלת פרק הרואה:
שריבבתה - לשון דאישתרבובי:
שראתה עמו שכינה - והאי את לשון עם כמו לא שלח יעקב את אחיו (בראשית מ"ב:ד'):
נער - גדול משמע:
בעל מום - והוא לוי ונפסל בקול לעבודת השיר:
ואין אחר נופל - ליאור שאותו היום בטלו גזירתם:
וכי יאמרו אליכם - העובדי כוכבים דרשו כמותינו אל האובות:

המצפצפים והמהגים - נביא קרי לשון גנאי שהם מצפצפין כעגורים ומהגים כיונים מוציאין קול בגרונם ואין יודעין מה אומרים כך דרך איצטגנינין אינן רואין אלא סימן אבל לא פירושו של כל דבר:

ראו - אצטגניני פרעה:

שמושיען של ישראל כו' - והך מילתא לאו ר' אלעזר קאמר לה דקרא לאו אמצרים קאי אלא גמרא קאמר לה וקאי אהא דאמרינן לעיל ואין אחר נופל וכדרבי אלעזר דאמר שאין יודעים מה הוגין הילכך ראו המצרים ולא ידעו מה ראו:

כיון דשדיוה למשה במים - כל זמן שהיה ביאור אין לקות גדולה מזו ובטלה סימן של לקייה:

רגלי - בשבילי כמו ויברך ה' אותך לרגלי (בראשית ל':ל'):

בשבילי נצלתם - שביטלו מצרים את גזירתם:

שירה על הים - בכ"א בניסן נאמרה כדתניא בסדר עולם מרעמסס לסוכות ומסוכות לאיתם ומאיתם לפני פי החירות הרי ג' ברביעי ויוגד למלך מצרים כי ברח העם חמישי וששי רדפו מצרים אור שביעי ירדו לים שנאמר ויאר את הלילה לשחרית אמרו שירה ויום שביעי היה ויו"ט אחרון של פסח היה:

דאמר מר בשבעה באדר מת משה - בפ"ק דקידושין (דף לח.) ילפינן לה מקראי דכתיב ויבכו בני ישראל את משה בערבות מואב שלשים יום וכתיב משה עבדי מת ועתה קום עבור וכתיב כי בעוד שלשת ימים אתם עוברים את הירדן וגו' וכתיב והעם עלו מן הירדן בעשור לחדש הראשון צא מהן ל"ג למפרע תמצא שבשבעה באדר מת משה ומנין שבשבעה באדר נולד שנאמר ויאמר אליהם בן מאה ועשרים שנה אנכי היום וגו' מה ת"ל היום היום מלאו ימי ושנותי:

שלשה ירחי - היו והן ג' חדשים שהצפינתו:

רובו של ראשון - לא חסר אלא ז' ימים ורובו של ג' דהיינו ניסן ואמצעי שלם אדר השני שלם:

מאי שנא מן העבריות - דקאמרה לה מכלל דמצריות לא ניחא לה:

דבר טמא - זו שאכילתה דברים טמאים והתינוק טועם בחלבה כל מה שתאכל כדאמרי' ביומא (דף עה:) גבי לשד השמן:

את מי יורה דעה - למי לימד הקב"ה תורה למי שגמל והפריש עצמו מחלב טמא ונעתק מן השדים הטמאים כמו ויעתק משם (בראשית יב):

שהלכה בזריזות כעלמה - שכל כחה עליה כמו חזק ואמץ (דברים לא) תקיף ועלם:

שהעלימה את דבריה - שלא אמרה שהיא אחותו ושהיא מביאה את אמו:

הילכי את הילד - הרי ליך שליך:
שהיתה מתנבאה כשהיא אחות אהרן - עד שלא נולד משה והיינו הנביאה אחות אהרן:

דף יג.

מאי שנא מעיקרא - דאקדמינהו למצרים מקמי אחי יוסף ומאי שנא לבסוף דכתיב הוא ואחיו והדר וכל העולים אתו:
וכי - דרך לאסוף אטדין ולעשות מהן גורן:
שמקיפין לו אטד - גדר של קוצים:
שלשים וששה כתרים - י"ב נשיאים דישמעאל וכ"ג אלופים נמנו בעשו וא"ת כ"ה הן תימן וקנז נמנו ב' פעמים וא"ת קרח נמנה ב' פעמים שני קרח הן אחד מבני אליפז ואחד מבני אהליבמה ומ"מ ל"ה הן וכתרו של יוסף הרי ל"ו:
קא מעכב - שלא יקברוהו שם:
אמר - קרית ארבע שמה שאינה מחזקת אלא ד' זוגות הא דא"ר יצחק לאו מלתא דעשו היא אלא גמרא קאמר ליה למימר טעמא דעיכובא דודאי כן הוה כדברי עשו שאינה מחזקת אלא ח' קברים:
איהו - יעקב:
קברה ללאה בדידיה - בחלק המגיעו כדכתיב ושמה קברתי את לאה:
זבינתיה - כשמכרת הבכורה:
נהי דזבינתי לבכורתי - ולא אטול פי שנים אלא כמוהו:
פשיטותא מי זביני - חלקי בחלק פשוט לא מכרתי:
א"ל אין - פשיטותיך נמי זבנת חלקך במערה זו לגמרי שכך אמר אבינו בשעת מיתה אשר כריתי לי ואין כירה אלא לשון מכירה כמו ואכרה לי בחמשה עשר כסף (הושע ג':ב'):
הבו איגרתא - הראו שטר מכירה:
יקירן אודניה - כבדו אזניו משמוע:
מאי האי - למה אינכם קוברין אותו:
שקיל גולפיה - מקל כמו גולפי טובי בלע מאבימי בערכין (דף כב.):
ואי לא איעסק ביה יוסף אחיו מי לא הוי מיעסקי ביה - כלומר היאך הניחוהו אחיו ליוסף ליטול לו את השם לבדו של קבורת אביהם וכי פרקו מעליהן העול ולא חשו לו ואם לא נתעסק בו הוא הם לא היו עסוקין בו והכתיב וישאו אותו בניו אלמא אף הם היו עסוקין במשאו וקבורתו ומסקנא כתיב אחרי קברו את אביו תלה הכתוב בו שהוא היה עיקר הדבר:

אמרו - אחיו ביניהן הניחו לו להתעסק בו כנגד כולנו:
כבודו - של אבינו במלך יותר מבהדיוטות שיוסף מלך הוא:
נתעסקו בביזה - של מצרים:
כדי שיתברכו מימיו - תמיד לפי שאין ארץ מצרים שותה ממי גשמים אלא שכולה עשויה יאורים וחריצים מנילוס עד סוף המדינה כמה פרסאות ונילוס עולה ומשקה ומתברך וממלא אותן יאורים ומשקין מהן השדות והיינו דכתיב (זכריה י"ד:י"ז-י"ח) והיה אם לא יעלה מכל משפחות וגו' לא עליהם יהיה הגשם ואם משפחת מצרים לא תעלה ולא תבא ולא עליהם ואין כתיב כאן הגשם אלא ולא עליהם יהיה אותו נהר שהן שותין ממנו ויונתן בן עוזיאל תרגם ולא עליהם תיסק נילוס:
ויהי האחד מפיל הקורה וגו' - בתלמידי אלישע כתיב במלכים:
והוא שאול - השאילוהו לו:
תלמידו של משה - ולא שלמד מפיו אלא תורתו של משה למדו לאליהו:
בקבריט של מלכים - בקברות של מלכים ולשון יוני הוא:

דף יג:

קיים זה מה שכתוב בזה - אגדה זו מפורשת במכילתא בפרשת ויהי בשלח פרעה כתיב בזה אנכי וכתיב בזה התחת אלהים אנכי כתיב בזה לא יהיה לך וכתיב בזה האלהים אני ירא לא תשא חי פרעה זכור את יום השבת וטבוח טבח והכן ואין זה אלא יום השבת וכן הוא אומר והכינו את אשר יביאו וכן כל עשרת הדברות לא תשנא את אחיך בלבבך לא תקום ולא תטור וחי אחיך עמך:
ואי לא איעסק ביה משה וכו' - כלומר היאך הניחו ישראל למשה להתעסק בו לבדו וכי לא חשו לשבועה ואם לא נתעסק בו משה לא היו הם מתעסקין:
הכתיב וכו' - אלמא לאחר שנפטר משה בערבות מואב נתעסקו בהן ישראל והעבירום את הירדן:
ותו אי לא הוו מתעסקי ביה ישראל - לאחר שנפטר משה בניו מי לא הוו מיעסקי ביה והיאך הניחו בניו את שאר העם להתעסק בו והכתיב בשכם ויהיו לבני יוסף לנחלה וגו' אלמא בנחלתם קברוהו דחביב היה עליהן:
אמרו - בניו בעצמם הניחו לו שיתעסקו בו כל ישראל:
כבודו במרובים יותר מבמועטין - וישראל אמרו בעצמם בעוד משה קיים הניחו שיתעסק בו משה לבדו כבודו בגדולים יותר מבקטנים:

משכם גנבוהו - כדכתיב וישלחהו מעמק חברון ויבא שכמה ושם היו רועין ודותן אינה מקום והאי דכתיב (שם) ויאמר האיש נסעו מזה וגו' כך אמר לו אתה אומר את אחי אנכי מבקש סעו מן האחוה הזאת ואין מחזיקין עצמן כאחין לך כי שמעתי אומרים נלכה ונבקש דתות ודינין היאך להמיתו אם יבא אצלנו:

הכא כתיב ויקח משה - ולא שאר העם:

אף מורידין אותו מגדולתו - מן השמים למתחיל ואינו גומר אלא אם כן נאנס כמשה שמת בעבר הירדן:

[**וירד יהודה** - שהוא התחיל בהצלת יוסף כשאמר מה בצע ולא גמר]:

נקרא יוסף עצמות בחייו - שנאמר והעליתם את עצמותי מזה ועודנו חי:

שהוריד אצטגניני פרעה מגדולתן - כשפתר את החלום והם לא ידעו לפותרו:

לעצמו - למשכב זכור מתוך יופיו:

פרעו - היינו סירוס יתירא:

בא גבריאל וסירסו לא גרס:

ברב בישר - את בני מחלקותו רב לכם בני לוי והקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה ונענש באותה מדה:

רב יש לך - הגיע מלכותו של יהושע ואין לך מלכות נוגעת בחבירתה:

ד"א רב לך - די לך אל תרבה בבקשה שלא יאמרו הרב כמה קשה שאינו שומע לתלמיד ותלמיד כמה סרבן מפציר ולשון חכמים הוא כך היו מסרבין בו לישא את בת אחותו בנדרים (ד' סג:) היו מסרבין בו שיאכל עמו בשבועות (דף כג:):

לפום גמלא שיחנא - לפי כח הגמל מרבין במשאו אף כאן לפי צדקתו מדקדק אחריו:

היום מלאו - ביום זה נולדתי:

לא נס ליחה - לא ברח לחלוחית כחו:

דיו זוגי - שני זוגות שני חבירים היו בהתחלת היום למשה וסופו ליהושע:

בכנפי השכינה - בכנף לבוש הודו:

מי יקום לי עם מרעים - להוכיחם לשמי:

פשר דבר - שהיה יודע לעשות פשרה ביני ובין בני:

סמליון - שם חכם:

סימן בתוך סימן - כלומר סימנים הרבה בארץ מואב בגיא מול בית פעור ואעפ"כ לא ידע וגו':

דף יד.

גסטרא - מושל כמה שאמר קומוס דוכוס ושלטון וחבירו ריהטון קורטון גסטרא (ברכות דף לב:):

ויברך אלהים את יצחק - ניחמו על אביו וברכו ברכת אבלים:

דבר הבא מן העור - של צמר הוא:

שהעור נהנה ממנו - של פשתן שאדם לובש סמוך לעורו:

תחילתו גמילות חסדים - הלביש ערומים:

ולפושעים יפגיע - בשביל פושעים הפגיע:

הערה - הריק:

מתני' היה מביא את מנחתה - הבעל כדכתיב והביא את קרבנה עליה וגו' (במדבר ה):

כפיפה מצרית - סל של נצרי דקל זרדים שגדילין סביב הדקל:

כדי ליגעה - בגמרא מפרש טעמא:

תחילתן וסופן - השתא משמע כשמביאה מביתו מביאה בכלי שרת לעזרה:

וסופה בכלי שרת - קודם קמיצה:

כל המנחות טעונות שמן ולבונה - כדכתיב ויצק עליה שמן ונתן עליה לבונה (ויקרא ב':א') ולקמיה פריך והאיכא מנחת חוטא:

וזו אינה טעונה - דכתיב בה לא יצוק עליה שמן וגו' (במדבר ה':ט"ו):

באות מן החטין - דכתיב סלת חטים תעשה אותם (שמות כ"ט:ב'):

מנחת העומר באה מן שעורים - במסכת מנחות (דף סח:) ילפינן לה מקראי:

באה גרש - דכתיב גרש כרמל תקריב את מנחת בכוריך (ויקרא ב':י"ד) ובמסכת מנחות (דף סו:) אמרינן במנחת העומר הכתוב מדבר:

גרש - בשעורים מובחר שבו מנופה בי"ג נפה כעין סולת חטים:

קמח - הכל מעורב כמו שנטחן:

גמ' וכל כך למה - למה אנו טורחין ליגעה:

על עוברי רצונו - שאם זינתה עברה על רצונו של מקום ורוצה שתודה שלא תיבדק:

קסבר - האי תנא דאמר משום דחסה הוא:

דף יד:

משקה - המים ואח"כ מקריב מנחתה ופלוגתא היא בפרק היה נוטל (לקמן דף יט.) ומיהו כל זמן שלא קרבה מנחתה אינה נבדקת דכתיב מזכרת עון ואע"פ ששתתה מניחין

אותה בידה כדי ליגעה ותודה והשתא ודאי משום חסיון הוא דאי משום מגילה הא אימחיקא לה:

קלתות - כעין סלים אדם מביא מנחתו לעזרה מתוך ביתו בקלתות וכו':

ונותנה - בעזרה בכלי שרת קס"ד שצריך לתתה ע"מ כן שיהא דעתו שיקדשנה הכלי:

ומגישה - מגיע את הכלי לקרן מערבית דרומית ולקמן יליף לה מקראי:

ודיו - לקמן מפרש מאי היא ומאי תיסק אדעתין דנבעי טפי:

ומסלק הלבונה לצד אחד - בתוך הכלי עצמה ולקמן מפרש טעמא דכולה מתניתא:

שנתרבה שמנה - ממקום שהיא נבללת יפה בשמן:

ונותנו לכלי שרת - שני ולקמן מפרש טעמא:

על גבי האישים - על האש:

ליתן לתוכה - ליתן לתוך השירים:

בכלים הראויין לכלי שרת - אם היה מקדישן:

רבי פוסל - [במנחות] ובמסכת סוכה יליף טעמא בפרק החליל (סוכה דף נ:):

בחשובין - בכלי עץ חשובין:

הקריבהו נא לפחתך - סיפא דקרא הירצך או הישא פניך:

אין מקדשין אלא מדעת - שהנותנו בהן צריך שיתננו לשם כך וא"ת הרי מנחה קדושה ועומדת שהקדישה בפה קדושת פה אינה אלא קדושת דמים ואינה קדושת הגוף ואינה נפסלת בטבול יום ובלינה ואם נטמאת נפדית קדשה בכלי קידשה קדושת הגוף ונפסלת בטבול יום ובלינה ואין לה פדיון:

נותנה לקדשה - התורה הצריכתו ליתנו בכלי שרת כדי שיקדשנה הכלי ואפילו אינו מתכוין לכך:

ונותן עליה - הזר שמן ולבונה ואין צריך כהן לכך דכתיב ויצק עליה שמן וגו' והדר והביאה אל בני אהרן וגו':

וזאת תורת המנחה - כל המנחות במשמע:

הקרב אותה בני אהרן וגו' יכול במערב - יגיענה לדופן מערבי של מזבח דהיינו לפני ה' שההיכל במערב והמזבח בחצר ל"ב אמה רחבו ממוצע באמצע העזרה וכן ההיכל ממוצע באמצע העזרה זה מול זה ל"ב אמה היכל וכתליו חללו כ' וכתליו ו' אמה עובי כותל צפוני וששה לכותל דרומי נמצא מערבו של מזבח לפני ה' דאין מפסיק כלום בינו לבין ההיכל דאילו אולם שלפני ההיכל פתוח הוא ורחבו עשרים אמה ככל חללו של היכל:

כנגד חודה - כל מה שיכול לקרבו כלפי מערב ובלבד שיהא שם קצת דרום משום אל פני המזבח דאי לאו כנגד חודה ליכא לפני ה' כלל שהרי זויות ההיכל כולם כנגד זויות המזבח:

ר' אלעזר אומר כו' - דורשו למקרא בענין אחר וכך דורשו מתוך שנאמר לפני ה' אל פני המזבח יכול יגישנה לאחד מהן רצה למערב רצה לדרומה וה"ג לה בת"כ:

או לדרומה של קרן אמרת - כך תשיבני:

כל מקום שאתה מוצא כו' - דכיון דאפשר לקיים את שניהם תו לא תוקמה רצה זה עושה רצה זה עושה אלא תפוס המקיים את שניהם:

קיימתה לפני ה' במערב הא כיצד מגישה לדרומה של קרן - ה"ג לה בת"כ לדרומה של קרן ולא בעי כנגד חודה:

והיכן קיימתה - הלא חוץ לכנגד זויות ההיכל הוא:

קסבר האי תנא - ר' אלעזר:

כוליה מזבח בצפון קאי - בחלק צפוני של עזרה ולית ליה דמזבח מכוון כנגד ההיכל וכתליו נמצא דרומו של מזבח כנגד אמצע פתח ההיכל הלכך יגישנה אל פני המזבח בדרום ובלבד שיהא סמוך למערב נמצא מקיים את שניהם וה"ה נמי אם היה מזבח משוך מעט מכנגד זויות דרומית ההיכל ולצפון שיהא דרומו של מזבח כנגד ההיכל הוה מצי לקיים את שניהם דכנגד ההיכל קרינן ביה לפני ה' ובלבד שיגיש סמוך לקרן דהיינו אצל מערב והא דנקט למשמע מינה כוליה מזבח בצפון קאי משום דג' מחלוקות הן בדבר זה ר' יהודה אית ליה מזבח מכוון כנגד היכל וכתליו בפ"ק דיומא (דף טז.) ור"א בן יעקב אית ליה כוליה מזבח בדרום קאי דאמר צפוני שהוא צד פנוי מכלום ור' יוסי הגלילי אית ליה כוליה מזבח בצפון קאי בזבחים בפ' קדשי קדשים (זבחים דף נט.) הלכך לר"א דהכא דשמעי' ליה ע"כ דקאמר זוית דרומית של מזבח לפנים מכנגד זוית של היכל הוא ופליג אדר"י ואדר"א בן יעקב מוקמינן ליה כר' יוסי הגלילי דס"ל דכוליה מזבח בצפון ולא מוקמינן ליה במחלוקת רביעית:

מאי ודיו - מאי תיסק אדעתיה דנבעי טפי:

מנחה גופה - ולא הכלי שהיא בה אלא יכוף הכלי שיהא נוגע סולת למזבח:

פסול - משום דהוה קומץ חסר:

סכין - הוי כלי שרת דתניא (יומא דף יב:) כל הכלים שעשה משה משיחתן מקדשתן מכאן ואילך עבודתן מחנכתן:

הדר מקדש ליה בכלי - שמקבלו בכלי שרת כדכתיב וישם באגנות (שמות כד):

ואת כל הלבונה - גבי הקטרה כתיב דמקטר קומץ ולבונה כי הדדי:

דף טו.

ה"ג ומקטירו ס"ד ולא גרס אטו בכלי שרת מקטר ליה והכי קא קשיא ליה מקטירו ס"ד והרי עדיין לא מלחה וסיפא קתני ומולחו ונותנו על גבי האשים אלמא השתא הוא דמקטר ליה:

אלא אימא מעלהו להקטירו בכלי שרת - כלומר מעלהו בכלי שרת להקטירו לאחר שימלחנו:

קרב הקומץ למר כדאית ליה וכו' - קרב הקומץ דקתני דמתיר שירים באכילה מאימת חשיב קריבה להתיר שירים לרבי יוחנן כדאית ליה משתיצת האור ברובו ולרבי חנינא משתשלוט בו ואפילו מעט:

למשחה - גבי מתנות כהונה כתיב (במדבר י״ח:ח׳) לך נתתים למשחה:

לא תאפה חמץ חלקם וגו' - אפילו חלקם שירים לא תאפה חמץ דדרשינן ליה האי חלקם דקרא נמי לפניו אלא תאפה:

מנחת חוטא - הבא על חטא דמטמא מקדש ושבועת העדות ושבועת ביטוי דכתיב התם ואם לא תשיג ידו לשתי תורים וגו' (ויקרא ה׳:י״א):

ה"ק וכו' - כלומר לא קתני מילתא באנפי נפשיה אלא כרוך ותני הכי כל המנחות טעונות שמן ולבונה ובאות חטין כלומר ושאינם טעונות באות מיהת חטין ובאות סולת כלומר חדא מהני מעליותא אית בהו כיצד מנחת חוטא אע"פ שאינה טעונה וכו':

שלא יהא חוטא נשכר - להקל במנחתו יותר משאר מנחות:

חטאת חלב - כל חטאת סתם קרי חטאת חלב דבתר חלב כתיב כל חלב וכל דם לא תאכלו (שם י) וכתיב בתריה פרשת חטאת:

נסכים - סולת למנחה ועשרון לכבש יין ושמן רביעית ההין כמו שמקריבין לעולה ושלמים:

ומפני מה אינם טעונות - דכתיב בפרשת נסכים (במדבר ט״ו:ג׳) לפלא נדר או בנדבה הבא בנדר ונדבה טעון נסכים ואין חטאת ואשם טעונים נסכים:

חטאתו ואשמו של מצורע - איתרבו בהדיא לנסכים במסכת מנחות בפרק שתי מדות (מנחות דף צא.):

על שבעה דברים נגעים באין - ומפרש להו בערכין בפרק יש בערכין (ערכין דף טז.):

מנגעיה איכפר ליה - יסורים ובשת של נגע כפרו לו על אותו חטא:

וכי קא מייתי קרבן לאישתרויי בקדשים הוא דמייתי - שיש טומאות שהצריכן הכתוב כפרה לטהרתן זב וזבה ויולדת ומצורע ונזיר שנטמא:
חטאת נזיר - שמביא במלאת ימי נזרו חטאת ועולה ושלמים:
נזיר חוטא הוא - שציער עצמו מן היין:
חומר - בוטו"ן בלע"ז והוא של זהב וחותמים בו שני צוארי חלוק לנוי:

דף טו:

דשמעיה לרבי מאיר דאמר כו' - בפ"ק (לעיל דף ח:) גבי במדה שאדם מודד:
עניה - לא האכילתו מעדנים למה מביאה מאכל בהמה:
אלא היא עשתה מעשה בהמה - שהפקירה עצמה לתשמיש למי שאינה בן זוגה:
מתני' היה מביא - הכהן:
פילי - כוס של מים:
מן הכיור - דכתיב מים קדושים (במדבר ה':י"ז) ואין קדושים אלא שנתקדשו בכלי הכי תניא בסיפרי:
כשם שממעט - רבי יהודה בכתב המגילה לקמן במתני' כך ממעט כאן במים:
ומקום היה שם - ניכר מתוך שאר רצפת ההיכל:
טבעת קבועה בה - לאחזה בטבעתה ולהגביהה מבין הרצפה שהיא כולה באבני שיש:
כדי שיראה - צריך ליתן שיעור שיהא נראה וניכר על פני המים:
ונתן אל המים - מדלא כתיב ונתן במים אלא אל המים משמע שלא יהא נבלע בתוכן:
גמ' מאי טעמא דרבי ישמעאל - דבעי חדשה:
גמר ממצורע - ושחט את הצפור האחת אל כלי חרש וגו':
שלא נעשה בהן מלאכה - דהא חיים כתיב:
לר' ישמעאל - דפרכת הא אליביה:
הכי נמי - דבעינן מים חיים לסוטה דהא מן הכיור הוא נוטל ושמעינן ליה לר' ישמעאל בעלמא דאמר מי כיור מי מעיין הן דהיינו חיים:
משאר מימות הן - אם רצה ליתן לתוכו מי מקוה יתן:
איכא למיפרך - בהא גז"ש דרבי ישמעאל דגמר כלי כלי ממצורע:
מה למצורע שכן טעון כו' - לפיכך כלי שלו חדש תאמר בסוטה שאין בה כל אלו:
אמר רבה וכו' בכלי שאמרתי לך כבר - הכי משמע ליה לרבה מדלא כתיב ולקח כלי חרש ונתן בו מים וכתיב בכלי חרש משמע שכבר הוזכר כלי זה במקום אחר ואמר רחמנא הכא שבאותו כלי שאמרתי לך במקום אחר קח אותם ומאי ניהו דמצורע:

לא שנו - רבנן דמתני' דבעו חרס ומכשרי בישן:
אלא שלא נתאכמו - הושחרו פניו על ידי האור:
דומיא דמים - אע"ג דלא גמרי ממצורע מיהו מינה ובה גמרי כלי דסוטה ממי סוטה ונהי דמי סוטה לרבנן לאו חיים נינהו דמכשרי בשאר מימות מיהת לא נשתנו וכלי נמי בעינן דלא נשתנה:
החזירן לכבשן - של יוצר שמצרפים בו את הקדרות של חרס חדשות:
שהפשיל קופתו לאחוריו - מדלא קתני שנעשה בהן מלאכה ש"מ אמלאכה לא קפיד אשינויא קפיד ואלו נתעקמו במשאוי:
והא [התם] דהדרי ומפשטי - וקתני פסולין אלמא כיון דאידחו אידחו:
דאיקלוף - שעל ידי המשוי נתקלפו מקליפתן דשינויא דלא הדר הוא:
דאמר מר - בסדר יומא (דף נח:) ובשחיטת קדשים (דף סב:) ויליף לה מפונים פונים דשנים עשר בקר דים שעשה שלמה:
מן העפר אשר יהיה במשכן - מדלא כתיב מקרקע המשכן יקח אינו מקפיד אלא שיכניס להיכל מלמד שמתקן מבחוץ ומכניס מבפנים להיכל ונותן אל המים וא"צ להניחו בקרקע ההיכל:
תניא אידך - פליגא אהך קמייתא ותנאי היא כדקתני בה פלוגתא דתנאי והך דלעיל מיתוקמא כאיסי בן מנחם:
מן העפר אשר יהיה במשכן - מדלא כתיב מקרקע המשכן יקח אינו מקפיד אלא שיכניס להיכל מלמד שמתקן מבחוץ ומכניס מבפנים להיכל ונותן אל המים וא"צ להניחו בקרקע ההיכל:
בקרקע המשכן איסי בן יהודה וכו' - בקרקע המשכן למאי אתא כיון דילפינן מאשר יהיה דא"צ ליטלו מעל גבי קרקעית:
איסי בן יהודה אומר להביא קרקע בית עולמים - ה"ג לה בסיפרי ולא גרס לרבות שילה ונוב וגבעון ובית עולמים דשילה משכן הוא ולא צריך לרבויא דהוא עיקר הכתוב ונוב וגבעון אין משקין בה סוטות דהא במה הואי ולא הוה שם ארון אלא מזבח הנחושת לבדו ולא קרבה בהן מנחת סוטה ולא שום חובת יחיד שאין לה זמן קבוע כדאמר בשחיטת קדשים (דף קיז.) ובמגילה (דף ט:) אבל בית עולמים הוצרך לרבות שלא תאמר משכן נאמר ולא מקדש בית המקדש שבירושלים קרי ליה בית עולמים לפי שאין אחר קדושתו היתר במקום אחר ושוב לא שרתה שכינה במקום אחר:

דף טז.

אינו צריך - לרבות בית העולמים:
ומה טומאה קלה - ליכנס בטומאת הגוף למקדש שאינה במיתת ב"ד אלא כרת לא חלק הכתוב בין מקדש למשכן שנאמרו בפרשת פרה אדומה שני פסוקים כי את מקדש ה' טמא (כי) את משכן ה' טמא (במדבר יט):
לא כל שכן - שהושוו מקדש ומשכן לבודקה ולבערה מתוכן:
א"כ מה ת"ל בקרקע שלא יביא מתוך קופתו - לתוך כלי ויכניס להיכל אלא מקרקעיתו יטול ואם אין שם יביא ויניח שם ואח"כ יטלנו ונתקיים אשר יהיה ונתקיים בקרקע כדדרשינן לעיל ובספרי לא תני הכי להך ברייתא ואומר אני מדרש שני הוא בפנים אחרים: פלוגתא דב"ש וב"ה בשחיטת חולין (דף פח:) גבי כיסוי הדם אליבא דב"ה דאמרי אפר קרוי עפר דכתיב (במדבר י"ט:י"ז) ולקחו לטמא מעפר שרפת החטאת וב"ש אומרים עפר שריפה נקרא עפר סתמא לא אקרי:
הכא בקרקע המשכן כתיב - וקרא יתירא הוא דהא אתרבי מאשר יהיה דאין צריך לחופרו משם הילכך למעוטי אפר אתא ולמידרש דבעינן דומיא דקרקע המשכן:
עוקבת - מקפחת את עקבו מעמדו ועוקרת בג' מקומות הלכה למשה מסיני באה ועוקרת את הפסוק:
התורה אמרה בעפר - לענין כסוי הדם ולא הכשיר דבר אחר:
והלכה בכל דבר - שכתבו עליו על עלה של זית על הנייר ועל הלוח:
התורה אמרה תער - לא יעבור על ראשו בנזיר:
והלכה בכל דבר - דתנן (נזיר דף לט.) נזיר שגילח בין בזוג בין בתער או שספסף כל שהוא חייב וא"ת אין זו עקירה אלא תוספת איברא עקירה היא שמלקין אותו על כך ואסור להכות את ישראל בחנם שהרי אמרה תורה (דברים כ"ה:ג') לא יוסיף פן יוסיף ואע"ג דבכולהו קראי דרשי' בשחיטת חולין (דף פח:) ובגיטין (דף כא:) ובנזיר (דף לט:) לר' ישמעאל לא משמע ליה קראי דוכתב לה דמרבינן מיניה לרבות כל דבר דריש ליה בכתיבה מתגרשת ואינה מתגרשת בכסף כדדרשינן לה התם וכן כולן אלא אהלכה למשה מסיני סמכינן וקראי אסמכתא בעלמא הוא הלכך שאר מדרשים ריבויין דכל התורה כולה לא חשיב להו ר' ישמעאל כהלכה עוקבת מקרא אלא הני תלת ובמסכת קידושין ירושלמי מצאתי משנה זו דר' ישמעאל ואין תער מן השלשה אלא מרצע והכי תניא התם התורה אמרה ספר והלכה בכל דבר התלוש התורה אמרה עפר והלכה בכל

דבר המגדל צמחים התורה אמרה מרצע והלכה אמרה אפי' סול וסירה והוא נראה בעיני מאד דהך דתער מוספת הוא:

התורה אמרה ספר - לענין גט כריתות:

והלכה בכל דבר - המגדל צמחים כגון (הגיר) והזרניך והסיד וחרסית ולבינה שכתשה:

ואם איתא - דאפר נמי כשר ליחשב נמי דבהא הלכה עוקבת מקרא דהתורה אמרה עפר והלכה אמרה אף אפר וממשמעותיה לא משמע לן דהא לרבי ישמעאל. עפר לאו ממשמעותיה ממש נפקא ליה לענין כיסוי הדם:

תנא ושייר - לא חשבינהו לכולהו מקומות:

שייר מצורע - בתגלחת שניה שהוא צריך שני תגלחות דכתיב וכבס המטהר את בגדיו וגו' והיה ביום השביעי יגלח את כל שערו וגו' בתגלחת ראשונה לא כתב כלל ופרט אלא את כל שערו סתם דמשמע כל גופו זרועותיו ושוקיו ובית השחי שיהא כל גופו חלק כדלעת ובתגלחת שניה כתוב בכלל ופרט דמשמע מקום כינוס שיער שיהא שם קיבוץ שיער הרבה למעוטי זרועותיו ושוקיו שאינו מכונס ונראה למעוטי בית השחי:

שיער הרגלים - דאותו מקום ולישנא מעלייתא נקט:

והלכה מגלח כולו כדלעת - אף בתגלחת שניה קתני דמגלח כל גופו:

כדתנן - במסכת נגעים (פי"ד מ"ב):

להקיף - לגלחו כולו לשון לא תקיפו פאת ראשכם (ויקרא י״ט:כ״ז):

מעביר תער על כל בשרו - ובתגלחת ראשונה קאי:

ה"ג וקתני סיפא וביום השביעי מגלחו תגלחת שניה כתגלחת ראשונה ולא גרסינן יגלחנו שתהא תגלחת וכו' דלאו אקרא קאי אלא לשון המשנה ומגלחו תגלחת שניה כתגלחת ראשונה תנן בה אלמא שניה נמי כדלעת דהא תנא ליה בתגלחת ראשונה מעביר תער על כל בשרו:

אמר רב נחמן בר יצחק - מצורע לא שיורא הוא דכי קא חשיב הלכה עוקבת מקרא כגון ספר תער עפר דכתיב בהדיא והלכה עוקבת מוספת על המקרא:

רב אשי אמר הא מתניתא - דקתני מקום כינוס שיער ונראה:

דדריש - כל התורה כולה בכלל ופרט כדאמרינן בשבועות בפ"ג (דף כו.) רבי ישמעאל שימש את רבי נחוניא בן הקנה שהיה דורש את כל התורה בכללי ופרטי ור"ע שימש את נחום איש גם זו שהיה דורש כל התורה בריבויי ומיעוטי וכבר פירשתי כל משמעות כלל ופרט וריבוי ומיעוט וחילוקן במס' סוכה בפ' החליל (סוכה דף נ:):

דף טז:

כדלעת מני - הא דקתני מגלחו תגלחת שניה כראשונה רבי עקיבא היא:
מאי הוה עלה - דבעיין דלעיל אם אין שם עפר מהו שיתן שם אפר:
ה"ג מביא רקבובית ירק ומקדש רקבובית ירק הוא דהוי עפר וכו' ולא גרס ולא היא:
ומקדש - נותנו במקום והמקום מקדשו וחוזרו ונוטלו ונותנו למים:
עפר סוטה - דכתיב (במדבר ה) אל המים שיראה עליהן מדלא כתיב במים:
ורוק יבמה - לעיני הזקנים דכתיב לעיני הזקנים וחלצה וירקה (דברים כ"ה:ט'):
ואפר פרה - דגזירה שוה גמירי מהדדי עפר סוטה ואפר פרה כדלקמן:
אף דם צפור - של מצורע ששוחטו אל כלי חרס על מים חיים וצריך שלא יתן מים אלא כשיעור שיהא דם צפור ניכר בהן:
ת"ל מים - גרס ולא גרס במים דהא על המים החיים כתיב בקרא:
וכמה הן רביעית - כדמפרש לקמן:
אטביל בדם ובמים - ואפי' אין ניכר:
קרא אחרינא כתיב - ששוחט לתוך המים והרי הן מעורבין מעיקרא:
ולינקטינהו לווורידים - יאחזם בין אצבעותיו שלא יצא מהן דם:
גדולה ומדחת את המים - שאין מים ניכר מפני רוב הדם:
לא תפיק נפשך לבר מהילכתא - כל דברי חכמים שנקבעו אל תהרהר אחריהן:
בצפור דרור - שיערו חכמים שאין במינה גדולה שמדחה את המים ולא קטנה שנדחת מפני המים שהן רביעית:
הקדים עפר למים בסוטה פסול - כדכתיב ונתן אל המים אלמא מים ברישא וכתיב ועשה לה הכהן את כל התורה הזאת דבעינן כסדר הכתוב בפרשה:
מה להלן - בסוטה מצותו לכתחילה עפר אל המים כדכתיב בה אף כאן בפרה עפר אל המים מצותו כן לכתחילה ולא תימא ונתן עליו דוקא דמשמע עפר לכתחילה:
ומה כאן - בפרה הקדים עפר למים כשר כדמפרש ואזיל:
והתם מנלן - גבי פרה דאם הקדים עפר למים כשר:
מים חיים אל כלי - משמע מים לצד הכלי ולא עפר חוצץ בינתיים:
ורבנן - דאמרי לעיל בסוטה הקדים עפר למים פסול אמרי לך בפרה נמי פסול דאל כלי דוקא דמשמע מים ברישא והא דכתיב ונתן עליו מים לערבן לאחר שנתן אפר אל המים צריך להפך המים עליו ולערבן:

ה"ג ואימא עליו דוקא אל כלי שתהא חיותן בכלי - ואימא עליו דוקא שיהא עפר תחילה והא דכתיב מים חיים אל כלי לאו למימרא שיהו המים לצד הכלי אלא למימר שיהא חיותן בכלי שלא יטול מן המעיין בכלי אחר ויתן לתוך זה אלא בכלי זה ישאבם מן המעיין:

מה מצינו בכל מקום - בסוטה:

מכשיר למעלה - עפר הוא המכשיר את המים לבדוק אותה וכן דם צפור של מצורע שמכשיר את המים להזאה אף כאן עפר מכשיר את המים:

דף יז.

מתני' מואם לא שכב איש אותך - ואם לא שטית טומאה וגו' שהן קללות הבאות מחמת ברכות דמשמע הא אם שטית לא הנקי ואת כי שטית טומאה תחת אישך וכי נטמאת וגו' יתן ה' אותך לאלה ולשבועה בתוך עמך וגו' ובאו המים המאררים וגו' וכך הן סדורין בפרשה אלא שוהשביע הכהן את האשה בשבועת האלה ואמר הכהן לאשה מפסיק בראש יתן ה' אותך ואינו כותבו דאינו אלא צוואה שמצוה הכהן להשביע וגם בסוף ובאו המים המאררים במעיך לצבות בטן ולנפיל ירך אינו כותב סוף המקרא ואמרה האשה דהיינו קבלה שהאשה תקבל עליה שבועה ואין זו מן האלות:

לא היה מפסיק - משהתחיל אם לא שכב איש אותך עד אמן אמן שהיה כותב צוואה דוהשביע הכהן את האשה וקבלה דואמרה האשה אמן אמן:

כל עצמו - לישנא בעלמא הוא יזהר בעצמו שלא יהא כותב אלא אלות לבדו ואפילו אם לא שכב איש אותך והנקי לא היה כותב וכ"ש והשביע הכהן ואינו כותב ואמרה האשה אמן אמן שהוא סוף המקרא הזה:

גמ' אלות ממש - יתן ה' אותך ובאו המים המאררים האלה במעיך וגו':

קללות הבאות וכו' - הנקי ממי המרים:

אלה - מיעוטא הוא:

שבמשנה תורה - דאי כתב קרא וכתב את האלות בספר הוה משמע אלות שבמשנה תורה יככה ה' בשחפת דאלה איקרו דכתיב והיה בשמעו את דברי האלה הזאת וגו' (דברים כט):

צוואות - והשביע הכהן את האשה דלא תימא לא ידלג הילכך איצטריך למעטינהו:

וקבלת אמן - ולקמיה פריך מ"ש האי ה"י דמרבה ביה ומ"ש האי ה"י דממעט ביה:

כולהו - ריבויא כדקאמרת אלות אלות ממש האלות הקללות הבאות מחמת ברכות אלה למעוטי שבמשנה תורה ושבתורת כהנים אבל ה"י דהאלה לא תדרוש למעוטי צוואות וקבלות דאתא את ורבינהו וה"י דהאלה אורחיה הוא:

ור"י כולהו - ההי"ן דקרא מעוטי דריש להו:

דלגבי ריבוי - דהאלות דקאי אוכתב:

דלגבי מיעוט - אלה דמיעוטא הוא אלה ולא אחרות:

והא לית ליה לר"מ מכלל לאו אתה שומע הן - דשמעינן ליה דבעי תנאי כפול דתנן ר"מ אומר כל תנאי שאינו כתנאי בני גד ובני ראובן אינו תנאי דכתיב ביה אם יעברו ואם לא יעברו הא לא כפליה מכלל לאו לא תשמע הן:

א"ר תנחום הנקי כתיב - בלא יו"ד דמשתמע הנקי אם לא שכב ותדרוש הכי טומאה תחת אישך חנקי:

זכו - ללכת בדרך ישרה שלא יהא הוא נואף ולא היא נואפת:

שכינה ביניהם - שהרי חלק את שמו ושיכנו ביניהן יו"ד באיש וה"י באשה:

לא זכו אש אוכלתן - שהקב"ה מסלק שמו מביניהן ונמצאו אש ואש:

ודאשה עדיפא מדאיש - אש של אשה קשה וממהרת לאכול וליפרע משל איש:

מאי טעמא האי מיצרף - אש של אשה נוחה להדליק מהר שאין אות של שם מפסיק אלא מחובר הוא ונקרא אש אבל של איש אין אותיות של אש מצטרפות יחד שהיו"ד של שכינה מפסקת:

הנאה ליכא - ואין זה קיבול שכר אבל כאן יש הנאה בסוטה לתת שלום ושלא ירבה ממזרים בישראל אם זונה היא ואם נקתה ונזרעה זרע ומבטלת לעז מעל בניה ואפר פרה לטהרן ולזכות את ישראל ממעשה העגל:

בשכר אם מחוט ועד שרוך נעל - שהבריח עצמו מן הגזל:

חוט של תכלת - כנגד מחוט ורצועה של תפילין כנגד שרוך דהיינו רצועה:

בשלמא רצועה של תפילין - קיבול שכר הוא דאיכא הנאה כדכתיב וכו' אבל חוט של תכלת של ציצית מאי הנאה איכא:

מה נשתנה תכלת - שהזקיקו הכתוב לציצית:

שהתכלת דומה לים כו' - בא ללמדנו שכל המקיים מצות ציצית כאילו הקביל פני שכינה והכי תניא לה בספרי דאיצטריכו כל הני משום דלא אשכחן קראי אלא ברקיע שדומה לכסא הכבוד הילכך תכלת דומה לים וים דומה לרקיע דתכלת לא דמי לרקיע כל כך אלא דומה לדומה כמו תכלת דומה למראה הים ואנן קחזינן דים דומה למראה הרקיע:

ורקיע דומה לכסא הכבוד - קראי קדריש דכתיב ברקיע כמעשה לבנת הספיר וכתיב בכסא הכבוד כמראה אבן ספיר דמות כסא:
מתני' לוח - של עץ:
נייר - של עשבים שכותשין ומדבקין אותן בדבק שקורין גלי"ד ועושין כמו עור:

דף יז:

דיפתרא - עור שאינה מעובד כל צרכה דמליח וקמיח ולא עפיץ שהיו מעבדין הקלפים בעפצים שקורין גלי"ש (עפצים (גידולים טפיליים בעלה האלון)) :
בספר - קלף:
קומוס - שרף האילן ומתיכו במים וכותב הימנו:
קנקנתום - וויטריאול"ו קורין אותו:
ולא בכל דבר שהוא רושם - ונבלע בקלף ואינו יכול למחוק וקומוס וקנקנתום עבדי רושם:
אלא בדיו - שלנו של שרף:
גמ' משפט ביום - בסנהדרין (דף לד:) נפקא לן מוהיה ביום הנחילו:
למפרע - ירך ולנפיל בטן לצבות במעיך וכו' כסדר הזה או אחד מהן היפך והשאר כתב כהילכתן:
האלה - משמע כמו שהן סדורין בפרשה:
אגרת - בלא שרטוט:
בספר אמר רחמנא - והלכה למשה מסיני שהספרים צריכין שרטוט:

דף יח.

על שני דפין - כדפין של ספר תורה העשויין עמודים:
כתב אות אחת ומחקה - על המים וחזר וכתב אות שלאחריה ומחקה עד שהשלים את כולה פסול דכתיב את כל התורה עד שתהא כולה כאחד:
לשמה - בספר לעצמו דכתיב ועשה לה לשמה:
מחיקה נמי - בכוס לשמה לעצמה שיהא ניכר המחיקה שהיא לשמה:
השקה בסיב - שהוא חלול כדרך שהתינוקות שותין:
שיש עמה אלה - דכתיב בחדא מינייהו בשבועת האלה ולקמיה מפרש היכי דמי:
משביעני עליך - בשם ומזכיר שם:
שלא נטמאת - שאת אומר אמת שלא נטמאת היינו שבועה שאין עמה אלה:

שאם נטמאת יבואו ביך - המים לצבות בטן כו' והיינו אלה:
אמר רבא אלה לחודיה קיימא כו' - שבועה ואלה יש כאן ושניהן על האשה וקרא כתיב בשבועת האלה שהשבועה של אלה:
משביעני עליך שאם נטמאת יבואו ביך - דאיכא השתא שבועת האלה שמשביע את האלה שתחול:
שבועה ליכא - על האשה וקרא כתיב והשביע את האשה:
משביעני עליך שלא נטמאת ואם נטמאת יבואו ביך - משביעני עליך שיהא אמת מה שאמרת בפנינו שלא נטמאת ואם נטמאת יבואו ביך המים דקיימא שבועה אאשה שלא נטמאת ואאלה שתחול:
מתני' אמן על האלה וכו' - לכך הוצרכה לכפול:
ארוסה ונשואה - על ידי גלגול שבועה הוא מגלגל עליה זנות של אירוסין אע"פ שלא היה בו קינוי ומכאן לגלגול שבועה מן התורה:

דף יח:

שומרת יבם וכנוסה - ואם היתה יבמתו וכנסה וקינא לה ונסתרה מגלגל עליה שבועה שלא נטמאת כשהיא שומרת יבם. שומרת יבם מצפה וממתנת ליבם שייבמנה כמו ואביו שמר את הדבר (בראשית ל"ז:י"א) לא תשמור על חטאתי (איוב י"ד:ט"ז):
אמן שלא נטמאתי - היינו קבלת שבועה ואם נטמאתי יבאו בי היינו קבלת אלה כדרך שהשביעה כדאמר לעיל בגמרא משביעני עליך שלא נטמאת ואם נטמאת יבאו ביך והיינו פירושו דאמן על השבועה אמן על האלה דתניא ברישא:
אמן שלא אטמא - שאם תטמא לאחר זמן מים מערערין אותה לאחר שתטמא כדתניא בברייתא בגמרא:
ולא על אחר שתתגרש כו' - ואפילו לר"מ דאמר מתנה על העתיד:
ונטמאת - בגירושיה דאינה נאסרת עליו לחזור לו אלא א"כ נישאת על ידי קידושין דכי כתיב (דברים כד) לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה אחר קידושין ונישואין כתיב כדכתיב והיתה לאיש אחר ושנאה האיש האחרון:
גמ' שזינתה - כשהיא שומרת יבם:
אסורה ליבמה - כאשה שזינתה תחת בעלה שאסורה לבעלה:
מדקתני שומרת יבם - שמשביעה על זנות שזינתה כשהיא שומרת יבם:
אי אמרת בשלמא - זנתה נאסרת עליו משום הכי מתנה ע"י גלגול אף על אותו זנות אלא אי אמרת כו':

אין קידושין תופסין - לאשה האסורה על המקדשה בלאו ורבנן פליגי עליה ואמרי בחייבי כריתות הוא דלא תפסי אבל בחייבי לאוין תפסי אלמא לר"ע משוי חייבי לאוין חמורות לענין איסוריהם כחייבי כריתות שהולד ממזר ולגבי לאסור על בעלה נמי כי היכי דהבא על אשת איש שהיא בכרת אסורה על בעלה כן הבא על שומרת יבם נמי שהיא עליו בלא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר (דברים כה) אוסרה על יבמה:

ומשוי לה - לחייבי לאוין:

כי ערוה - דכרת:

נשואין הראשונים - כגון גירשה והחזירה וקינא לה ונסתרה:

[**על נשואי אחיו**] **מהו** - לגלגל זנות שתחת אחיו דהא דתנן במתני' ארוסה ונשואה שומרת יבם וכנוסה לאו בחדא אתתא קאי שישקנה יבם וישביענה על האירוסין ונישואין של אחיו אלא מילי מילי קתני אם הבעל משקה מתנה עמה על ארוסה ונשואה ואם היבם שכנסה משקה מתנה עמה שומרת יבם וכנוסה:

הא אסירה הכי נמי דמתנה - וזו נאסרת עליו בזנות נישואין הראשונים לעולם וכן בזנות נישואי אחיו כדאמר בפ"ק (לעיל דף ב.) ואם מת חולצת ולא מתייבמת:

לא כשאמר ר"מ אמן שלא אטמא - עלתה על דעתו שתבדק עכשיו על העתיד:

מערערין אותה - חוזרין לה לתוך גרונה כאדם הנחנק ע"י משקה נראה כעושה ערער והוא לשון זעקת שבר יעוערו (ישעיהו טו):

על נשואין אחרונים - לר"מ דאמר מתנה על העתיד מהו שיתנה עמה בגלגול שבועה שלא תטמא אם יגרשנה ויחזירנה ותטמא:

ואחר כך יחזירנה - טעמא דתטמא בימי גירושיה דלא מיתסרא עליה הא תטמא לאחר חזרה הכי נמי דמתני עכשיו:

תורת הקנאות - תורה אחת לכל הקנאות שבכולן יעשה לה כתורה הזאת:

רבי יהודה אומר זאת - מיעוטא הוא זאת ולא אחרת:

חופר שיחין - להכניס מים לעולי רגלים בשדות ובדרכים:

בשני אנשים - אם מת בעלה זה שהשקה ונישאת לאחר וקינא לה והיא נסתרה וקבלנו עדותו של נחוניא שישקנה השני דרבי יהודה דריש זאת למעוטי שאינה שותה ושונה על ידי בעל א' אם חזר וקינא לה ודריש תורת לרבות ששותה פעם שניה על ידי בעל שני ומדקאמר ר' יהודה דע"י בעל שני חוזרת ושותה מכלל דלתנא קמא אפילו בעל א' משקה שני פעמים והיינו דפרכינן ותנא קמא הא כתיב זאת ומאי קא ממעט מיניה:

דף יט.

דכתיב זאת - ומסתברא דהא מיהת קממעט שלא יקנא לה בעל זה פעם אחרת:
שני אנשים ושני בועלים - לאחר שהשקה זה מת ונישאת לאחר וקינא לה מבועל אחר:
דכתיב תורת - והא מיהת אתא לרבויי:
ור' יהודה - סבירא ליה וכו' דאחר שריבה הכתוב ומיעט ולא פירש מה ריבה ומה מיעט על כרחך לא מסרן הכתוב אלא לחכמים לפרש לך לפי חכמתם מה ריבה ומה מיעט ומסתברא דריבויא אשני אנשים קאי ואפילו בבועל אחד ולא אשני בועלים ובעל אחד כיון דקינא לה כבר ונמצאת נקיה נראה הדבר שאדם קנטרן הוא ומתכוין להקניטה הילכך לא שנא מחשד ראשון ולא שנא מאחר:
מתני' היה נוטל את מנחתה - הבעל דהא אמרינן דאין מצות כהונה במנחות אלא מקמיצה ואילך והגשה נמי תחילת קמיצה היא שאין זר קרב למזבח אבל קידוש כלי ויציקה ובלילה שטעונות שמן כשר בזר:
ונותנה על ידה - להניף:
וכהן מניח ידו מתחתיה - ובגמרא יליף דתנופה צריכי יד בעלים ויד כהן ובעלים דמנחת סוטה היא האשה:
והגיש - לקרן מערבית דרומית כדתניא בפרק ג' בסדר מנחות (דף יט:) וכולהו הנך כתיבי במנחת סוטה תנופה והקרבה קמיצה והקטרה:
והשאר נאכל - שכל הנקמצות שיריהן נאכלין דכתיב תורת בסתם מנחה (ויקרא ו':ז') וזאת תורת המנחה כו' עד והנותרת ממנה וגו':
ואח"כ מקריב - בגמרא פריך הא תנא ליה והקטיר ומה יקריב עוד לאחר הקטרה:
פלוגתא דרבנן ור' שמעון בגמרא ילפינן לה מקראי:
גמ' לר' יאשיה דדריה - אמורא הוא ובדורו של ר"א בן פדת ועוד היה ר' יאשיה שהיה תנא בר פלוגתא דר' יונתן בכוליה גמרא והיינו דקאמר לר' יאשיה דדריה דלא תימא לרבי יאשיה הזקן דלאו אורח ארעא למימרא ליה הכי שגדול וזקן ממנו היה:
בבעלים מנא לן - שתהא האשה מניפה עם הכהן דהא קרא בכהן לחודיה כתיב ולקח הכהן מיד האשה וגו':
משלמים - מתנופת חזה ושוק ואימורין דשלמים:
ידיו תביאנה - בבעלים כתיב וגבי תנופה כתיב:
מה כאן כהן - בסוטה כתיב כהן בתנופת מנחתה:
הא אקרבה - קודם השקאה דקתני קמץ והקטיר והדר תניא היה משקה:

הכי קאמר כו' - הא דתנא רישא הניף והגיש קמץ והקטיר לאו דוקא קודם השקאה נקט ולא איירי בהשקאה כלל אלא איירי בסדר הקרבת מנחת סוטה שכן הוא תנופה והגשה קמיצה והקטרה והכי קאמר כשבא להקריבה היה נוטלה מתוך כפיפה כו' והדר איירי מי קודם או השקאה קודם כל אלה או אם כל אלה קודמין להשקאה ופליגי בה רבי שמעון ורבנן:

דף יט:

ה"ג ת"ר והשקה מה ת"ל והלא כבר נאמר והשקה שאם נמחקה כו' ולא גרסינן בתרא ברישא וקמא בסיפא - [שאין זה לשון ברייתא] ופי' משובש הוא וטעה בוהלא כבר נאמר דמשמע שזה נאמר מתחילה והכי פירוש סדר המקראות כך הוא וכתב ומחה והשקה והניף המנחה והקריב דהיינו הגשה וקמץ והקטיר ואחר ישקה את האשה את המים והדר תו כתיב השקאה שלישית והשקה את המים והיתה אם נטמאה וגו' וקא"ר עקיבא והשקה את האשה דכתיב קודם הקטרת המנחה מה ת"ל והלא כבר נאמר אחר הקטרת המנחה והשקה את המים וההוא דוקא הוא ואין הראשון דוקא דמדכתיב ואחר ישקה את האשה ש"מ השקאה אחר הקטרה היא ומה ת"ל והשקה את האשה אחר המחיקה ללמדך שאם נמחקה המגילה ואמרה איני שותה ולא הודית לומר טמאה אני מערערין אותה כלומר פותחין פיה שלא בטובתה ושופכין את המים לתוך גרונה ואפי' נמחקה מגילה קודם הקטרה דשלא כדין עשו הכהנים דכיון דאינה שותה עד לאחר הקטרה לא היה להם למחוק דכל מה שיש שהות לאחר את המחיקה מאחרין שמא תודה אפילו הכי הואיל ונמחקה ואפילו שלא כדין אין שומעין לה לאמר איני שותה אלא או תשתה או תודה ולכך נאמר והשקה אחר המחיקה. ולא תשתה מיד עד לאחר הקטרה אלא הא קמשמע לן שהמחיקה גורמת לה לשתות:

ר"ש אומר ואחר ישקה מה ת"ל והלא כבר נאמר והשקה - לא פליג אדרבי עקיבא אלא מר דריש האי קרא ומר דריש האי קרא והכי אמר לקמן בשמעתין דתרוייהו ס"ל מקריב מנחתה ואחר כך משקה:

והלא כבר נאמר - פסוק שלישי והשקה את המים לאחר הקטרה מה ת"ל ואחר ישקה:

אחר כל המעשים כולן האמורים למעלה - ומה אמור למעלה השבעה וקבלה וכתיבה ומחיקה והקטרת המנחה:

מגיד ששלשה דברים - הללו מעכבין ההקטרה והשבעה ומחיקה ולקמיה פריך פשיטא קודם המחיקה מה תשתה:

לשרישומו ניכר - שאם היה רישומו ניכר צריך לחזור ולמחוק עד שלא יהא רישומו ניכר:
הא מיכתב כתבי לה - כהן למגילה קודם קבלת שבועה בתמיה:
לא עשה כלום - דכי כתיב וכתב את האלות אחר קבלת שבועה כתיב:
כדי נסבה - שלא לצורך דהא אפילו מיכתב לא כתבינן:
במאי קמיפלגי - אמתני' קאי ובריייתא נקט ברישא לאשמועינן מהיכא יליף ר"ש טעמיה וקבעי רבנן השתא היכי דרשי להו לקראי ור"ש היכי דריש להו לכולהו:
רבנן סברי והשקה קמא - דקודם הקטרה דוקא הוא ואע"ג דכתיב ואחר ישקה דמשמע דוקא על כרחך מקרא האמור ראשון אינו נדרש אלא לגופו ומקראות יתירות האמורים אחריו ניתנו לדרוש הילכך קמא דוקא לומר שמשקה ואח"כ מקריב את מנחתה וע"כ ואחר ישקה אע"פ שנכתב אחר הקטרה אקודם הקטרה קאי ואחר דקאמר אמחיקה קאי הכתובה למעלה וקאמרי רבנן דאם לא נמחקה יפה לא ישקנה והשקה בתרא נמי אקודם הקטרה קאי ולדרשה אתא ע"כ:
ור"ש סבר ואחר ישקה - משמע דדוקא הוא ודוקא כתיבה לאחר הקטרה לומר שכולן מעכבין בה הקטרת המנחה ורושם הניכר וכולהו מהכא נפקי דקודמין להשקאה והשקה קמא לאכשורי דאי עביד איפכא:
והשקה בתרא שאם נמחקה מגילה - ודוקא אחר הקטרה דבדין אימחיק משקין אותה בעל כרחה והיינו דאיכא בין לר"ע בין לר"ש דר"ע לית ליה אם השקה ואח"כ הקריב מנחתה כשרה הילכך והשקה קמא דריש לבעל כרחה ואע"ג דשלא כדין אימחיק קודם הקטרה ואחר ישקה לרישומו ניכר והשקה בתרא לגופיה לומר שמקריב מנחתה ואח"כ משקה:
בדיעבד לא פתח קרא - אין דרך הכתוב לומר בתחילת דבריו שלא כדרך מצותן אלא בתחילה סדר משפט דבריו ולבסוף מרבה מקראות לדרוש:
כלבוס - שני שינים יש לו ונותן לתוך פיה זקוף:
אלא לבודקה - אם טהורה אם טמאה:
והלא בדוקה ועומדת - דכיון דאמרה איני שותה מודה שהיא טמאה:
יכולה לחזור בה - ולומר איני שותה ואין אונסין אותה דהא מודה דטמאה היא:
משקרב הקומץ וכו' - ולקמיה פריך היא גופא קשיא אמאי אינה יכולה לחזור והלא בדוקה ועומדת היא:
דקא הדרא מחמת בריותא - הא דקתני בדוקה ועומדת דקא הדרא בה מחמת בריותא הוא שאינה רותתת וקאמרה איני שותה ודאי טמאה היא ולכך אינה רותתת דסמכא מעיקרא ואמרה כי מטינא למשתי לא שתינא ולא שנא קרב קומץ ולא שנא לא קרב לא

שתיא כדמפרש ואזיל כל מחמת בריותא כלל כלל לא שתיא ואפי' קירב הקומץ והא דמפליג בין קרב ללא קרב דקא הדרא בה מחמת רתיתא שאנו רואין אותה רותתת דאיכא למימר דאינה מאמנת שלא יבדקוה המים ואפילו היא טהורה ורוצה היתה לסמוך על טהרתה ולשתות ולפיכך היא רותתת וכשמגעת לשתות חוזרת בה הילכך עד שלא קרב כו' ובריייתא קמייתא דלעיל דקתני מערערין אותה במחמת ריתותא קאמר:

דף כ.

קשיא דר"ע אדר"ע התם קאמר מחיקה מעכבא - את האונס דכל זמן שלא נמחקה אם אמרה איני שותה יכולה לחזור בה ולא אנסינן לה להשקותה אבל אם נמחקה המגילה מערערין אותה על כרחה ואפי' לא קירב הקומץ דהא והשקה קמא דקודם הקטרה להכי דרשינן והכא קאמר קומץ מעכב את האונס דכל כמה דלא קרב קומץ אי אמרה איני שותה לא אנסינן לה להשקותה:

וחזרה ואמרה שותה אני - לר"ע מהו להשקותה מרצונה:

שיתן מר - דבר מר:

שמרים כבר - קודם מחיקה אלמא מחמת דבר אחר הם מרים ואין מרירה על שם קללת בדיקתם נקרא דהא מקמי מחיקה לאו בני מיבדק נינהו:

מתני' מגילתה נגנזת - בצדי ההיכל דכל כתבי הקדש שאינן ראויין לקרות בהן נגנזין שלא יתבזו:

על בית הדשן - שהיא בעזרה ששורפין שם פסולי קדשי קדשים ופסולי אימורים שמחיצתן לפנים מן הקלעים כדאמרינן בשחיטת קדשים (דף קד:) שלשה בית הדשן הם דהואיל וקדשה בכלי נשרפת בעזרה והאי מתפזרת היינו נשרפת כדאמר לקמן (ד' כג.) ואלו שמנחותיהם נשרפות וקא חשיב להא האומרת איני שותה:

ואין מגילתה כשירה להשקות בה סוטה אחרת - דבעינן כתיבה לשמה דכתיב ועשה לה הכהן לה לשמה:

המים נשפכין - כיון דאמרה טמאה אני בדוקה ועומדת היא ומים המרים לא ניתנו אלא לברר את הספק:

מערערין אותה - דדלמא טהורה היא ומחמת רתיתותה קאמרה:

מתמלאת גידין - הגידין שבלחייה נופחין ונראות כמליאה גידין וגם בשרה נעשית שיטה שיטה של נפיחה והכי תניא בספרי כמין שרביטין מזורקין בה:

שלא תטמא העזרה - שערי נקנור או עזרת נשים שתצא דרך שם ולקמיה פריך והא אמרינן בעלמא דשערי נקנור לא נתקדשו וכ"ש עזרת נשים ומת מותר ליכנס למחנה לויה:

תדע שזכות תולה לה - תראה ותלמד בפרשת סוטה שהזכות תולה דילפינן מונקתה ונזרעה זרע ונקתה ע"י זכיות כדי זריעת זרע ט' חדשים וי"א יותר כדמפרש בגמ':

מלמדה תיפלות - מפרש בגמ':

רבי יהושע אומר רוצה אשה בקב ותיפלות - גרסינן ובגמרא מפרש מאי קאמר:

מכות פירושין - מפרש בגמ' שמכה את עצמו בכתלים להראות שהוא עניו וצנוע:

גמ' לבלר - סופר:

אם תחסר אות אחת - כגון א' וה' אלהים אמת (ירמיהו י':י') או תייתר אות אחת כגון בראשית בראו אלהים:

דבר אחד יש לי - לקמן מפרש מאי תשובה היא זו:

כתב שיוכל למחות - ורבי ישמעאל סבר מוחקין לה מן התורה ולא בעי כתיבה לשמה ואפרשת סוטה לחודה קא קפיד:

מאי קאמר ליה ומאי מהדר ליה - מאי קאמר ליה ר' ישמעאל דקא מהדר ליה ר"מ דבר אחד יש לי שעושה רושם ואינו נמחק מה ענין קנקנתום אצל חיסור ויתור:

ומשוי ליה רי"ש - כגון דלי"ת דאחד:

דבר אחד יש כו' - ואינו נמחק לגמרי:

קשיא שימוש אשימוש - דקאמר לעיל שימוש דר"ע קודם ואמר הכא דר"י קודם:

לא מצי למיקם אליביה - על עיקרי טעמיה שהיה אומר על טמא טהור ומראה לו פנים ועל טהור טמא ומראה לו פנים:

אתא לקמיה דר"י וגמר גמרא - המשניות סתומות כמו שהן כדגמיר להו מרבו ורבו מרבו:

והדר אתא לקמיה דר"ע למיסבר סברא - לעמוד על עיקר טעמי המשנה מפני מה זה טמא וזה טהור זה אסור וזה מותר ועל מה כל דבר נסמך ועל איזה מקרא וזה תלמוד שהיה בימי התנאים ולהבין דבר מתוך דבר כשהיה דבר חדש נשאל בבית המדרש מהיכן ילמדוהו ולאיזה משנה ידמוהו:

דף כ:

חוץ מפרשת סוטה - ואפי' בס"ת:

משמו - של ר"מ:

שבמקדש - של כל סוטה וסוטה:

מאי בינייהו - כלומר במאי קמיפלגי באיזה טעמא:
למחוק לה - מפרשת סוטה שבספר תורה לת"ק מחקינן לר' יעקב לא מחקינן:
כי הני תנאי - דאיפלגו נמי בכתיבה לשמה:
דאינתיק - מכל נשים לשמה של זו:
אמר רב נחמן וכו' - איהו נמי פריך דהני תנאי לאו כי הני תנאי ופריך לאידך גיסא ואית ליה נמי דרב פפא וה"ק איכא למיפרך להאי גיסא ואיכא למיפרך להאי גיסא:
כתב - לה גט לגרש את אשתו ונמלך מלגרשה:
בן עירו - ששמו כשמו והוא מאותה העיר:
שמי כשמך וכו' - ובני עיר אחת אנחנו וגט זה ראוי לי תניהו לי ואגרש בו את אשתי:
פסול לזה לגרש בו - דדרשינן לה לשמה דכתיב וכתב לה ספר כריתות והכא נמי כתיב ועשה לה הכהן:
מני - הא דקתני דכיון ששתתה נבדקת ר"ש היא דאמר מקריב מנחתה ואח"כ משקה דאי לא אקרבה ברישא לא הוה מיבדקה עד שתקרב מנחתה דכתיב מזכרת עון:
הא אמר אין זכות תולה - במתני' (לקמן ד' כב:):
ר"ע היא - דאמר לעיל (ד' יט:) משקרב הקומץ אינה יכולה לחזור בה אלמא מקרבי לה קודם שתשתה:
במחנה לויה - בהר הבית דהא עזרת נשים וגם שער נקנור לא נתקדשו בקדושת עזרה והרי הן כשאר הר הבית:
עמו במחיצתו - ובמדבר נמי היו ג' מחנות לפנים מן הקלעים מחנה שכינה והלוים יחנו סביב למשכן העדות (במדבר א':נ"ג) זה מחנה לויה והדגלים ג' פרסאות זה מחנה ישראל ומשה היה לוי וקאמר עמו:
שמא תפרוס נדה - אגב ביעתותא דמים המרים והנדה והזב והזבה ובעל קרי אסורים במחנה לויה כדילפינן בפסחים בפרק אלו דברים (פסחים ד' סז.):
פחדא צמית - דאגה שאינה באה פתאום אלא דואגת שמא יבואו אויבים להורגה צומת את המקור מלהוציא דם ואפי' בשעת וסתה וההיא דנדה אדאגה איתמר דקתני הגיע שעת וסתה ולא בדקה טמאה מפני שאורח בזמנו בא ר"מ אומר אם היתה במחבא והגיע שעת וסתה ולא בדקה טהורה אם בדקה אחרי כן ומצאתה טהורה ולא אמר אורח בזמנו בא שחרדה מסלקת את הדמים:
ביעתותא - הבאה פתאום כגון זו שלא היתה חרידה עד עכשיו ופתאום היא מרגשת בצערה וכן באסתר שבאת לה שמועת מרדכי פתאום:
מרפיא - הדמים פותח את המקור:

מני מתני' - דקתני יש זכות תולה ג' שנים:
כדי הכרת העובר - דדריש ונקתה ע"י זכות כדי ונזרעה זרע כשיעור שהעובר ניכר במעוברת:
הראוי לספר - לחיות ולבא לידי סיפור שבחו של מקום:
ואע"פ שאין ראיה - גמורה לדבר דזכות תולה י"ב חודש זכר לדבר ולקמן מפרש אמאי אינה ראיה:
להן מלכא מלכי ישפר עליך וגו' - דניאל אמר לנבוכדנצר כשפתר לו החלום שיהא נטרד מן האנשים ולהיות עם בהמה וחיה להן מלכא אמנם המלך מלכי ישפר עליך עצתי תיטב בעיניך להאמין לעצתי:
וחטיך בצדקה פרוק - חטאך ע"י צדקה פדה:
ועויתך במיחן - ועונותיך בחנינת העניים:

דף כא.

הן תהוי ארכא לשלותיך - ואז תהא אורך זמן לשלומך שלא יבאו עליך הפורענות וכן עשה נבוכדנצר היה מקבץ בכל יום עניי ישראל שהביא בגולה והיו צריכין מזונות ומפרנסם ואף דניאל כשהשיאו עצה זו לכך נתכוין שראה את ישראל בגולה מחזרין על הפתחים:
וכתיב כולא מטא - כל הפורענות הגיע על נבוכדנצר:
לקצת ירחין תרי עשר - אלמא תלה לו הזכות י"ב חדש:
לעולם - מתני' דקתני ג' שנים ר' ישמעאל היא:
ואשכח קרא דאמר ותני - שונה בהארכת זמן כלומר מקרא כתוב שהקב"ה מאריך זמן עד ג' פעמים הלכך הוו להו ג' שנים:
דלא מפקיד דינא עלייהו - אין ממהרין מן השמים לפקוד עונותם עליהם בעולם הזה אבל מישראל ממהרין ליפרע בעה"ז ומדקדקין אחריהם:
זכות דמאי - מגינה כל כך:
זכות דתורה - שהיתה עוסקת בתורה:
הא לא מפקדא - דכתיב ולמדתם אותם את בניכם (דברים יא) ולא את בנותיכם וכיון דאינה מצווה אין שכרה גדול כמצווה ועושה:
היא תשיחך - תליץ בעדך את זכותך:
פחתים - גומות:
נזדמנה לו אבוקה של אור - כך זכה לקיים מצוה ניצל ממקצת פורעניות:

ועדיין מתיירא מחיה רעה ומן הליסטין - שדרכן לילך בלילה פן יפגעו בו דכתיב תשת חושך ויהי לילה בו תרמוש כל חיתו יער (תהילים ק"ד:כ'):
ועדיין אינו יודע כו' - שמא יכפנו יצרו ליבטל וישיב עליו יצה"ר ופורענות:
הגיע לפרשת דרכים - ושם הכיר את דרכו ואף כאן הגיע ליום המיתה ולא פירש מן התורה עד יום מותו ניצל מכולן והכי מפרש לה לקמיה:
עבירה מכבה - שכר מצוה:
ואין עבירה מכבה - שכר מי שעסק בתורה קודם לכן אלמא מצוה לא מגנא כולי האי:
לכבות את האהבה - זו תורה דכתיב (שיר השירים ב':ד') הביאני אל בית היין ודגלו עלי אהבה יין סוד:
אמר רב יוסף - לעולם מגינה על היסורין הרבה ומאי אינה מגינה דקאמר ת"ק מן החטא שלא יתקפנו יצה"ר קאמר:
מצוה בעידנא דעסיק בה - והיינו לפי שעה דאמר מגנא מן היסורין ומצלא מיצה"ר שלא יכשילנו לחטא:
בעידנא דלא עסיק בה - משנגמר המצוה ואינו עסוק בה אגוני מגנא מן הפורענות אצולי לא מצלא ודקתני בברייתא עבירה מכבה מצוה לאו מלהגין מן היסורין קאמר אלא מליטול שכר לעתיד:
אמאי לא תגין עליהן - מיצר הרע שהחטיאם ועשאם רשעים גמורים כלומר אמאי לא תצילהו מן העבירות:
לעולם זכות דתורה - ולא שעוסקת בתורה אלא שטורחת בבנה ובבעלה שיעסקו:
דמקריאן ומתניאן - שטורחות על בניהן להביאן לבית הספר לקרוא מקרא ולשנות משנה:
ונטרן לגברייהו - וממתינות לבעליהן שיוצאין לעיר אחרת ללמוד תורה:
מאי פרשת דרכים - מהו מדמה להגיע לפרשת דרכים דהא אבוקה היינו מצוה עמוד השחר היינו תורה אלא פרשת דרכים מאי היא:
ויום המיתה - והוא תלמיד חכם ביום מותו וידע שלא פירש לפרוק מעליו עול תורה:
ויראת חטא - זכה ליראת חטא אחר שזכה לתורה ניצל מכולן שהתורה מלמדתו דברי מצוה ודברי איסור וממה שהוא צריך לפרוש ויראת חטא מונעו מלרדוף אחרי יצרו:
דסלקא ליה שמעתתא אליבא דהלכתא - וה"ק עלה עמוד השחר ניצול מן החיה כו' זכה לתורה ניצול מיצה"ר ומן החטא ועדיין אינו יודע באיזו דרך מהלך אם יזכה שיסייעוהו מן השמים להתקבל דבריו בין חביריו להורות כהלכה וכמשפט הגיע לפרשת דרכים כלומר זכה לכך ניצול מכולם:

לאמר אלהים עזבו - כך היו אומרים עליו אלהים עזבו שבא על אשת איש ואין אנו נענשין עליו רדפו ותפסוהו כי אין מציל אין לו זכות שיצילנו שהעבירה כבתה זכיותיו:
לא יראה בך - עבירה ואם יראה ושב מאחריך:
שמעון אחי עזריה - תנא הוא במשנה קמייתא דזבחים ולמד תורה על ידי אחיו שהיה עוסק בפרקמטיא כדי שיחלוק בזכות למודו של שמעון לכך הוא נקרא על שם עזריה אחיו וכן ר' יוחנן למד ע"י הנשיא שהי' מפרנסו:
הלל עסק בתורה - מתוך עוני רב כדמפרש במס' יומא (דף לה:):

דף כא:

לימדה תיפלות ס"ד - וכי תורה תיפלות קרא לה:
כאילו - שמתוכה היא מבינה ערמומית ועושה דבריה בהצנע:
חכמה - תורה:
שמעמיד עצמו ערום עליה - שפירש מכל עסקים ונעשה עליה עני וחסר כל [ל"א שמשים עצמו ערום עליה גרסי'] שמערים שיתקיים תורתו לקבוץ על יד וללמוד מכל אדם:
מאין תמצא - מן העשוי כאין:
רוצה אשה בקב ותיפלות - חפיצה ליזון במזונות מועטין ויהא תיפלותה מצוי לה בתשמיש מט' קבין ופרישות לפרוש מן התיפלות לפיכך אין טוב שתלמוד תורה:
שמטעים דבריו לדיין - דמשנקבעו בלב הדיין שערי זכיותיו לדבריו של זה קשין לסלקן והרי ערמותו ורשע הוא שעובר על לא תשא שמע שוא (שמות כג):
להשלים מאתים זוז - ומעתה לא יטול לקט ויש לו קרובים שיטלום:
בנכסים מועטין - דתנן (ב"ב דף קלט:) מי שמת והניח בנים ובנות בזמן שהנכסים מרובין הבנים ירשו והבנות יזונו נכסים מועטין הבנות יזונו והבנים ישאלו על הפתחים:
שקדמו ומכרו - קודם שבאו הבנות לב"ד והעמידום ב"ד לנכסים בחזקת בנות:
המכריע אחרים באורחותיו - ראו ועשו כמוני ולכו בדרכי לא נתכוון זה אלא להראות עצמו כחסיד בעיני הבריות ואין תוכו כברו אלא שלא ידקדקו אחריו לבדוק בתועבותיו:

דף כב.

שקרא - מקרא:
ושנה - משנה:
ולא שימש תלמידי חכמים - ללמוד סברת הגמרא בטעמי המשנה מה הם רשע הוא שאין תורתו על בורייה ואין ללמוד הימנו שע"י הטעמים יש חילוק באיסור והיתר ובדיני

ממונות לזכות ולחייב ובטהרות לטמא ולטהר כדאמר בכמה דוכתי מ"ט אמר מר הכי ומר הכי ואמר מאי בינייהו איכא בינייהו כך וכך וערום הוא שהשומע את קולו שונה משניותיו כסבור הוא שבקי בטעמיהם ונוהגין בו כבוד כתלמידי חכמים:

אתמר גרס:

ה"ז ע"ה - שחשוד על המעשרות ועל הטהרות:

בור - גרוע מעם הארץ:

כותי - ואסור לאכול פיתו ויינו דכיון שלא שימש חכמים אינו מקפיד על דברי חכמים לדעתם ולא שנה אלא להראות עצמו כת"ח:

מגוש - מכשף האוחז את העינים וגונב את הלבבות ואף זה כן:

רטין - תרגום חובר חבר (דברים יח) הוא מגוש לוחש המכשף את לחשיו ואינו מבין מה הם ומה פירושם אלא כך מעשיהם שהמכשפות בא ע"י אותם הלחשים:

תני תנא - ואף זה תנא שלא שימש בתלמוד שונה משנתו ואינו יודע מה היא:

איזהו עם הארץ - שנחשד על הטהרות ועל המעשרות ומוחזק מגעו טמא:

כל שאינו קורא ק"ש - דהא ודאי אינו יודע כלום אבל יודע לקרות וקורא לא ע"ה הוא:

ששונין הלכות - שלא שימשו לתלמידי חכמים ולא הקפידו על טעמי המשניות:

הלכות - משניות:

פשיטא - דהכי הוא אלא במאי נדרשיה אי לאו בהכי:

הותרה לו - דומה בעיניו היתר:

מבלי עולם ס"ד - ומה הם גורמין לאחרים:

שמורין הלכה מתוך משנתן - קאמר שמבלין עולם בהוראות טעות דכיון דאין יודעין טעמי המשנה פעמים גורמין שמדמין לה דבר שאינו דומה ועוד יש משניות הרבה (במשניות) דאמרינן הא מני פלוני הוא ויחידאה היא ולית הלכתא כוותיה ועוד שאינן יודעים במחלוקת תנאים הראשונים הלכה כדברי מי הלכך מורין הוראות טעות:

הליכות עולם לו - השונה הלכות עולם שלו בזכותו:

צייללנית - בעלת תפלה:

ואלמנה שובבית - בעלת שכינות הולכת ומבקרת שכינותיה תמיד:

הרי אלו מבלי עולם - שאינן אלא נואפות ומכשפות ומראות עצמן כצדקניות שלא יבדקו אחריהן:

קטן שלא כלו לו חדשיו - לקמן מפרש:

וקיבול שכר מאלמנה - שהיתה טורחת עצמה יותר מן הצורך כדי לקבל שכר כדמפרש ואזיל למדנו שיטריח אדם עצמו במצוה לקבל שכר יותר:

בראת צדיקים - לנחול ג"ע:
בראת רשעים - לירש גיהנם:
שלא יכשלו בי בני אדם - להפסיד חלקם על ידי מגן עדן ולירש גיהנם:
כי קאמר - מבלי עולם:
כגון יוחני בת רטיבי - אלמנה מכשפה היתה וכשמגיע עת לידת אשה היתה עוצרת רחמה במכשפות ולאחר שמצטערת הרבה היתה אומרת אלך ואבקש רחמים אולי תשמע תפלתי והולכת וסותרת כשפיה והולד יוצא פעם אחת היה לה שכיר יום בביתה והיא הלכה לבית האשה היולדת ושמע השכיר קול הכשפים מתקשקשין בכלי כמו שהולד מקשקש במעי האם ובא ופתח את מגופת הכלי והכשפים יצאו והוולד נולד וידעו כי בעלת כשפים היא:
המבעט ברבותיו - וקרי ליה קטן שלא כלו לו חדשיו על ידי שימיו מתקצרין כדאמרינן בפרק קמא דחגיגה (דף ה.):
כי רבים חללים הפילה - באשה זרה משתעי ותלמיד שאינו נוהג עצמו כשורה קרי ליה נמי הכי:
זה תלמיד שלא הגיע כו' - הפילה לשון נפל שלא כלו לו חדשיו:
ועצומים - לשון עוצם עיניו (ישעיהו ל"ג:ט"ו) שסוגרים פיהם ואינם מורים לצורכי הוראה:

דף כב:

ועד כמה - הוי ראוי להוראה:
והא רבה אורי - וכל שנותיו אינן אלא מ' כדאמרי' בר"ה (דף יח.) רבה ואביי מדבית עלי קאתו כו':
בשוין - אם שוה לגדול העיר בחכמה מותר להורות או שאין זקן ממנו בעיר:
פרוש שיכמי פרוש נקפי פרוש קיזאי פרוש מדוכיא - כולהו מפרש להו:
מעשה שכם - שמלו שלא לשם שמים אף זה מעשיו להנאתו שיכבדוהו בני אדם ולא לשם שמים:
המנקיף רגליו - מהלך בשפלות עקב בצד גודל ואינו מרים רגליו מן הארץ ומתוך כך מנקף אצבעותיו באבנים:
מקיז דם לכתלים - עושה עצמו כעוצם עיניו שלא יסתכל בנשים ומתוך כך מכה ראשו בכותל והדם יוצא:
דמשפע - הולך כפוף:

כי מדוכיא - בוכנא עשוי כמקבת וראשו כפוף:
פרוש מה חובתי ואעשנה - למדוני מה עלי לעשות ואעשה:
הא מעליותא היא - אם אינו בקי באיסורין ודקדוקי מצות ובא ללמוד:
מה חובתי תו ואעשנה - מה לעשות עוד ולא עשיתי ומראה עצמו כאילו קיים את הכל:
פרוש מאהבה - מאהבת שכר המצות ולא לאהבת מצות הבורא:
מיראה - של עונשין אלא מה על האדם לעשות מאהבת הש"י כאשר צוונו ה' אלהינו וסוף השכר לבא:
דמטמרא מטמרא כו' - הנסתרות נסתרות מבני אדם והגלויות גלויות ומ"מ לב"ד הגדול כולם גלויות והוא יפרע מן המתכסים בטליתות ומראין עצמן כפרושין ואינן פרושין:
אל תתיראי מן הפרושין - שהפרושין היו שונאין אותו לפי שהרג מן החכמים הרבה ונהפך להיות צדוקי כדאמר בקידושין (דף סו.) וכשמת היתה אשתו יראה מהן שלא יעבירו המלוכה מבניה והיתה אומרת לו לבקש מלפניהם עליה ואמר לה אל תתיראי מן הפרושין שצדיקים הן ולא יגמלוך רעה ולא לבניך שלא חטאו להם:
ולא ממי שאינן פרושין - שהם אוהביי:
אלא מן הצבועים - כלומר שאין מראיתם כתולדותם אלא צבועין מבחוץ ואין תוכן כברם:
שמעשיהם כמעשה זמרי - שהן רשעים ומבקשים שכר כפנחס אומרים לבריות לכבדן כפנחס ואיכא דמפרש לה לענין צניעותא:
מתני' הרי היא ככל המנחות - שנטמאו עד שלא קדשה בכלי:
ותפדה - ותצא לחולין ומהמעות יקנה אחרת:
ותשרף - שקדשה קדושת הגוף ואינה יוצאה עוד לחולין:

דף כג.

וכל הנשואות [לכהנים] מנחותיהן נשרפות - ואפילו קרב הקומץ כהלכתו ולא נטמאו נשרפין שירים בבית הדשן כדמפרש בגמרא:
כהנת - בת כהן:
מנחתה נאכלת - דכל מנחת כהן כליל תהיה לא תאכל כתיב (ויקרא ו':ט"ז) אבל כהנת הנשואה לישראל נאכלת וכן כהנת אלמנה וגרושה שהביאה מנחתה נאכלת:
כהנת מתחללת - מן התרומה ומן הכהונה אם נבעלה לפסול:
וכהן אין מתחלל - אם נשא גרושה זונה וחללה וטעם דכולה מתני' מפרש בגמ':
בקדשי קדשים - חטאת ואשם ומנחה בכולם כתיב כל זכר בכהנים [יאכלנו]:
מה בין איש לאשה - בישראל נמי קמיירי:

איש פורע ופורם - כשהוא מנוגע פורע ראשו ופורם בגדיו:
האיש מדיר את בנו - קטן בנזיר וחלה הנזירות עליו אפילו לכשיגדל:
מגלח על נזירות אביו - אם נדר אביו בנזירות והפריש קרבנותיו ומת והיה בנו נזיר הבן מגלח ביום מלאת ומביא קרבנות שהפריש אביו:
מקדש את בתו - מקבל קידושי בתו קטנה שלא מדעתה:
מוכר את בתו - לאמה כשהיא קטנה:
גמ' מנחותיהן נשרפות - אחת מנחת סוטה ואחת מנחת נדבה:
מפני שיש לו חלק בה - שהוא מקריבה משלו וכתיב כל מנחת כהן וגו':
ואינה עולה כליל שיש לה חלק בה - שלכפרתה היא באה ואין מנחת זר ובת כהן קריבין כליל בלא קמיצה:
השירים קריבין לעצמן - לאחר שקרב הקומץ:
קרי כאן כל שממנו כו' - כי כל שאור וכל דבש לא תקריבו לה' (ויקרא ב':י"א) הוה ליה למכתב למה ליה למכתב ממנו אלא למדרשיה נמי באנפי נפשיה לא תקטירו כל שממנו עולה כבר אשה לה' ויש בכלל לאו זה בשר כל קרבנות חוץ מעולה ויש בכלל זה שירי מנחות והכא נמי דלמא בתר חלק שלה אית לן למיזל והויא הקטרת קומץ כהלכתו ואלו שירים גמורין הם וישנן בבל תקטירו:
דמסיק להו לשם עצים - דנימא הכי אם ראויים הן להקטיר ולא היתה ראויה ליקמץ כדין מנחת כהן הרי זו הקטרה לשמה וקמיצה לא מעלה ולא מורדת ואם ראויה היתה ליקמץ ואלו שיריה הרי הן כשאר עצי המערכה:
כר"א - פלוגתייהו בזבחים אברי חטאת שנתערבו באברי עולה ר"א אומר יתנם למעלה ורואה אני את בשר חטאת על המזבח כאילו הן עצים וחכ"א תעובר צורתן ויצאו לבית השריפה שאסור להקטיר אברי חטאת משום לאו דכל שממנו לאישים ור"א סבר בתריה דההוא קרא כתיב קרבן ראשית תקריבו אותם לה' שאור ודבש בכורים אתה מביא מן התמרים ומנחת שתי הלחם שהוא ראשית מן השאור ואל המזבח לא יעלו לריח ניחוח קאי נמי אממנו אשה לה' דאוקמיה בבל תקטירו ואשמעינן דלא אסר הקטרתו אלא כשמתכוין לריח ניחוח:
כר"א בר"ש - במנחות בפ' אלו מנחות (מנחות דף עג:) גבי מנחת חוטא כהן שמביא על שמיעת קול או על ביטוי שפתים או על טומאת מקדש וקדשיו בדלי דלות ופליגי רבנן עליה דרבי שמעון ואמרי והיתה לכהן כמנחה מנחת חובתו של כהן כליל כמנחת נדבתו ואינה נקמצת ור"ש דריש ליה לקרא התם הכי וכי נאמר והיתה לכהן כמנחתו

לא נאמר אלא] כמנחת חוטא של ישראל מה של ישראל נקמצת אף מנחת חוטא של כהן נקמצת אי מה מנחת ישראל שיריה נאכלין אף זו שיריה נאכלין ת"ל והיתה לכהן כמנחה לכהן כמנחה לענין עבודת כהן שטעונה קמיצה ולא לאישים כמנחה הא כיצד הקומץ קרב לעצמו והשיריים קריבין לעצמם ולית ליה כל שממנו לאישים כלל ר"א בר"ש פליג עליה ואמר קומץ קרב לעצמו ושירים מתפזרין לאיבוד:

דף כג:

ה"ג ואפי' רבנן לא פליגי עליה אלא במנחת חוטא של כהנים דבת הקרבה היא - דמקשי חובתו לנדבתו דלא בעי קמיצה אבל הא דלאו בת הקרבה היא דדלמא בתרה דידה אזלינן ושירים גמורים נינהו ואפילו רבנן מודו דמתפזרין:

מאי טעמא - קאמר מתני' מנחת כהנת נאכלת כשאינה נשואה לכהן וכשהיא נשואה לכהן אינה נאכלת כליל מיהא לא הויא:

לא יחלל זרעו - בכהן הנושא פסולה לכהונה כתיב ודרשינן בקידושין (דף עז.) לא יחלל שני חילולין אחד לה ואחד לזרעו שהכהן מחלל את שתיהן אבל הוא אין מתחלל:

בני אהרן - לנפש לא יטמא ולא בנות אהרן באזהרה זו:

כל זכר בבני אהרן יאכלנה - במנחה כתיב:

איש - צרוע הוא:

אין לי - שנחלט בטומאת נתקים אלא איש אשה מנין כשהוא אומר סמוך לו והצרוע אשר בו הנגע ולא איבעי ליה למכתב אלא בגדיו יהיו פרומים וראשו יהיה פרוע דהא כתיב לעיל דבמצורע קמיירי אלא לרבות צרוע שני כגון אשה:

ה"ג א"כ מה ת"ל איש לענין שלמטה איש פורע ופורם וכו' - מה ת"ל איש מאחר שסופינו לרבות את האשה:

לענין שלמטה - לאו למעוטי מטומאה האמורה בפסוק זה בא למעוטי אלא מענין האמור בפסוק שלאחריו דכתיב ביה פריעה ופרימה לומר לך איש פורע ופורם ולא אשה:

הלכה היא בנזיר - הלכה למשה מסיני הוא בהלכות נזיר:

נתתי לאיש - באביה נתלית נתינתה:

ורגמו אותו - אי נימא אותו ולא אותה והכתיב גבי נערה המאורסה והוצאתם את שניהם וסקלתם אותם אלא הא דממעט אשה לענין ערום דנפיק מהאי קרא מיעוטא דאותו משמע ולא כסותו ולהכי נקט ליה להאי משמעותא דערום בלשון זכר גבי איש למימרא הא אותה בכסותה:

נמכר בגניבתו - אם אין לו מה לשלם:

מתני' ארוסה - שקינא לה ארוס:
ושומרת יבם - שקינא לה יבם:
לא שותות - דמעטינהו קרא:
ולא נוטלות כתובה - שהיא גרמה לאסור עצמה עליו שנסתרה אחר קינוי דמקינוי ואיסור לא אימעיט כדמפרש בגמרא ואפילו לית לן דרב המנונא דשומרת יבם שזינתה מותרת ליבמה נהי דמותרת מיהו לא בעי למינסב אשה זונה והיא הפסידה כתובתה:
תחת אישה - ביושבת תחתיו הכתוב מדבר:

דף כד.

נתינה - מן הגבעונים ואסורין לבא בישראל כדאמרינן ביבמות (דף עח:) דוד גזר עליהן:
לא שותות - דלא נאמרה פרשה אלא בראויה לקיימה והכי תניא בספרי כי תשטה אשתו בראויה לאישות הכתוב מדבר פרט לאלמנה לכ"ג וכו':
ולא נוטלת כתובתה - ואע"ג דשאר אלמנה לכ"ג לא קנסוה רבנן כתובה כדאמרינן בכתובות בפרק אלמנה נזונית (דף ק:) זו אין לה דסתירתה גרמה לה ליאסר עליו ואפי' היא ראויה לו הלכך לאו בת כתובה היא דלא עדיפא מכשרה:
אמר בעלה איני משקה ושבעלה בא עליה בדרך - שהוא גרם לה שלא תשתה נוטלת כתובתה:
מתו בעליהן - של כל סוטות הנסתרות וראויות לשתות ולא הספיקו להשקותן כו':
ולא שותות - דבעינן והביא האיש את אשתו וגו':
וב"ה אומרים או שותות או לא נוטלות כתובה - כלומר מתוך שלא שותות לא נוטלות כתובה ובגמ' מפרש פלוגתייהו:
מעוברת חבירו - שמת והניחה מעוברת ומניקה או שגירשה והיא מעוברת או מניקה ואסרוה חכמים לינשא עד שיהא הולד בן ב' שנים שכך זמן יניקתו והלך זה ונשאה וקינא לה לא שותה שהרי אינה ראויה לו לקיימה:
יכול הוא להפרישה - עד כ"ד חדש ולהחזירה הלכך ראויה לאישות קרינא ביה:
איילונית - דוכרניתא דלא ילדה שממעי אמה נבראת כך ואין לה סימני אשה לא דדים ולא שערות וקולה עבה:
ושאינה ראויה לילד - ששתת כוס עיקרין ואסורות לקיימה למי שאין לו בנים שהרי נצטוו ישראל על פריה ורביה:
אשת כהן שותה ומותרת לבעלה - אם נמצאת נקיה ובגמ' פריך פשיטא:
אשת סריס - כגון שנסתרס לאחר שנשאה דקדמה שכיבת בעל לבועל:

שותה - ובגמ' פריך פשיטא:
ע"י כל העריות מקנין - אם קינא לה מאביה ומאחיה ומאחד מכל העריות שבתורה ונסתרה הוי קינויו קנוי ונאסרת עליו ושותה ובגמ' פריך פשיטא:
חוץ מן הקטן - דכתיב ושכב איש אותה:
וממי שאינו איש - ובגמ' מפרש לה:
ואלו שב"ד מקנין להן - אם רואין אותם מתנהגות בפריצות:
לא להשקותה אמרו - הם לא ישקוה דבעינן והביא האיש את אשתו ובעלה נמי לא ישקנה בקינוי זה לכשירצה דבעינן וקינא והביא ורבי יוסי לא בעי וקינא והביא:
גמ' הא קנוי מקני לה - ליאסר עליו מדקתני לא נוטלות כתובה:
ה"ג דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם לרבות ארוסה ושומרת יבם לקינוי ולא גרס איש איש דלדרשא אחרינא דרשינן ליה לקמן (דף כז.) אלא ריבויא מואמרת אליהם וה"נ אמר לקמן בפירקין ואמרת רבויא הוא:
יכול שאני מוציא כו' - דממשמעות קרא משמע לן ארוסה למעוטי דלא קרינן בה תחת אישך אבל שומרת יבם קרינן בה תחת אישך כדמפרש לקמ' דלא מיחסרא מסירה לחופה:
ורבי יונתן - משמע ליה מיעוטא קמא לשומרת יבם אבל ארוסה קרינא בה אישות אי לאו דהדר מעטיה קרא אחרינא כדמפרש לקמן משום דהוא קידשה ואינה באה לו מכח קדושי אחרים ועוד שנסקלת על ידו מה שאין כן בשומרת יבם:
מר אלימא ליה ארוסה - רבי יונתן חשיבה ליה ארוסה אשה גמורה טפי משומרת יבם:
דקדושי דידיה - שע"י קידושי עצמו באה לו:
וסוקלין על ידו - אם זינתה נסקלת בשבילו:
דלא מחסרא מסירה לחופה - דנקנית ליבם בביאה גרידתא ואפי' בזנות להיות כאשתו לכל דבר כדתנן ביבמות (דף נג:) ומייתי' לה לקמן בפירקא:
לרבות אשת חרש שוטה - שב"ד מקנין להן וברייתא היא בשילהי פירקין:

דף כד:

שעמום - לקוי בתמהון לב:
האי תחת אישה - בתראה האמור בסוף הפרשה זאת תורת הקנאות וגו':
להקיש אשה לאיש - ברייתא היא בשילהי פרקין והתם מפרש למאי הלכתא:
הני קראי - דממעטי ארוסה:
מבלעדי אישך - משמע שבעלה נתן בה את שכבתו קודם לסתירה זו:

משכחת לה - דאיצטריך למעוטי ארוסה מקרא אחרינא ולא ממעטא מהתם:
כגון שבא עליה ארוס בבית אביה - בזנות:
בבית חמיה - לאחר שמת אחיו:
שומרת יבם קרית לה - דקאמרת דלא תשתה הא אשתו מעלייתא היא בביאת זנות:
דהא אמר רב - ביבמות קנה לכל דתנן הבא על יבמתו בין בשוגג בין במזיד דהיינו בזנות קנה ואמר רב קנה דקתני מתני' קנה לכל אם כהן הוא מאכילה בתרומה ויורשה ומיטמא לה ומשקה ופוטרה בגט בלא חליצה:
כשמואל - הא דאתא קרא למעוטי כשמואל דאמר לא קנה אלא לדברים האמורים בפרשת יבמה לקום על שם אחיו בנחלתו ולפוטרה בגט דהא דקני לה יבם בביאה כל דהו מיבמה יבא עליה נפקא לן דלא כתיב יבמה יקחנה לו לאשה אלא יבא עליה ולקחה לו לאשה ואשמעינן דביאתו עליה הן הן ליקוחי האישות שלו הלכך למידי דאיתמר בהך פרשתא רבינהו קרא נישואין הללו אבל למידי אחרינא לאו נישואין נינהו ומה אמור בפרשה פטור חליצה ע"י יבום ויקום על שם אחיו שיורש את נכסי אחיו ואין אחיו חולקין עמו:
לימא רב - דאמר קנה לכל כרבי יאשיה דאמר שומרת יבם שותה ואוקימנא בבא עליה:
אנא דאמרי אפילו כרבי יונתן כו' - וכל שכן כרבי יאשיה והא דאיצטריך לרבי יאשיה לרבויי מאיש איש לאו דוקא אלא אסמכתא בעלמא ועיקר קרא לאשת חרש ושוטה:

דף כה.

ושמואל דאמר אנא דאמרי אפי' לרבי יאשיה - דאמר שותה דמדאצטריך לרבויי לשתיה ש"מ לאו אשתו היא ליורשה וליטמא לה ולהאכילה תרומה וכ"ש לרבי יונתן דאמר אינה שותה משום דלאו אשתו היא והא דאיצטריך למעוטי אסמכתא בעלמא היא ולאו דקרא להכי אתא אלא להקיש אשה לאיש כדשני לעיל:
עוברת על דת - יהודית שאינה צנועה יוצאה וראשה פרועה וטווה בשוק ומדברת עם כל אדם דאמר בכתובות בפרק המדיר (כתובות דף עב.) דיוצאה שלא בכתובה:
צריכה התראה - שמא תחזור ואם תחזור לא תפסיד כתובתה או אינה צריכה התראה דבלאו התראה מפסדא:
למאי - כיון דלא שתיא קינוי למאי אהני:
לאפסודי כתובתה - ואי לאו דקני לא מפסדא אלמא צריכה התראה וזו עוברת על דת היא שנסתרה עם אנשים:

להשקותה כשהיא נשואה - ואם תסתר לאחר נישואין שותה על ידי קינוי של אירוסין שאינו יכול להשקותה כשהיא ארוסה דבעינן תחת אישה:

לאוסרה אבועל - קינוי לא מהני אלא לאוסרה על בועלה אם ימות זה או יגרשנה ולא שתת:

אלא לפוסלה מכתובתה - מכלל דאי לא אתרו בה לא מפסדא:

דתנן - לקמן בפרק כשם שהמים בודקין (דף כז:):

שאני התם - הא דבעי התראה:

דלית לה אימתא דבעל - ואי לאו דאתרו בה בי דינא לא הוה לן למקנסה דכיון דלית לה אימתא אין תימה בדבר אם עוברת על דת ואין זה פריצותא יתירתא אבל מי שבעלה אצלה ואינה יראה ממנו ועוברת על דת פריצותא יתירתא אית בה ואיכא למימר דבלאו התראה נמי מפסדא כתובתה:

תלא רחמנא - דכתיב וקנא את אשתו:

או דלמא כיון דקפיד קפיד - כלומר כיון דאורחיה דבעל למיקפד בהכי על כרחיה דהאי נמי הויא קפידא לגביה:

עבדינן מילתא דדלמא לא ניחא ליה - והיאך אנו נעשים שלוחים לו בדבר שהוא חוב לו שאינו חפץ בו וקיימא לן (כתובות דף יא.) דאין חבין לאדם שלא בפניו:

שמחל על קנויו - והשתא ס"ד דקבעי בין שמחל קודם סתירה בין שמחל לאחר הסתירה ואם תימצי לומר עוברת על דת שרצה לקיימה מקיימה הני מילי בלא קינוי אבל היכא דאיכא קינוי וסתירה ורצה למחול מהו מי עקר קינוי ושריא ליה או לאו:

עבדינן מידי דאתי בעל ומחיל - ואיכא זילותא דבי דינא:

סתמא דמילתא אדם מסכים כו' - וסמכינן אסתם דעתיה דאינשי ומקנינן לה ואי אתי ומחיל מחיל:

מאי שנא תלמידי חכמים - תירוצא הוא והכי קאמר לעולם מחיל ודיקא ליה ממתני' מאי שנא דבעינן תלמידי חכמים משום דגמירי דאסורה ליה בדלא מחיל קינוי ואי אתי למיבעל אמרין ליה אחלי לקינויך:

סח לי זעירא - שהיה מאנשי ירושלים:

זקן ממרא - שהמרה על ב"ד של לשכת הגזית ומיתתו בחנק:

שהיא בלאו - אחרי אשר הוטמאה לרבות סוטה שנסתרה בפ"ק דיבמות (דף יא:):

במאי קמיפלגי - איזה טעם נותנין לדבריהם:

ב"ש סברי שטר העומד לגבות כגבוי דמי - מי שיש לו שטר חוב על חבירו ושיעבד לו בו נכסיו מוחזק בעל השטר בנכסים יותר מן הלוה והלכך כיון דנכסי ברשותיה קיימי

הוו להו יורשי הבעל תובעין והמוציא מחבירו עליו הראיה ועליהן להביא ראיה שזינתה בסתירה זו ואבדה כתובתה:

דף כה:

ובית הלל סברי לאו כגבוי דמי - והויא לה היא תובעת מספק דדלמא זנאי הלכך אינהו ודאי והיא ספק ואין ספק מוציא מידי ודאי ועליה להביא ראיה שלא זינתה:

מחלוקת - דפליג ר"א ואמר יכול לישא אחרת כו':

בעקרה וזקינה - דליכא למימר אינה שותה אלא טעמא משום דלא חזיא לקיימה עלה פליג ר"א ואמר ראויה לקיימה היא דיכול לישא אשה אחרת:

אבל איילונית - נהי נמי דראויה לקיימה מיהו לא שתיא מהאי טעמא דראויה להריון בעינן ועקרה על ידי מכה וזקינה מינא דבת הריון היא קודם לכן אבל איילונית מבטן אמה לקויה היא ולא חזיא:

דף כו.

לא שותות - דכתיב תחת אישה:

ולא יחזיר עולמית - קנסא קנסוהו רבנן:

לכשיגיע זמנו - לאחר כ"ד חדש ללידת הולד:

והרובא - בחור כמו ילד (בראשית כא) רביא:

מעוברת עצמו - שהיתה אשתו מעוברת וקינא לה:

או שותות - ולא אמרינן לא ליקטליה לולד:

אשת ממזר לממזר - כלומר אשה הראויה לממזר וניסת לממזר וקינא לה ונסתרה:

או שותה כו' - ולקמן פריך פשיטא:

אנא דאמרי כי האי תנא - דאית ליה עקרה וזקנה שותות מדלא נקט אלא איילונית ונסיב תלמודא מונקתה ונזרעה זרע ולא משום דאינה ראויה לקיימה אלמא כרבי אלעזר ס"ל דיכול לישא אחרת ולפרות ולרבות ואפ"ה איילונית לא:

וזו - כל אשה צנועה עקרה משום דלא נסתרה הפסידה:

לא ליפוש פסולין - לא נעשה שלום ביניהם הלואי לא יפרה ולא ירבה הואיל וכל דורותיו ממזרין:

והיא לא נתפשה כו' - כלומר מהו דתימא פרשת סוטה על כרחך באשת ישראל קיימא מדכתיב והיא מיעוטא משמע זו היא דכי לא נתפשה אסורה הא נתפשה כו' ועלה קאי

קרא דבתריה ועבר עליו רוח וגו' דהיכא דמספקא לן בהך אם נטמאה ואם לא נטמאה שותה אבל אשת כהן דליתה בכלל והיא לא נתפשה ליתה נמי בכלל השקאה קמ"ל:
במתנוונה - לאחר ששתתה איצטריך לאשמועינן דמותרת לבעלה דלא תימא זונה היא שהרי בדקוה המים:
מתנוונה - הא ודאי בדקוה המים וזונה היא אלא שתלה לה זכות ואמאי מותרת לבעלה:
במתנוונה דרך אברים - שאינה מתנוונה במעים ובירכים אלא ראשה ושאר אבריה כבידים עליה מהו דתימא הא לאו זכות תלה לה דאם כן הוה לה להתנוונה דרך בדיקת המים אלא באונס זינתה לפיכך מתנוונה שלא כדרכה ולכהן מיהא תיתסר:
מבלעדי אישך - משמע דאישה בר הכי הוא:
קא משמע לן - דלמיקדם שכיבת בעל לבועל הוא דאתא וסריס בר שכיבה הוא ואף על גב דלאו בר זריעה הוא. ובסריס חמה קאמר דמותר לקיימה ולא בסריס אדם שאסור לקיימה משום לא יבא פצוע דכא (דברים כג):

דף כו:

מהו דתימא נטמאה נטמאה שני פעמים - אמורים בפרשה ודרשינן ליה לקמן (דף כז:) אחד לבעל ואחד לבועל היכא דמיתסרא אבועל בהא סתירה משתעי קרא דנוהג בה דין סוטה אבל הא דאסורה כו':
קמ"ל - דכי אתא קרא לגופיה אתא דהיכא דאינו קרוב לה נאסר עליה על ידי קינוי זה ולאו למעוטי קרובים אתא:
איש אמר רחמנא - ושכב איש אותה:
שחוף - שבשרו נשחף וכלה ויבש ואין בו כח ובתורת כהנים בקללות שנינו דוגמתו יש לך אדם שהוא חולה ומוטל במטה אבל בשרו שמור עליו תלמוד לומר את השחפת מלמד שבשרו נשחף:
מקנין על ידו כו' - כמו והוינן בה מקנין על ידו פשיטא:
ופוסל בתרומה פשיטא - אם הוא אחד מן הפסולים המחללין את האשה כגון עובד כוכבים עבד חלל נתין וממזר דקיימא לן בקדושין וביבמות דפסולין האשה בביאתן מובת כהן כי תהיה לאיש זר כיון שנבעלה למי שזר אצלה פסלה:
לא יחלל זרעו - מדלא כתיב לא יחל דרשינן שני חילולין אחד לה ואחד לזרעה:
דאית ליה זרע מחלל את האשה בביאתו דלית ליה זרע לא יחלל:
קא משמע לן - שמואל דפוסל שמעינן ליה מהא דאמר מקנין על ידי שחוף:

ובת כהן כי תהיה לאיש זר וגו' - ומיניה נפקא לן דפסולין פסלי לאשה בביאתן ומדאפקיה בלשון הויה נדרוש דאית ליה הויה מי שקידושין תופסין בה כגון ממזר נתין וחלל פסלי אבל עובד כוכבים ועבד הרי הן כבהמה וכיון דלית להו הויה לא נפסלו עובד כוכבים אין לו קידושין בישראל דכתיב (ויקרא כ) איש אשר ינאף את אשת רעהו ותניא בסנהדרין (דף נב:) פרט לאשת אחרים אלמא לית להו אישות עבד עם החמור כתיב בהו עם הדומה לחמור:

מי שיש לו אלמנות וגירושין בה - הוא דכי אין לה זרע ממנו ושבה אל בית אביה מלחם אביה תאכל דלא פסלה בביאתו יצא עובד כוכבים ועבד שאין לו אלמנות וגירושין בה שלא תפסו לו בה קידושין וכשמת אין שם אלמנות עליה וביבמות פריך אימא לקולא דמי שיש לו אלמנות וגירושין הוא דכי אית לה זרע לא תיכול אבל עובד כוכבים ועבד אפי' אית לה זרע מיניה תיכול והתם משני לה. בהבא על יבמתו ומיהו שמעינן [ליה מהא] דמקנין ע"י עובד כוכבים:

ואלא - מי שאינו איש דמתני' למעוטי בהמה:

דאין זנות לבהמה - אינה נעשית זונה בבעילת בהמה ואינה נאסרת על בעלה:

אתנן זונה - נתן טלה באתננה:

מחיר כלב - החליף כלב בטלה:

אתנן כלב - שאם אדם אומר לזונה הילך טלה והבעלי לכלבי:

מחיר זונה - היתה לו שפחה זונה והחליפה בטלה ומדקאמר אתנן כלב מותר מכלל דלאו זנות הוא דאי זנות הוא הוה חייל עלה שם אתנן:

ואלא שכבת זרע למה לי - כיון דאמרת מקנין ע"י שחוף:

לשקינא לה שלא כדרכה - אל תסתרי עמו להבעל שלא כדרכה:

משכבי אשה כתיב - הוקשו שני משכבותיה לכל דברים וכיון דנאסרת עליו אמאי לא הוי קינוי:

דרך אברים פריצותא בעלמא הוא - שוכב עמה בקירוב בשר:

פריצותא מי קאסר רחמנא - אשה על בעלה בהכי וכיון דלא מתסרא עליה בהכי פשיטא דלאו קינוי הוא:

בנשיקה - משיק השמש באותו מקום:

היינו דאתא קרא למעוטיה - דלא תימא העראה היא:

אלא למאן דאמר - ביבמות (דף נה:) העראה האמורה בתורה שהיא כגמר ביאה בכל העריות כדכתיב (ויקרא כ':י"ט) את מקורה הערה את שארו הערה זו נשיקה מאי איכא

למימר היכי מצית למימר דאתא קרא למעוטה הלא כגמר ביאה היא לכל דבר חוץ משפחה חרופה:

בקפידה דבעל תליא - דכתיב וקינא ובעל הא חזינן ליה דקפיד שהרי קינא לה על כך:

דף כז.

דומה - נטענת ונדברת בפי כל על ניאופיה דומה לשון קלסה ודיבור כדאמרי' בנדה (דף סו.) דומת עירך עלתה ביך וההוא לאו חשד הוא אלא דיבור יתר שהיו נדברים בה על חביבותה של בעלה ואף קלסה לשון דיבור יתר הוא לפיכך הוא נהפך ללשון שבח וללשון גנאי כדאמר (שמקלסין אותו):

וזו באה מביאה פסולה - שמא מעובד כוכבים או ממזר:

[**שזו**] - הבת עומדת בחזקת כשרות ומותרת לבעלה ולטיפה פסולה לא חיישינן דרוב בעילות אחר הבעל ומבעלה נתעברה:

וזו אינה עומדת בחזקת כשרות - שמזנה תחתיו ונאסרת עליו והוא אינו רואה ואינו מגרשה ובא עליה באיסור:

ותסברא נושא לכתחילה - הא ודאי מקלקלה ליה אלא על כרחך משבשתא היא ובעית לתרוצה ולמתני אם נשא אדם דומה מותר וכיון דבעית לתרוצה אלמא תנא לאו דוקא ולא מותבינן מינה דאיכא למימר בהא נמי טעה ותני נמי בת דומה ואנן נמי כי אמרינן ישא אדם זו ולא ישא זו לאו לכתחילה אם ימצא אחרת אבל מי שאינו מוצא אלא שתים אלו ישא זו ואל ישא זו:

דתני רב תחליפא כו' - הלכך בת דומה כיון דכשרה היא טוב לו שישאנה שתהא תחתיו בחזקת היתר ואל ישא דומה שמקלקלתו לשמש עמה משנאסרה לו:

היתה פרוצה ביותר - דאיכא למיחש דרוב בעילותיה משל אחרים:

מהו - שיהו בניה כשרים:

אין אשה מתעברת אלא סמוך לווסתה - לפני ווסת נדותה יום אחד דלא ידע הבעל את ווסת נדתה דלנטרה אותו היום מלזנות שלא תתעבר בזנות:

כי תיבעי לך כו' - פלוגתא במס' נדה (דף לא:):

סמוך לטבילתה - לאחר שטבלה ביום טבילתה או ליום מחר:

או דלמא כיון דפרוצה היא ביותר - לא מצי מינטר לה שנשמטת מאצלו פתאום:

וקינא והביא - המקנא לה ישקנה ואי קשיא בקינוי נמי הא כתיב את אשתו דמשמע דבעלה מקנא לה ולא אחר הא מתרבי מאיש איש:

אשר תשטה אשה תחת אישה - קרא יתירא הוא לדרשה בסוף הפרשה זאת תורת הקנאות וגו':
להקיש איש לאשה - כדמפרש ואזיל למאי הלכתא:
רב אשי אמר כו' - מר מפרש היקישא דאיש לאשה ומר מפרש היקישא דאשה לאיש ולא פליגי:

דף כז:

והעמיד - ולא חגרת:
ונתן על כפיה - ולא גידמת קטועת ידים:
מתני' כשם. כך בודקין אותו - בגמ' מפרש לה:
שנאמר ובאו ובאו - בגמ' מפרש אי וי"ו יתירא דריש או ובאו ובאו יתירי דכתיבי בעניינא:
נטמאה ונטמאה - וי"ו יתירא דריש אשר תשטה אשה תחת אישה ונטמאה:
וכך היה ר' זכריה דורש - וי"ו יתירא:
שתי פעמים - ונסתרה והיא נטמאה לא ממניינא הוא דאוקימנא לטומאה ודאית בעד אחד בפ"ק (לעיל ב:) אלא וקנא את אשתו והיא נטמאה והיתה אם נטמאה ועוד כתיב אשר תשטה אשה תחת אישה ונטמאה. ובגמרא דריש לה ר"ע לתרומה ורבי נמי מודי והאי דנקט הכא תרי מינייהו ותו לא משום דשמעינן לר"ע דדריש בעל ובועל מריבויא דוי"ו יתירא וקא"ל רבי בעל ובועל מנטמאה ונטמאה נפקי ולא דרשי וו"י:
בו ביום דרש - במס' ברכות (דף כח.) אמרינן דכל היכא דתני בו ביום הוא יום שהושיבו את ר"א בן עזריה לנשיאות שנתרבו תלמידים שנתנו רשות ליכנס לכל שהיה רבן גמליאל אומר כל ת"ח שאין תוכו כברו אל יכנס לבהמ"ד ורבתה תורה בו ביום ולא היתה הלכה תלויה בבית המדרש שלא פירשוה והא דקתני לה הכא נראה בעיני דהך דרשה דנטמאה ונטמאה דלעיל נמי בו ביום הוא:
כלי חרש הוא ראשון שנטמא מן השרץ והאוכל שבתוכו שני שנטמא בכלי:
אינו אומר טמא - כל אשר בתוכו טמא אלא יטמא למדרש נמי יטמא שמטמא אחרים:
לימד על ככר שני - להכי נקט ככר לפי שהוא מצוי בתנור שהוא כלי חרש:
שמטמא את השלישי - בתרומה ואפי' בחולין דקרא סתמא כתיב:
עתיד דור אחר - מן העתידין לבא שיטהר את השלישי אף בתרומה שאין לו מקרא מן התורה ואנן הוא דמטמאינן ליה בתרומה מק"ו כדמפרש בגמרא ודור אחר פריך ליה לק"ו כדלקמן בגמרא:
ור"ע תלמידך מביא מקרא שהוא טמא - אף בחולין:

מגרש - רחבה פנויה מזריעה ומבתים ומאילנות לנוי העיר להיות לה לאויר ואלפים לא הוזכרו לתתן ללוים ולא נאמרו אלא ליציאת תחום שבת:
שדות וכרמים - ואלפים סביב נתנו ללוים מהם הניחו אלף סביב העיר למגרש והשאר שדות וכרמים:
שאין ת"ל לאמר - שאינו דומה לשאר לאמר שבתורה שהשכינה מדבר הדבור למשה לחזור הוא ולאמרו לישראל אבל כאן אין לומר כן:
כקורא את ההלל - בגמ' מפרש:
כקורין את שמע - בגמרא מפרש:
מאהבה - שאוהב את המקום:
שקול - משקלו שוה מכריע לכאן ולכאן:
לו אני מייחל או איני מייחל - וה"ק הן יקטלני הלא הוא הורגני לא אייחל לו עוד דיש לא שהוא נדרש כמו לו בלמ"ד וי"ו כדמפרש בגמרא:
מיראה - מדאגת הפורענות שלא תבא עליו:
ירא אלהים - ולא אוהב אלהים:
תלמיד תלמידך - תלמידו של ר"ע היה:

דף כח.

גמ' דאי אית ביה עון - שבא עליה לאחר שנסתרה:
בזמן שהאיש מנוקה מעון - שלא בא עליה משנאסרה עליו האשה ההיא תשא עונה שיבדקוה המים:
אלא לבועל ליתני - כך בודקין את הבועל בהדיא כדתני סיפא בהדיא כך אסורה לבועל ולא תנא כך אסורה לו:
באו ובאו קאמר - מרבויא דוי"ו או ובאו ובאו הכפולים בפרשה דריש:
שנאמר נטמאה ונטמאה - ש"מ רבי עקיבא וו"י דריש:
ועדיין - בהא גופא מיבעיא לי נטמאה ונטמאה דריש מרבויא וו"י או חד נטמאה וחד ונטמאה קדריש:
שיתא קראי - שלשה ובאו כתובים שם ובאו המים המאררים האלה במעיך לצבות בטן להודיע לנו דבטן והדר ירך שלא להוציא לעז כדאמרי' בפ"ק (לעיל ט:) וחד והשקה את האשה את מי המרים המאררים ובאו בה המים וגו' לצואה שהקב"ה גוזר שיבואו בה המים למרים וחד לעשייה והשקה את המים והיתה אם נטמאה וגו' לעשייה כאן הודיע הכתוב את ישראל דמבטיח להן שיבדקוה המים ובכולם כתיב וו"י יתירי הרי שית:

דידיה - דבועל:
דידה - דאשה ידיעה וצוואה ועשייה כדפרישית:
ורבי - דלא דריש וו"י תלתא קראי הוא דכתיבי וכולהו לדידה ידיעה ועשייה וצוואה:
שלא להוציא לעז - משום דהוא אמר לה בקללה ברישא את יריכך נופלת וגו' וסוף המים לבדוק כדרך כניסתן דכתיב וצבתה בטנה והדר ונפלה יריכה לכך הוצרך להודיע תחילה שהמים כדרך כניסתן יבדקוה:
ואימא כוליה להכי הוא דאתא - לבועל להודיע דבטן לקה ברישא מנלן:
מאי בטן וירך - סתם הכא והכא דריש ליה:
שלשה פעמים - וקינא את אשתו והיא נטמאה והיתה אם נטמאה תחת אישה ונטמאה:
ואחד לתרומה - שאפילו היא בת כהן ובעלה כהן נפסלה מן התרומה:
קל וחומר - אינו צריך להביא מן המקרא לפוסלה מן הכהונה מלינשא לכהן דמקל וחומר אתי:
מה גרושה - בת כהן שנתגרשה מישראל וזרע אין לה שמותרת בתרומה כדכתיב מלחם אביה תאכל (ויקרא כב) פסולה לכהונה:
זו שפסולה מתרומה - מרבויא דנטמאה כדקאמרת אינו דין שפסולה לכהונה ולקמן פריך והא לא איירי רבי עקיבא בפסול כהונה כלל דלא אצרכה קרא ומאי קאמר ליה רבי ישמעאל:
מה ת"ל והיא נטמאה כו' - גרסינן ולא גרס א"כ דמילתא באנפי נפשה היא ולא נטמאה יתירא קמיבעיא ליה דהא דרשינן ולאו רבי ישמעאל לחודיה קאמר לה אלא סתמא היא וקראי דענייננא קדריש ואזיל:
מה תלמוד לומר וקנא את אשתו והיא נטמאה - דמשמע דודאי נטמאה ומה תלמוד לומר או עבר עליו וגו' והיא לא נטמאה אי פשיטא ליה דנטמאה למה שותה ואי פשיטא דלא נטמאה למה משקה:
מגיד לך הכתוב שעל הספק אסורה - והכי קאמר קרא אשה זו שמא נטמאה ושמא לא נטמאה וקאמר לך דישקנה לברר הספיקא ואי לא משקה לה אסורה:
ומכאן אתה - למד ק"ו לשרץ ספק נגע בטהרות ספק לא נגע דמחזקינן לה בטומאה מספק:
סוטה לא עשה בה כו' - דכתיב והיא לא נתפשה אסורה הא נתפשה מותרת והוא הדין לשוגג אשתו ואשת איש עמו בבית ונתכוון לאשתו ונזדמנה לו זו ואף היא שגגה כסבורה שהוא בעלה:

דף כח:

וממקום שבאת - הואיל ולא למדת דמטמינן מספק אלא מסוטה חזור ודון דמה סוטה הא דטמאה מספק ברה"י הוא מקום הראוי ליסתר אף טומאה ברשות היחיד ספיקו טמא אבל ברה"ר טהור:

ומה סוטה דבר שיש בו דעת לישאל היא - אם נטמאת אם לאו אף ספק טומאה דבר שיש בו בנוגע זה דעת לישאל אם נגע אם לאו והוא אומר איני יודע כגון אדם או טהרות שהיה אדם עסוק בהם בשעה שנולד הספק:

ופרכינן לרבי ישמעאל א"ר עקיבא - ואחד לתרומה וקמהדר ליה איהו א"צ מקרא להביא בכהונה:

ותו - מבעיא לן לרבי עקיבא דלא איירי בכהונה:

מנא ליה - דאסורה לכהונה אם מת זה והא ליכא למימר דשריא דהשתא לתרומה אסר לה לכהונה מבעיא ומק"ו הוא לא יליף דא"כ היינו ר' ישמעאל:

וכ"ת כהונה לא צריך קרא - דממילא אסורה שהרי עשה בה הכתוב בסוטה ספק זונה כודאי זונה לאוסרה על בעלה הלכך לגבי כהונה נמי אסירא דכתיב זונה לא יקחו וזו בחזקת זונה היא:

דף כט.

אי הכי לתרומה נמי לא תיבעי קרא - ונילף מההוא טעמא גופיה שהרי עשה הכתוב בסוטה ספק זונה כודאי זונה ובתרומה הא ידעינן דזונה אסורה דכתיב (ויקרא כ"ב:י"ב) כי תהיה לאיש זר כי תבעל לזר אצלה היא בתרומת הקדשים לא תאכל ואין לך פסול גדול מזה כשהיא אשת איש ונבעלה לאחר ולר' עקיבא מהאי קרא נפקא לן ביבמות (ד' סח.) כל הפסולים דפסלי והנך נמי דלא תפסי בהו קידושין דכיון דלר' עקיבא אין קידושין תופסין בשום פסול לא משמע ליה כי תהיה לשון הויה אלא כי תבעל:

אלא לרבי עקיבא ארבעה קראי כתיבי - יתירי ב' נטמאה וחד ונטמאה ורבי עקיבא דריש וו"י הרי ארבעה:

וכהונה אתיא מקל וחומר - ולא דריש וו"י ופרכינן לר' ישמעאל כיון דלא דריש וו"י ממאי דקרא לתרומה מדריש וכהונה אתיא בקל וחומר ואתו כולהו דילמא קרא לכהונה אתא דכיון דלא כתיב תרומה בהדיא אנא אמינא תרומה לא אתרבאי לאיסורא אלא כהונה הוא דאתרבאי דחמירא מיניה ותרומה שריא:

אמר לך מסתברא - דקרא תרומה רבי דומיא דתרין נטמאה דרבי בהן בעל ובועל דמחיים דבעל קמיתסרא להו כגון אם יגרשנה אסורה לבועל הילכך מקרא שלישי נמי למידי דמיתסר ביה מחיים לבעל אתי והיינו תרומה ולמעוטי כהונה שאין פסוק זה בא לאוסרה אלא לאחר מיתה דמחיים הא אסירא וקיימא דהא מגרש לה והויא לה גרושה ואסורה לכהונה:

ורבי עקיבא - דמצריך קרא לכהונה דומיא דבעל ובועל לית ליה ואי לא כתיב קרא יתירא לא הוה מרבינן אלא כהונה דחמירא דכל חד וחד קרא באנפי נפשיה הוא ולא אמרינן הא לא מרבי אלא דומיא דהנך:

ואי נמי איתּ ליה - ומיתוקם קרא לתרומה אפילו הכי אתא וי"ו יתירא לכהונה ואע"ג דאיכא למילפה בקל וחומר טרח וכתב לה קרא:

אלא לאו שמע מינה - הבשר אשר יגע דדבר שאין בו דעת לישאל הוא דבשר הוי נוגע הילכך ספקו טהור וכל טהור יאכל בשר דאיירי בטומאת הגוף דיש בו דעת לישאל בההוא קאמר לך ספיקו טמא:

דעת נוגע ומגיע - במטמא ונטמא כי סוטה דיש בה דעת ויש דעת בבועל המטמאה קמשמע לן דרב גידל דנפקא מכל טהור הא ספק לא יאכל כיון דיש בו דעת בזה שנטמא אבל במטמא לא בעינן דעת:

ומאחר דאין לו - מקרא מן התורה למה הוא טמא בתרומה לרבי יוחנן דקאמר עתיד דור אחר לטהרו אבל הוא היה מטמאו:

ומה טבול יום - שלא העריב שמשו:

שמותר בחולין - כדאמרינן ביבמות בהערל (יבמות דף עד:) תלתא קראי כתיבי טבל ועלה מותר לחולין ולמעשר העריב שמשו אוכל בתרומה הביא כפרתו בטומאה שהיא בת קרבן מותר בקדשים:

ככר שני שפסול בחולין - דכתיב (ויקרא י״א:ל״ג) כל אשר בתוכו יטמא חולין ותרומה וקדשים במשמע דין הוא שיעשה שלישי בתרומה ודיו ליכא למימר דאם כן בטל ליה קל וחומר דהא שני בתרומה מקרא משתמע כי חולין וקיימא לן (בב"ק דף כה.) דהיכא דמיפרך קל וחומר לא אמרינן דיו:

שכן אב הטומאה - כגון טמא מת או זב או מצורע שהן בטומאתן אבות:

הואיל ואין אומר שבשניהם שוה:

דף כט:

מטבול יום דשרץ - אדם שנגע בשרץ ראשון לטומאה היה ולא אב הטומאה וכי טבל הותר לחולין ואסור לתרומה ואפי' לנגיעה דכתיב נמי הערב שמש בכלים במים יובא וטמא עד הערב וטהר (ויקרא י"א:ל"ב) והא לנגיעה הוא להשתמש בו תרומה ואשמעינן דכלי טבול יום פסל ליה:

שכן יש במינו אב הטומאה - אם היה נוגע כלי זה או אדם זה במת נעשה אב הטומאה לטמא אדם וכלים תאמר באוכל שאינו נעשה אב הטומאה אפי' ע"י מת דכתיב (במדבר י"ט:כ"ב) וכל אשר יגע בו הטמא יטמא ומהכא נפקא לן טמא מת דמטמא אדם וכלים ועל כרחיך בטמא מת שיש לו טהרה במקוה כתיב דהא כתיב לעיל מיניה והזה הטהור על הטמא ורחץ במים דבר שיש לו טהרה נעשה אב הטומאה במגע טמא מת על ידי מגע המת יצאו אוכלים ומשקין וכלי חרש שאין לו טהרה:

כלי חרש יוכיח - שאין במינו אב הטומאה ומטמא את התרומה כשהוא ראשון וכ"ש שפוסלה אף אתה אל תתמה על ככר שני שאע"פ שאין במינו אב הטומאה יפסול דטעמא לאו באב הטומאה תלי:

מה לכלי חרס כו' טבול יום יוכיח - שאין כלי שטף הראוי לטבילה מטמא מאוירו ופסיל תרומה:

לא ראי - טבול יום כראי כלי חרש לומר שטעם פסול התרומה תלוי משום שמטמא מאוירו דהא טבול יום אינו מטמא מאוירו ופסיל ולא ראי כלי חרש להיות אב הטומאה במינו כראי טבול יום דליכא למימר טעמא דטבול יום דפסיל בתרומה משום דמין אב הטומאה הוא דהא ליתא להא חומרא בכלי חרש ופסיל:

הצד השוה שבהן - צריך אתה למצוא חומר שוה בשניהם לתלות בו טעם פסול תרומה ומהו צד השוה שבהן שמטמאין טבול יום איקרי טמא דכתיב (ויקרא כ"ב:ז') ובא השמש וטהר מכלל דעד השתא טמא וכלי חרש כתיב (שם יא) תנור וכירים יותץ טמאים הם ופוסלין בתרומה וכ"ש ככר שני דפסיל טפי מטבול יום שהוא טמא ואסור בחולין שיפסול בתרומה:

ובכל הספרים כתיב הצד השוה שבהן שמותר בחולין ופוסל בתרומה ולהך לישנא אין אדם יכול לפרש איזהו כלי חרש שמותר בחולין ופסולין בתרומה ובדוחק גדול יש לפרש כלי חרש המוקף צמיד פתיל שמציל על חולין שבתוכו ואין מציל על התרומה שבתוכו. והרבה גמגומין ותשובות וביטול שיטת הגמרא יש בדבר חדא דלא אשכחן דאינו מציל בתרומה דבחגיגה (דף כה.) אמר אין חטאת ניצלת בצמיד פתיל אבל תרומה לא תנן

בה. ועוד אין זה פוסל בתרומה דהא לא פסיל מידי אלא אינו מגין ומאיליה היא נטמאת מאהל המת ועוד כל הצד השוה שבגמרא שבא ללמוד חומר צריך שיהא חמור וזה קל דקאמר הצד השוה שבהן שמותרין בחולין ואין זו שיטה בכל הגמרא וללשון שפירשתי אל תשיבני מה שאומר כלי חרש יוכיח שהיה לו להביא הוכחה בדבר הדומה לטבול יום שאע"פ שטהור לחולין פסול לתרומה שאין זו תשובה דאין צריך הוכחה אלא לסתור תשובתו שתולה טעם החומרא דפסול תרומה מפני שהוא אב הטומאה וקא מהדר ליה כלי חרש יוכיח שאין בו חומר זה ופוסל וכן שיטת רוב הדינין כי ההוא דכל הבשר (חולין דף קטו:) מנין לבשר בחלב שאסור בהנאה קל וחומר ומה ערלה שלא נעבדה בה עבירה אסורה בהנאה בשר בחלב שנעבדה בו עבירה בבישולו אינו דין שאסור בהנאה מה לערלה שכן לא היתה לה שעת הכושר חמץ בפסח יוכיח מה לחמץ שבו כרת כלאי הכרם יוכיח והא כלאי הכרם נעבדה בו עבירה בזריעת' וחמץ בפסח נמי עבר בבל יראה ולא דמו לערלה בקולא דידה וקא הויא הוכחה:

צד חמור - טבול יום יש במינו אב הטומאה כלי חרש מטמא מאוירו:

ורבי יוחנן צד חמור לא פריך - לא חשיב ליה פירכא הואיל ואין חומר שבשניהם שוה:

מנין לרביעי בקודש שהוא פסול - ולא אמרינן טהור הוא כבתרומה:

מחוסר כפורים - בטומאות הצריכות קרבן כגון זב וזבה ויולדת ומצורע:

שמותר בתרומה פסול בקודש - ביבמות ילפינן לה בפרק הערל (יבמות דף עד:):

שלישי שפסול בתרומה - כדילפינן לעיל מטבול יום:

דין הוא שיעשה רביעי בקודש - ולא תימא דיו לבא מן הדין להיות כנדון ונימא הכי שלישי שפסול בתרומה דיו הוא שיהא פסול לקודש דאם כן בטיל ליה הא' קל וחומר דשלישי בקודש לא איצטריך דלא מיבעיא דכי היכי דבתרומה אייתיניה בקל וחומר מטבול יום הכי נמי אתי קודש בההוא קל וחומר אלא אפילו מן התורה למדנוהו והיינו דקאמר למדנו שלישי לקודש מן התורה הילכך אי אמרינן דיו איפרך ליה ק"ו כו':

מי לא עסקינן - מי לא מצינן למישמע מינה דאפי' נגע בשני נמי קאמר לא יאכל דהא בכל טמא כתיב ושני איקרי טמא דכתיב כל אשר בתוכו יטמא והאי בבשר שלמים כתיב דקדש נינהו:

טעם בריבי - טעמו של ר' יוסי שהוא חכם וגדול הדור איני יודע מהו שלמד רביעי בקודש שהרי מקל וחומר זה תשובתו בצדו:

אוכל הבא מחמת טבול יום - שנגע בטבול יום והוא של קדש או של תרומה יוכיח שפסול בתרומה מן התורה כדפרישית לעיל דבכלים נמי כתיב הערב שמש לגבי תרומה

ואינו אלא לנגיעה ואינו עושה רביעי בקודש לרבנן דפליגי עליה דאבא שאול ואמרו טבול יום פוסל בקודש ואינו מטמא לפסול את מי שיחזור ויגע בו וקא סלקא דעתא דר' יוסי כרבנן סבירא ליה הילכך תשובתו בצדו דא"כ הכי נמי נדרש להאי ק"ו שיפסול אוכל הבא מחמת טבול יום את הקודש ומה מחוסר כפורים שמותר בתרומה פסול בקודש אוכל הנוגע בטבול יום שפסול בתרומה דין הוא שיעשה רביעי בקודש:

טבול יום תחילה לקודש - מעלה עשו בקודש להיות טבול יום אצלו כראשון לטומאה ויטמא שני' בקדש זה מזה שאוכל שנוגע בטבול יום נעשה שני ועושה את חבירו שלישי ושניהם קרויין טמאין שמקלקלין את אחרים והשלישי פוסל את הרביעי להיות הוא עצמו פסול אבל לא יפסול את אחרים במגעו:

רבי מאיר אומר מטמא אחד ופוסל אחד - הרי הוא כשאר שני שפוסל את התרומה והנוגע בו פוסל את הקודש כך טבול יום הפוסל את התרומה הנוגע בו טמא לקודש ולפסול עוד אחד:

כך פוסל כו' - ואין הנוגע בטבול יום פוסל את הקודש אלא הוא עצמו פסול:

ממאי דרבי יוסי כרבנן סבירא ליה - דתהוי תשובה בצדו דילמא כאבא שאול סבירא ליה והוא הדין דהוה מצי רב פפא למימר דילמא כר' מאיר סבירא ליה ואין כאן עוד תשובה דהא עביד רביעי אלא רבותא נקט כלומר מאן לימא לן דלא מחמיר כאבא שאול דילמא כוותיה סבירא ליה דאוכל הבא מחמת טבול יום אם של קודש הוא מטמא אחד ופוסל אחד דההוא דנגע ביה פסיל ליה דאורייתא ואפילו הוי קמא תרומה פסול לקודש מקל וחומר. ממחוסר כפורים כדדריש רבי יוסי לעיל ודריש ליה נמי הכא ומה מחוסר כפורים שמותר בתרומה פסול לקודש אוכל תרומה הבא מחמת טבול יום שפסול בתרומה אינו דין הוא שיעשה רביעי בקדש והיכא דהוה ליה דקודש עבוד רבנן מעלה שיטמא אחד ויפסול אחד:

דאי סלקא דעתך כאבא שאול סבירא ליה - מקל וחומר דמחוסר כפורים פסיל לקמא וממעלה דרבנן מטמא ליה כיון דמדאורייתא פסיל ליה להההוא דנגע ביה לייתיה לרביעי בקודש מאוכל הבא מחמת טבול יום:

ומה אוכל הבא מחמת טבול יום דטבול יום - שבא מכחו שרי בחולין עושה רביעי בקודש כלומר פוסל את הקודש מקל וחומר ממחוסר כפורים:

דף ל.

שלישי הבא מחמת שני כו' - דשמעינן מיניה תרתי ש"מ אוכל הבא מחמת טבול יום דסבירא ליה כאבא שאול וש"מ שלישי הבא מחמת שני נהי דחמישי בקדש לא אמר דנייתי מינה כדקעביד בטבול יום דהתם מעלה דרבנן היא ובקודש מקודש מיירי ורבי יוסי מדאורייתא קאמר אבל רביעי מיהא אייתי מינה:

וכ"ת כו' הא אייתינה - ר' יוסי מק"ו ממחוסר כיפורים דאיכא למיפרך נמי מה למחוסר כיפורים שכן אב הטומאה ולא פריך דלא חשיב ליה ר' יוסי פירכא דהשתא דטבל לה אזלה לה ההיא טומאה:

כל הטעון ביאת מים מדברי סופרים - כל שהוא טהור מן התורה וחכמים הזקיקוהו לבא במים וליטהר כגון הבא ראשו ורובו במים שאובין והאוכל חצי פרס אוכלין טמאין והידים שהצריכום טבילה כולם בתורת שנים הטעינום:

מטמאין את הקדש - להיות שלישי ויעשה רביעי ופוסלין את התרומה:

וחכמים אוסרין במעשר - באכילה אבל נגיעה שרי וחולין אף לאכול והכי אמר בחגיגה (דף יח:) והוא הדין נמי דלרבנן אין שני עושה שלישי בחולין והאי דלא חשיב להו לפי שלא נתפרשו שמותן ור"מ ומחלוקתו קאמר:

דאם איתא - דשלישי בחולין מן התורה לייתיה רביעי בתרומה מק"ו מטבול יום כדאייתי לשלישי לעיל משני בחולין:

וחמישי בקדש - מרביעי בתרומה מק"ו ממחוסר כיפורים כדאייתי לרביעי לעיל משלישי בתרומה:

האוכל אוכל ראשון - חצי פרס מאוכל ראשון נעשה גופו ראשון לטומאה מדרבנן והאוכל אוכל שני נעשה גופו שני ובשחיטת חולין מפרש טעמא שעושה את האוכל חמור כמאכל בהשוחט (חולין ד' לד.):

רבי יהושע אומר האוכל אוכל ראשון או אוכל אוכל שני שני - מאכל ראשון לא עביד ליה ראשון אלא שני שאין האוכל חמור כמאכל אבל מאכל שני עושה אותו שני והתם מפרש טעמא מצינו שהשני עושה שני על ידי משקין:

שלישי שני לקדש - האוכל אוכל שלישי נעשה גופו שני לקדש שאם יגע בקדש יטמאנו לפסול עוד אחד והתם מפרש טעמא וכל הנך טומאות מדרבנן נינהו:

בחולין שנעשו על טהרת תרומה - באיזו חולין אמרו שהאוכל שלישי שלהן נעשה שני לקדש בחולין שנעשו על טהרת תרומה שבעליהם כהן ורגיל בתרומה וקיבל עליו לאכול

חולין שלו בטהרת תרומה כדי שיהא רגיל לתרומותיו בטהרה הזקוקה להן הילכך משכחת בהו שלישי דבחולין אחרים לא משכחת שלישי:

ה"ג על טהרת תרומה אין חולין גרידי לא ומאן דגריס על טהרת הקדש לא הכי מפרש לה על טהרת הקדש לא דהוו להו חולין גרידי שהמתפיס חולין לטהרת הקדש בטלה דעתו ואין בדבריו כלום:

שלשתן שוין - הנך דמפרש להו ראשון של חולין וראשון של תרומה וראשון של קודש:

מטמא שנים ופוסל אחד בקדש - דהיינו רביעי:

מטמא אחד ופוסל אחד בתרומה - דהוה ליה שלישי:

ופוסל אחד בחולין - דהוה ליה שני ותנא דפליג עליה סבר ראשון של חולין לא אזיל בקדש עד רביעי שאין קדש בא לידי רביעי אלא אם כן היה ראשון של קודש ומיהו שמעינן מינה דאין שלישי בחולין:

ר"א אומר חלה ניטלת מן הטהורה על הטמאה - רישא דמתני' במסכת חלה (פ"ב מ"ז) הכי שיעור חלה אחד מכ"ד נטמאה עיסתה שוגגת או אנוסה אחד ממ"ח נטמאת במזיד אחד מכ"ד שלא יהא חוטא נשכר ר"א אומר היכא דנטמאת מזידה תלוש אחרת בטהרה ותטול מן הטהורה על הטמאה משום דמצוה לתרום מן המוקף כיצד תעשה שיהא מן המוקף וטהורה נוטלת כדי חלת הטמאה מעיסה הטהורה עד שלא הורמה חלתה דאי הורמה חלתה דטהורה תו לא מצי לאפרושי מן הפטור על החיוב ולא חייל עליה תו שם חלה:

ונותנת פחות מכביצה באמצע כדי לתרום מן המוקף - מוקף לשון מחובר ומקורב כמו אין מקיפין שתי חביות במסכת ביצה (דף לב:) ומקרא נפקא לן והרמותם ממנו מן המוקף לו בספרי הילכך צריכה להקיף החלה אצל העיסה קודם שתקרא לה שם והכי מקיפה לה נותנת בעריבה לצד אחד ונותנת מן העיסה הטהורה פחות מכביצה בין החלה הטהורה ובין העיסה הטמאה והאמצעית נוגעת בשתיהן ומצרפתן וקורא שם על החלה ומסלקת עם קריאת השם ופחות מכביצה אינו מטמא את החלה ואע"פ שהוא עצמו מקבל טומאה כדתניא בתורת כהנים מכל האוכל אשר יאכל מלמד שהוא מיטמא בכל שהוא יכול יטמא לאחרים בכל שהוא ת"ל אשר יאכל ודרשינן ליה בפרק בתרא דיומא (דף פ.) אוכל הנאכל בבת אחת ושיערו חכמים אין בית הבליעה מחזיק יותר מביצת תרנגולת:

דף ל:

וחכמים אוסרין - כדבעינן לפרושי טעמא:
ותניא כביצה - ותניא בברייתא דאליבא דר' אליעזר ונותנת אף כביצה באמצע ואפ"ה לא מטמא לה לחלה עד שלא נקרא עליה שם:
סברוה רבנן - הני דבי מדרשא דבעו למשמע מינה דר' אליעזר אין שני עושה שלישי בחולין ס"ל אידי ואידי הך ברייתא נמי אליבא דרבי אליעזר דשרי כביצה ומתני' דאמר פחות תרווייהו בעיסה ראשונה העיסה הטמאה ראשונה לטומאה היא ואפ"ה קאמר ר' אליעזר בברייתא כביצה ואע"ג דמיטמאה אמצעית מחמת ראשונה והויא לה שניה לא הדרא ועבדא לה לחלה עד שלא קרא עליה שם שלישי ואע"ג דמעיסת חולין הטבולין לחלה הוא דכ"ע בין לר' אליעזר בין לרבנן לאו כחלה דמיא למיהוי עלה תורת תרומה:
מאי לאו בהא קמיפלגי - רבי אליעזר ורבנן דר' אליעזר דשרי סבר אין שני עושה שלישי בחולין ורבנן דאסרי סברי שני עושה שלישי בחולין ואיטמא לה חלה לפני קריאת השם ואע"ג דחולין הוא ואשתכח דספינן לכהן חלה טמאה בחזקת שהיא טהורה ותנא דמתני' דאמר לר' אליעזר פחות מכביצה לאו משום דאית ליה שני עושה שלישי אלא משום דכמה דאפשר למעוטי טומאה דאמצעית ממעטינן דאסור לגרום טומאה לחולין אלא משום תקנת תרומה הוא דשרי והא אפשר בהכי אי נמי משום דילמא לא מיזדהר בה שלא תגע חלה באמצעית זו אחר קריאת השם וחכמים אוסרין דילמא אתי למיעבד כביצה ומטמא אמצעית והדרא ומטמיא לחלה:
לא דכ"ע - ואפילו לרבנן אין שני עושה שלישי בחולין והאי דקאסרי רבנן משום דקסברי חולין הטבולין לחלה כחלה דמו ומיפסלי משום שם שלישי:
ואיבעית אימא דכ"ע לאו כחלה דמי ודכ"ע אין שני עושה שלישי בחולין והכא במותר לגרום טומאה לחולין כו' - טעמא דרבנן דאסרי משום אמצעית הוא דמיטמא מחמת העיסה שהיא ראשונה וקסברי אסור לגרום טומאה לחולין משום תקנת תרומה ור' אליעזר סבר מותר לגרום טומאה לאמצעית כדי לתקן חלה בטהרה ותנא דמתניתין ותנא דברייתא אליבא דר' אליעזר נמי בהא פליגי דתנא דמתניתין סבר אע"ג דמותר לגרום לה טומאה מיהו כל כמה דאפשר למעוטי לא מפשינן להו לגרום להן טומאה בחנם והא אפשר בהכי הלכך כביצה לא דחשיב ותנא דברייתא סבר כיון דמותר לגרום לא שנא שיעורא רבא ולא שנא שיעורא זוטרא דאפילו בכדי ביצה נמי מותר לגרום אי נמי תנא דמתני' סבר דילמא נגע חלה באמצעית אחר קריאת השם ותנא ברא לא חייש:
במאי קמיפלגי - ר"ע ור' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי:

כגדול המקרא את ההלל - מקרהו לציבור להוציאן ידי חובתן:
והן עונין אחריו ראשי פרקין הללויה - שהוא ראש הפרשה על כל דבר שהוא אומר עונין אחריו הללויה דתנן במסכת סוכה (דף לח.) מי שהיה עבד או אשה או קטן מקרין אותו הוא עונה אחריהן מה שהם אומרים ואם היה גדול מקרא אותו עונה אחריו הללויה:
כסופר - מלמד תינוקות והוא תדיר בבית הכנסת ופורס על שמע לעשרה הנועדים. פורס לשון פרוס החג לפני החג (שקלים דף ה) מתחיל בברכות שלפני קריאת שמע והן עונין אחריו וקורין כולן יחד וכך שרתה רוח הקודש על כולם וכוונו יחד את השירה ככתבה:
לאמר אמילתא קמייתא קאי - שעונין תמיד אשירה לה':
ורבי נחמיה סבר ויאמרו - אמשה ובני ישראל קאי ומשמע דאמור כולהו בהדי הדדי:
לאמר דפתח משה ברישא - הכי קאמר ויאמרו כולם אחר שנרשו לאמר דהיינו אחר שפתח חכם:
עולל - גדול מיונק כדכתיב (שמואל א טו) מעולל ועד יונק ודרך המקרא לומר כן כלומר כלה הכל מן החשוב עד הגרוע כמו משור ועד שה (שם):

דף לא.

במקהלות - כשנקהלו על הים:
ממקור - אף אותם שבמקור:
וליחזי האי לא כו' - ואמאי אמר הדבר עדיין שקול:
ה"נ דלא הוא - וה"ק קרא אינו חושש לצרתם ולא צר בה:
באברהם - כי ירא אלהים אתה (בראשית כב):
תלוי - זכותו לדורותיו להגין עליהם עד אלפים דור:
לאלפים לאוהבי - סמך אוהביו לאלפים ואידך קרא סמך לאלף דור אל שומרי מצותיו דהיינו מיראה ואין אלו דומין לפרוש מאהבה לפרוש מיראה (לעיל דף כב:) דהנהו מאהבת שכר ומיראת פורענות הקללות והעונשין והכא מאהבת המקום ומיראתו שמוראו גדול ומוטל על הבריות:
וישמחו כל חוסי בך וגו' - סיפיה דקרא ויעלצו בך אוהבי שמך:
מי שקינא לה ונסתרה - אם לאחר שקינא לה נסתרה:
אפי' שמע מעוף הפורח - שנסתרה יוציא ויתן כתובה ורבי אליעזר לטעמיה דאמר בפ"ק (לעיל דף ב:) סתירה לא בעיא עדות ואפילו עבד ואפילו שפחה נאמנין דהיינו נמי כעוף הפורח דאיתקש לטומאה דכולהו מהימני בה הילכך נאסרה עליו ואם אינו רוצה להשקותה יוציא ויתן כתובה:

רבי יהושע אומר עד שישאו ויתנו בה מוזרות בלבנה - כלומר משום סתירה שאין בה ב' עדים אינה נאסרת עליו ור' יהושע לטעמיה דאמר משקה על פי שנים מיהו כשישאו ויתנו מוזרות בלבנה בפריצותה מכוער הדבר ותצא דהא אפילו מיא תו לא בדקי לה כדתניא בפ"ק (לעיל דף ו:) וטהורה היא ולא שישאו ויתנו בה מוזרות בלבנה:

הרי אלו נאמנים אף לפוסלה מכתובתה - שלא תשתה ולא תטול כתובתה:

חמותה ובת חמותה וצרתה ויבמתה - אשת אחי בעלה אף היא כצרתה ושונאתה שדואגת הימנה שסופה להיות צרתה אם ימות בעלה בלא בנים תתייבם לבעלי ובת בעלה מאשה אחרת אלו חמש נשים שונאות אותה וביבמות (דף קיז:) מפרש טעמא אמאי סנו לה ואינן נאמנות לה לשום עדות שהיא לרעתה:

הרי אלו נאמנות - לה לעדות זו שהתורה האמינה כל עדות שיש בה ומיהו לא לפוסלה מכתובתה הואיל ושונאות אותה אלא שלא תשתה:

שהיה בדין - שלא יהא נאמן בה עד אחד אם לא מגזירת הכתוב:

הראשונה - סתירה שאין אוסרתה איסור עולם אלא עד שתשתה:

אינה מתקיימת בפחות משנים - כדבעינן למימר מגזרה שוה ורבי יהושע היא:

עדות האחרונה - טומאה:

כל עדות שיש בה - נאמן בה ובגמרא ילפינן לה דהכי קאמר תרי לית בה אלא אחד וקאמר והיא לא נתפשה למיסרה אלמא מהימן:

דף לא:

שאוסרתה איסור עולם - כדאמר (לעיל דף כח.) בסוטה ספק מנטמאה ונטמאה וכ"ש ודאית:

עד אומר נטמאת ועד אומר לא נטמאת - אוקי חד בהדי חד והרי היא כספיקא ושותה:

ושנים אומרים לא נטמאת - כלומר לא נטמאת בפניך שכשבאת ומצאת שנסתרו יחד גם אנו היינו עמך ובפנינו לא נטמאת הרי נסתלק העד הזה ובטלו דבריו מפני השנים והרי היא בספיקא אם נטמאת קודם שבאו אלו ומצאום והיתה שותה ובגמ' מפרש למאי איצטריכו כל הנך בבי:

גמ' בה ולא בקינוי כו' - למאי איצטריך גזירה שוה הא כתיב גבי טומאה ועד אין בה ומיעוטא הוא בה עד אחד נאמן ולא בעדות אחרת והויא לה עדות סתירה כשאר כל עדיות שבתורה:

וטומאה בעלמא - עד א' שהעיד על אשה שלא קינא לה בעלה ואמר נטמאת מניין דלא מהימן ולא אמרינן אטומאת אשה הימניה רחמנא לא שנא לאחר קינוי ולא שנא בלא

קינוי תלמוד לומר כו' וכי הימניה רחמנא בטומאה שאחר קינוי ויש עידי סתירה שנים ועד מעיד שנטמאת שרגלים לדבר ובפרק קמא (לעיל דף ג.) פרכינן והא כי כתיב קינוי בתר הכי כתיב ומשנינן ועבר כתיב שכבר עבר:

הא לא מכחיש ליה כו' - הוא הדין דהוה ליה למבעי ארישא דקתני בהדיא אחד אומר אני ראיתיה שנטמאת לא היתה שותה אלמא מהימן אלא משום דבעי לאקשויי עלה כי מכחיש ליה מאי הוי הא הימניה רחמנא להאי דאמר נטמאת כבי תרי והוי ליה האי דמכחיש ליה חד ואין דבריו של אחד במקום שנים:

הרי כאן שנים - הרי הוא כשנים:

קשיא דעולא - דכיון דהאמינה תורה הרי העמידתו במקום שנים:

כאן בבת אחת - מתני' כשהעידו שניהם בתוך כדי דיבור דבטלו דבריו מיד דלא נתקיימה עדותן בב"ד והיכא האמינהו תורה כשנים כגון אם העיד עדותו ויצא דתו לא מצי חד לאכחושיה:

הא חד וחד - על כרחיך לא היתה שותה תנא ברישא דאי היתה שותה קתני הא תו למה לי השתא בחד הוי הכחשה תרי מבעיא פשיטא דאין אחד במקום שנים ומתני' לדיוקא דידיה תנא ליה דאי לאשמועינן היא גופה פשיטא דלא איצטריך:

אמר לך ר' חייא ולטעמיך - דסבירא לך דמתני' לגופיה לא איצטריך דהא פשיטא דאין א' במקום שנים ולדיוקא אתא סיפא מאי תידוק מינה אלא מתני' לא לדיוקא אתא אלא לאשמועינן היא גופה איצטריך דשנים דקא תנא בפסולי עדות קאמר כגון נשים או עבדים ואשמועינן דשתי נשים מבטלות דברי עד א' בין ברישא בין בסיפא ולקמן פריך תרתי למה לי והאי דלא שני ר' חייא מציעתא בזה אחר זה משום דקא דייק מתני' בבת אחת דקתני ושנים אומרים לא ראינוה אלמא בהדי הדדי קאתו דלעולם במקום שנים לא האמינה תורה עד אחד:

כל מקום שהאמינה תורה כו' - הוציאתו לעדות זה מכלל כל עדיות שבתורה לפיכך פסולין וכשירין שוין בה והלך אחר רוב דעות המעידין בדבר:

ואיכא דאמרי כל היכא דאתא עד כשר מעיקרא - ואמר נטמאת ונתקבלה עדותו ואחר כך באו מאה נשים כעד א' דמיין והוה ליה קמא שנים ואין דבריו של אחד במקום שנים ואינה שותה:

דף לב.

והכא במאי עסקינן - דקתני עד אחד אומר נטמאת ושנים אומרים לא נטמאת היתה שותה ואוקימנא בפסולי עדות ובין בבת אחת בין בזה אחר זה כר' נחמיה ועל כרחיך דבזה אחר זה איצטריך עיקר לאשמועינן דאי בבת אחת מאי הלך אחר רוב דיעות איכא בחד וחד נמי היתה שותה [אלא] בהכי עסקינן דההוא דאתא מעיקרא ואמר נטמאת אשה הויא הילכך אפי' בזה אחר זה אתו תרתי ומבטלי לה:

ותרצה לדרבי נחמיה הכי כו' - דהא דאמרן לעיל ועשו שתי נשים באיש אחד כו' לאו סיפא דמילתיה דרבי נחמיה הוא אלא פירושא דמילתיה הוא דאנו פרשין לה הכי:

כי פלגא ופלגא דמי - כלומר כי חד וחד ואי בבת אחת אתו אוקי תרי לבהדי חד ואוקמיה אספיקא ואי בזה אחר זה וההוא דהאמינה תורה קדם ואתא ברישא הוה ליה כשנים והנך כחד ואין דבריהם במקומו והיכא דשתים אומרות נטמאת ועד אחד כשר אומר לא נטמאת היתה שותה דכי חד וחד נינהו ומתניתין דקתני לא היתה שותה כגון דההוא חד הוה פסול:

ותרתי בפסולי עדות למה לי - למתני מתני הלך אחר רוב דיעות:

לחומרא - שתשתה:

לקולא - להקל מעליה שלא תשתה:

לא אזלינן - בתר רוב דיעות בפסולי עדות והיכא דשתים אומרות נטמאת ואחד אומר לא נטמאת כיון דאיכא הכחשה כל דהו נימא אוקי האי לבהדי הנך ואוקי מילתא אספיקא ותשתה קא משמע לן:

מתני' אלו נאמרין (בכל לשון) גרסינן:

פרשת סוטה - מה שהכהן אומר לה ולא אמרי' צריך לאומרה בלשון הקודש כדרך שנכתב ובספרי אמרי' דאי לא כתיב קרא להתיר בכל לשון כדלקמן ה"א ניגמר מיבמה בקל וחומר ומה יבמה קלה לא עשה בה כל הלשונות כלשון הקודש סוטה חמורה לא כל שכן:

ווידוי מעשר - בשנה השלישית בערתי הקודש מן הבית (דברים כו) שהוא מוציא כל מעשרותיו ומבערן מביתו ואין יכול עוד להשהותם ונותן מעשר ראשון ללוי ומעשר עני לעניים ומעשר שני של שתי שנים שעברו מעליהו לירושלים עכשיו אם לא העלהו ומתוודה בערתי הקדש זה מעשר שני וגם נתתיו ללוי זה מעשר ראשון לגר ליתום ולאלמנה זה מעשר עני ואומרו בכל לשון כדיליף לקמן ולא אמרינן בלשון זה הזקיקו הכתוב לאומרה בלה"ק:

ושבועת העדות ושבועת הפקדון - בכל לשון שהשביעוהו וכפר ולא הודה חייב קרבן עולה ויורד האמור בשבועת העדות ואשם גזילות בשבועת הפקדון:
ואלו נאמרין בלה"ק - ולא אמרינן נגמר מהנך דלעיל שנכתב ונסדר עליהן כל מצות דיבורם ואין צריך לאומרן בלה"ק כדכתיב בכולהו משום דבהני כתיב עיכובא:
מקרא ביכורים - שהיה קורא מארמי אובד אבי עד סוף כל הפרשה:
וחליצת יבמה - היא אומרת מאן יבמי וגו' והוא אומר לא חפצתי לקחתה ואחר החליצה היא אומרת ככה יעשה לאיש וגו':
ברכות וקללות - שאמרן יהושע וישראל. בהר גריזים והר עיבל:
ברכת כהנים - נשיאות כפים:
ברכת כהן גדול - ביום הכפורים אחר עבודת היום שלפני ולפנים היה קורא בתורה את הפרשה ומברך שמנה ברכות כדמפרש במתניתין:
ופרשת המלך - מפרש בסוף פירקא והיא פרשת הקהל:
ופרשת עגלה ערופה - ידינו לא שפכו וגו' כפר לעמך ישראל וגו' (דברים כא):
פרשת משוח מלחמה - (שם כ) והיה כקרבכם אל וגו' שמע ישראל אתם קרבים היום וגו' כי ה' אלהיכם וגו:
כיצד - כמו מנין:
ולהלן הוא אומר - בברכות וקללות של הר גריזים ולקמן מפרש התם גופיה מנא לן:
אינו צריך - ללמדה בגזרה שוה שמעצמה היא למידה:
וענתה ואמרה ככה - דמשמע כלשון זה תאמר:
שבשומרון - אצל שומרון:
למטה באמצע - בין שני ההרים:
מכאן ומכאן - על ההרים:
הפכו - הלוים פניהם כלפי הר גריזים ופתחו בברכה כל הארורים היו אומרים תחלה בלשון ברכה:
אלו ואלו - שבהר גריזים ושבהר עיבל והא דכתיב ואלה יעמדו לברך לא שהיו השבטים מברכין ומקללין אלא הלוים העומדים בין שני ההרים הופכין פניהם להר גריזים בברכה ולהר עיבל בקללה:
הביאו את האבנים - כדכתיב ובנית שם מזבח וגו' וכתבת עליהן את כל דברי התורה הזאת באר היטב:
ונטלו את האבנים - סתרו את המזבח לאחר שהעלו העולות והשלמים כדכתיב והעלית עליו עולות (שם כז):

דף לב:

ולנו במקומן - בבית מלונם בגלגל ושם הקימו את האבנים:
גמ' ה"ג - ואמר אל האשה בכל לשון שהיא שומעת ומהאי קרא יליף לה בספרי ול"ג ואמר הכהן לאשה:
אל האשה - משמע דברים הנכנסין בלבה שתהא מכרת בלשון:
על מה היא שותה - כדמפרש ואזיל שאומר לה פריצות גרם ליך שתשתה:
ובמה היא שותה - בכלי מאוס במקידה של חרש:
ועל מה נטמאת - מי הביאה לידי טומאה שחוק וקלות ראש כדי לייסר את הנשים שלא יקלו ראשן עם האנשים שעל ידי כך באות לידי וצבתה בטנה:
ובמה היא נטמאה - משמיעין אותה הלכות המים המאררים על איזו טומאה הן בודקין אותה שאם נטמאה והיא מזידה וברצון בדקוה ואם שוגגת כגון אמרו לה מת בעליך או אנוסה לא יבדקוה:
וכל כך למה - לנו להודיע בהלכות המים בשלמא הנך קמייתא משום ונוסרו כל הנשים (יחזקאל כ"ג:מ"ח) אלא הך למה:
שלא להוציא לעז - שאם נטמאת באונס או שוגגת ולא נבדקת שלא תהא סבורה אילו נטמאתי מזידה גם כן לא היו בודקים אותי:
ה"ג וידוי מעשר מנלן דכתיב ואמרת וגו' ויליף אמירה אמירה מסוטה:
א"ל רב זביד לאביי ונילף אמירה אמירה מלוים א"ל דנין אמירה גרידתא מאמירה גרידתא ואין דנין אמירה גרידתא מענייה ואמירה:
שבחו - לא עברתי ממצותיך ולא שכחתי (דברים כ"ו:י"ג) היינו שבח עצמו:
בקול נמוך - מדלא כתיב ביה ענייה:
וגנותו - כגון ארמי אובד אבי היינו גנותו שמתודין שאביהן לבן הארמי היה רשע:
מפני מה תקנו - שיהא אדם אומר תפלתו בלחש כדאשכחנא בחנה וקולה לא ישמע (שמואל א א):
שלא לבייש את עוברי עבירה - המתוודים בתפלתם על עבירות שבידם:
שהרי לא חלק הכתוב מקום בין חטאת לעולה - לא קבע לשחיטת חטאת מקום בפני עצמו שלא יבינו שהיא חטאת ומתבייש:
צערו - צרות שעברו עליו דהיינו צרות שעברו על ישראל צרת לבן הארמי צרת מצרים:
טמא טמא יקרא - כלומר סורו מעליו שטמא הוא:
והאיכא כו' - כלומר והרי יש סימנים אחרים להכירה:

למעלה מחוט הסיקרא - דכתיב (ויקרא ד) על קרנות ובעולה לא כתב קרנות והוא נותן דמים למטה מחוט הסיקרא וכן שאר כל הדמים:
התם כהן - לחודיה הוא דידע ולא שאר כל העולם ואין בשת בכך:
מכסיא - הנקבות של נקבה:
באליה - בזנב ולא ניכר:
שעירה מאי איכא למימר - שאין לה זנב וניכר הנקבות:
דאיבעיא ליה לאתויי כשבה - אם היה לו בשת שהרי כל החטאות של יחיד רצה כשבה רצה שעירה חוץ מחטאת עבודת כוכבים שכתיב בה עז בת שנתה בפרשת שלח לך אנשים:
התם נייתי וניכסיף - הטיל עליו הכתוב שיתבייש שתהא לו כפרה מעונש גדול כזה:
ככתבה - בלשון הקודש:
הקורא את שמע צריך שישמיע לאזנו - פלוגתא היא במסכת ברכות (דף טו.):

דף לג.

לימא קסבר רבי - מדאיצטריך קרא שתהא קריאת שמע ככתבה:
כל התורה בכל לשון נאמרה - לקרות בבית הכנסת:
משום דכתיב שמע - איצטריך והיו דלא תדרשיה לקרית שמע בכל לשון אלא להשמיע לאזניו:
תפלה - דקתני מתני' בכל לשון לא צריך קרא דהא רחמי נינהו וההוא לישנא דידע לכוון לבו ליצלי:
יחיד - צריך שיסייעוהו מלאכי השרת ציבור לא צריכי להו דכתיב (איוב ל"ו:ה') הן אל כביר לא ימאס אינו מואס בתפלתן של רבים:
נצחו טליא דאזלו לאגחא קרבא באנטוכיא - שהלכו פרחי כהונה בני בית חשמונאי להלחם עם יוונים לפני יום הכפורים ונלחמו ביום הכפורים ושמע יוחנן בת קול כשהיה עובד עבודת יום הכפורים:
עבידתא - חיל לשון העביד את חילו עבודה גדולה (יחזקאל כט):
גסקלגס - שם מלך יון:
שאני בת קול - אותה מידה הממונה על כך יודעת בשבעים לשונות מפני שעשויה להשמיע והיא משתלחת לכל הלשונות פעמים לזה ופעמים לזה:
דאמר מר - לקמן בפרקא (דף לו:):
ולמדו - ליוסף שבעים לשונות:

ה"ג ברכת המזון דכתיב וברכת ולא גרסינן מנלן דלא בעיא קרא דמהיכא תיתי דבעינן לשון קודש:

בכל לשון שהיה מברך - לא קבע לו הכתוב לשון:

שבועת העדות מנלן - דאי לא כתב קרא איכא למימר דבעינן דומיא דשבועת הר גריזים והר עיבל שהוא בלשון הקודש:

ושמעה - מדלא כתיב והשביעוה באלה:

יעננו בקול - במתן תורה ובלשון הקודש ניתנה:

לדבר שהוא מעשה מעכב - בה כגון חליצה ורקיקה דכתיב משמע עיכובא דאסור לשנות וסמכו ליעשה לומר שהמעשה מעכב:

דף לג:

ור' יהודה האי - גזירה שוה דעניה ואמירה מאי עביד ליה:

עניה עניה גמר - גזירה שוה דעניה עניה למד מרבו ג"ש דקול קול לא שמע ואין האדם דן גז"ש אא"כ קבלה:

כל מקום שנאמר כה ככה עניה ואמירה - בדבר התלוי בדיבור אינו אלא לשון קודש:

ה"ג כה כה תברכו - כלומר לענין נשיאות כפים איתמר דילפי לה רבנן לקמן (דף לח.) בגזירה שוה ואתא ר' יהודה למימר בגופה כתיב:

ה"ג ככה דחליצה עניה ואמירה דלוים ולא גרסינן מלוים כלומר לענין לוים אמר דילפי לה רבנן בקול קול ואתא איהו למימר דמעניה עניה ילפה מיבמה דכתיב בה ככה:

הלא המה בעבר הירדן - כשהיו ישראל במדבר נאמר להם סימני הר גריזים ועיבל ומקומם שהם בעבר השני של ירדן ישראל היו למזרח הירדן כדכתיב בני גד ובני ראובן לקחו נחלתן מעבר לירדן יריחו קדמה מזרחה (יהושע י"ג:ל"ב) ונאמר להם שההרים האלה במערב הירדן ואילך הרבה להלן מן הירדן לצד מערב ולא סמוך לירדן:

אחרי דרך מבוא השמש - ומהו מבוא השמש זהו מזרח שהשמש באה משם כלומר רחוק ממזרחו של ירדן ומצינו בבראשית רבה כל מקום שנאמר אחרי מופלג:

שיושבים בהם כותיים - עכשיו הן יושבין בהן שהושיבן בהם סנחריב כשהגלה עשרת השבטים דכתיב ויבא מלך אשור אנשים מבבל ומכותה ומעוא וגו' ויושיבם בערי שמרון (מלכים ב יז) והנך ערי שומרון נינהו כדתניא במתניתין שבשומרון:

תניא לא גרס דכולה חדא מתניתא היא בספרי:

ספרי כותיים - שיש להם תורה שבכתב ואינן מאמינים בתורה שבעל פה:

בעברכם - משמע בו ביום תקימו את האבנים בהר עיבל:

אחרי דרך - מופלג מן המערב דאחרי לשון הפלגה והאי מבוא השמש מערב הוא לשון כי בא השמש (בראשית כ"ח:י"א) מקום שחמה שוקעת מופלג משקיעתה והיינו לצד מזרח סמוך לירדן מיד:

בארץ הכנעני ארץ החוי היא - בניחותא אינה ארץ הכנעני אלא ארץ החוי דהא שכם חוי היא דכתיב (שם לג) ויבא יעקב שלם וגו' וכתיב (שם לד) שכם בן חמור החוי נשיא הארץ:

היושב בערבה - אינו אלא הרים:

מול הגלגל - רחוקים מן הגלגל הם והסימנים הללו לא עליהם נאמרו ולמה נאמרו:

ר"א בן יעקב אומר לא בא הכתוב כו' - ורבי אלעזר נמי אדרבי אליעזר בן יעקב סמך וכוותיה מפרש לקרא:

כדרך שהראה להם בראשונה - בצאתם ממצרים בעמוד ענן לנחותם הדרך כך בא עכשיו ליישר דרכיהם ולהורותם הדרך לפי שגלוי לפניו שעתיד הענן לפסוק במיתת משה ולא ילך עם יהושע הורה להם לאחר שיעברו את הירדן לכבוש את הארץ ילכו דרך כבושה ודרך. יישוב ודרך ארץ הכנעני שהיא ערבה ואל יקיפו סמוך לשפת הירדן דרך ארץ החוי שהיא הרים וגבעות אלא יכנסו לתוכה מצד מערב רחוק מן הירדן ויקיפו ויכבשו:

אחר שני דגלים - כדכתיב בפרשת נשא גבי מסעות דגלים:

לפניכם - משמע לפני כולכם:

בכל יום היו הלוים נושאים - בני קהת כדכתיב ומשמרתם הארון והשולחן וגו' (במדבר ג':ל"א):

וכשסיבבו את יריחו - כדכתיב ויקרא יהושע בן נון אל הכהנים ויאמר אליהם שאו את ארון ברית ה' וגו':

וכשהחזירוהו למקומו - בימי שלמה לבית קדשי הקדשים דכתיב ויבאו כל זקני ישראל וישאו הכהנים את הארון (מלכים א ח) והיינו החזירוהו למקומו שכשהגלה בימי עלי מתוך בית קדשי הקדשים של משכן שעשה משה משם נוטל שהמשכן נקבע בשילה וכשהחזירוהו פלשתים לא היה לו מקום קבוע שהרי חרב משכן שילה ונשתהא בבית אבינדב ומשם הביאו דוד לסוף עשרים שנה לבית עובד אדום ומשם לעיר דוד עד שבנה שלמה את בית המקדש ובנה לו הדביר לפנים מן ההיכל ואמה טרקסין חוצצת במקום הפרוכת והוא קרוי מקומו המיוחד כדכתיב ויביאו הכהנים את ארון ברית ה' אל מקומו אל דביר הבית וגו' (שם):

דף לד.

וכיון שניטבלו כו' - בשפת מזרחית בכניסתן לתוכו חזרו המים לאחוריהם שלא היו יורדין מן הכהנים ולמטן אלא שם עומדים והמים הבאים תמיד נגבהים ועולין למעלה כדכתיב קמו נד אחד והכהנים עמדו שם עד שעברו כולם:

כמה גובהן של מים גרס:

י"ב מיל - כנגד מחנה ישראל. שהיו שנים עשר מיל על שנים עשר מיל והם עברו כחנייתם רוחב מחניהם עברו יחד כמות שהוא רוחב שנים עשר מיל נמצאו שלא שהו בעברן אלא מהלך שנים עשר מיל של אורך מחניהם עד שעלו אחרונים של סוף המחנה וכנגדן גבהו המים:

הוי אומר מים קלים - לרוץ מן האדם וא"כ שהמים לא גבהו אלא שנים עשר מיל וחזרו למקומם נמצא שעדיין לא הספיקו לעבור ובאין מים ושוטפין אותן:

כיפין - אולמות ארוקוולו"ד:

ואף רחב אמרה לשלוחי יהושע - קודם שעברו את הירדן שעל קריעת ים סוף היו מתפחדין עדיין:

עודם בירדן אמר להן יהושע כו' - כדכתיב והכהנים נושאי הארון עומדים בתוך הירדן עד תם כל הדברים אשר צוה ה' את יהושע לדבר אל העם וזהו הדבר דהכי כתיב במשה כי אתם עוברים את הירדן אלא ארץ כנען והורשתם וגו' כלומר כשיעברו את הירדן התנה עמהם על מנת להורישם:

ושוטפין אותיכם גרסינן בברייתא:

הרימו לכם וגו' - הם האבנים שהקימו תחת מצב רגלי הכהנים לזכרון להיות סימן לבנים שעברו אבות את הירדן:

שאו מזה מתוך הירדן ממצב וכו' - הם שהקימו בהר עיבל ובנו המזבח וקפלום וקבעום בגלגל:

דמדלי איניש אכתפיה - שהאדם עצמו מגביהו על כתיפו ואין אחר מסייעו:

תילתא דטעוניה הוא - אינו אלא שליש משאוי שנושא כשמטעינו אחר נמצא שהיה כל אחד מהן נושא משא ק"ך סאין:

ומכאן אתה מחשב - כמה היה באשכול שנשאוהו שמנה אנשים והיו מסייעין זה את זה כשמרימין אותו על כתיפן:

ממשמע שנאמר - וישאוהו איני יודע שבשנים:

אמר רבי יצחק טורטני וטורטני דטורטני - משאוי ומשאוי תחת משאוי שהתחתונים מסייעין את העליונים ובכל אחד היו שני מוטות כיצד שני מוטות הולכין זה אצל זה וארבעה נושאין אותם ושני מוטות אחרים וארבעה בני אדם נושאין אותם והם באלכסון מתחת שנים העליונים מוט אחד לראש האחד ומוט אחד לראש השני והולכין באלכסון ורבי יצחק לאו מקרא שמיע ליה אלא דפשיטא ליה דרימון ותאינה סגי בשנים ויהושע וכלב לא נשאו כלום פשו להו תמניא לאשכול ואם לאו מדרש הראשון המלמדנו דלאו מוט אחד קאמר קרא לא היינו יודעים לכוין שמנה בני אדם למשאו אלא דשמעינן מיניה דשני מוטות היו ואתא רבי יצחק לאשמועינן דשני משאות היו שם וכל אחד שני מוטות:

שלא היו באותה עצה - להביא אשכול משונה כזה שהמרגלים לרעה נתכוונו לומר כשם שפירותיה משונים כך יושביה משונים וגבורים וגבוהים:

לדברי רבי יהודה - שאמר לא גבהו המים אלא שנים עשר מילין כאורך מחניהם דרך חנייתם עברו בירדן כל רחב מחניהם עברו יחד הילכך לא היה אורך העברה אלא שנים עשר מילין:

דף לד:

ולדברי ר"א בר שמעון - דאמר יותר משלש מאות מיל בזה אחר זה עברו איש אחר איש נמצאו ששהו הרבה לעבור דאי כחנייתן עברו משום קולא דמים מאדם לא נגבהין כל כך:

מים קלים - הרבה הם קלים מן האדם ומר סבר אדם קל לרוץ כמו המים:

מדעתך - אני איני מצוה אותך אבל ישראל הם אומרים לך כדכתיב (דברים א) ותקרבון אלי כולכם וגו' אני איני מעכב על ידך:

כלום יש אדם - כלומר אם הקב"ה צוה כלום היה אומר לו לעשות דבר שסופו לבא לידי תקלה:

לבושתה של ארץ ישראל - אותה שאילה ששאלו תחילה שלוח המרגלים:

[**לא עלה בידינו** - אין אנו יודעין לדרוש]:

סתר דבריו - הכחיש ועשה שונאו [של הקב"ה] בדאי:

שעשה שונאו של הקב"ה מך - חלש כדאמרי' לקמן אפילו בעל הבית אינו יכול להוציא כליו משם:

שהחביא דבריו - ולא אמרן כמות שהן:

שפיסע - דילג שלא אמרן כאשר הם:

יהושע - לא הוצרך לילך שכבר ביקש עליו משה רחמים:

והיינו דכתיב ועבדי כלב וגו' - והביאותיו אל הארץ אשר בא שמה והיא חברון כדכתיב (יהושע י"ד:י"ג) ויתן את חברון לכלב ש"מ כלב הוא דאזיל לחברון:
מיומן - גבור שבהם כמו שיד הימין חשובה מן השמאל:
שעושה את הארץ כשחיתות - שמקום רגליו מעמיק בארץ מרוב כובדו וניכר שם כגומא וכשחת ולשון ששי לא פורש לנו מאי דמי לשחיתות ונראה לשון עמודי שש שהם כבדים ומקום מעמדם ניכר:
תלמים - כתלם המחרישה שמעלה העפר ומעמיק בארץ:
שהיו מעניקים את החמה בקומתן - מרוב גובה קומתן דומין כאילו צוארם נוקב ועונק בנקב שהחמה יוצאה בו:
לבנו קטן - כנען קטן הבנים של חם היה ומצרים שני לבנים:
מבונה - לשון אבנה ממנה (בראשית ט"ז:ב') כלומר מיושבת בפירות:
טרשים - סלעים שאין עושין פירות כארץ לחה:
דקברי בה שכבי - לא גרסינן מ"ט אלא ה"ק ותדע דטרשין היא ואינה ראויה לפירות ככל שאר הארץ לפיכך יחדוה לקבורת מתים:
כי היו בצוען שריו - של מלך ישראל ששולחים אל פרעה לעזור לו על מלך אשור אלמא פרעה בצוען יתיב ושם הולכין לבקשו:
אלכה נא ואשלם את נדרי - אלכה נא בחברון ואשלם הנדר שנדרתי בגשור כדכתיב בתריה כי נדר נדר עבדך בשבתי בגשור ובחברון מאי בעי והלא לא היה שם המזבח כי אם בגבעון:
להביא כבשים לעולה - דאמר מר במס' מנחות כבשים מחברון אלמא ארץ מרעה היתה:
מינה - כלומר מתשובתך אתה מסייעני שלא היתה חשובה ליזרע כשאר הארץ מאחר שהיא בת טרשים כדאמרי' בבבא מציעא בהשוכר (דף פ.) ואי ארעא דמחזקא בגרונדי [היא שניהם משלמין]:
דקלישא ארעא - עפר של טרשים דק וקלוש ומועט הוא ומתוך כך לא היו חורשים וזורעים אותה תבואה מאכל אדם:
ועבדה רעיא - מצמחת ומעלה עשבים ואוכלים הצאן:
ושמן קניינא - המקנה הצאן שכן דרך הצאן להשביח בארץ יבשה וטרשים יותר מארץ לחה:

דף לה.

וילכו ויבאו - לא גרסינן וכתיב. [אלא] וילכו יתירא הוא כיון דכתיב [לעיל] וישובו לא הוה ליה למימר אלא ויבאו אל משה וגו':

מקיש הליכתן - שהלכו לתור לביאתן:

אף הליכתן בעצה רעה - שמתחילה להוציא דבה נתכוונו:

אינו מתקיים - שמחזיקין אותן השומעין כבדאין לפיכך אומר דבר אמת תחילה כדי שיאמינו ואף מרגלים לכך פתחו בשבח הארץ תחילה:

ויהס - שיתקן:

אל משה - בדברים שהתחיל לדבר במשה והיו סבורים שבגנותו רוצה לספר:

שהסיתם בדברים - כדמפרש ואזיל:

דחזייה - כלב ליהושע שרצה לדבר ושיתקוהו בנזיפה ואמרו לו ראש הקטוע ידבר מי שראשו קטוע שאין לו בנים ליטול חלק בארץ הוא ידבר בפנינו:

וחסמין לי - משתקין אותי:

עלה נעלה - אף לשמים אם יצוה עלינו:

ממנו - מן הקב"ה:

אל תקרי - לא גרס שאין הפרש קרייה בין ממנו הנאמר על יחיד שנדברים עליו לממנו של רבים שאומרים על עצמן:

אינו יכול להוציא כליו - אם הפקידם שם:

בעל הבית - אדון העולם:

אני חשבתיה לטובה - שהראיתיה להם כאוכלת יושביה שמתים בה תדיר:

שכיב איוב - שלא תגין זכותו עליהם והיינו דקאמר כלב סר צלם מעליהם:

ה"ג ולא היא כי הוו מברי אבילי תותי ארזי הוו מברי - ולא היו שקרנים בזאת (ולא היו נראים בהן שקרנים) דאינהו שמעינהו לאמוריים שקורין אותן חגבים דכי הוו אמוריים מברין את אביליהם כשחוזרין מן הקבר כדאמר לעיל דכל היכא דמטו שכיב חשיבא מנייהו ומברין לאבל סעודה לנחמו תותי ארזי הוו מברי להו:

וכדחזינהו - והם יראים לעמוד לפניהם סלקי ויתבי באילני:

וזרקום כלפי מעלה - (שדי) לרגום אותם [וקאי] נמי אכבוד ה':

במגפה - מדלא קרינן במגפה משמע במיוחדת וראויה להם במדה כנגד מדה:

באסכרה מתו - שהיא באה על לשון הרע כדאמרינן בבמה מדליקין (שבת דף לג:):

וכיון שעלה כו' - סיפא דברייתא דלעיל היא אלא איידי דתנא בה ומכאן אתה מחשב לאשכול נקט לה לפרשת מרגלים הכא:

שבו המים למקומם - שהכהנים עמדו במקומם עד שעברו כל העם וכשעברו נתקו כפות רגלי הכהנים אל החרבה ונמשכו לאחוריהם פסיעה אחת נמצאו כהנים מצד זה כו' ואע"ג דההוא קרא דויהי כאשר תם כל העם לעבור קדים דמשמע דהאי נתקו רגלי הכהנים בעבר השני כתיב לא הוי הכי אלא אין מוקדם ומאוחר דאי כסדרן כתיב הא נפקי להו מן הירדן דכתיב ויעבור ארון ה' והכהנים לפני העם והעם עלו וכיון דארון והכהנים עלו ועברו אחריהם עד שבאו לפניהם הרי יצאו מן הירדן ומאי תו דקאמר ויצו יהושע את הכהנים לאמר עלו מן הירדן אלא אין מוקדם ומאוחר והאי עלו מן הירדן דקאמר להו הכי קאמר להו סלקו רגליכם לאחוריכם ועודם בעבר המזרחית וכתיב בתריה נתקו כפות רגלי הכהנים אל החרבה וישובו מי הירדן אל מקומם:

נשא ארון את נושאיו ועבר - והיינו קרא קמא דכתיב ויהי כאשר תם כל העם לעבור [ויעבור] ארון ה' וגו':

על עסקי שלו - שגגה ששגג לאחוז בו:

שעשה צרכיו - ושל לשון כי ישל זיתך (דברים כ"ח:מ') ובשלייתה (שם) דבר המוטל מלמעלה למטה:

הארון קיים לעולם - שהרי נגנז כדאמר ביומא (דף נב:) שגנזו יאשיהו:

חררה - עוגה שאופין על פני הגחלים:

נענש דוד - שמת עוזא על ידו:

זמירות היו לי חוקיך בבית מגורי - כשהייתי בורח מפני אויבי ואגור מפניהם הייתי משתעשע בחוקיך והיו לי לזמירות לשעשעני:

התעיף - לשון [כפול] וכפלת מתרגמינן ותיעוף (שמות כז) שאם תכפיל עיניך לסתום עין בהסח הדעת מהסתכל בהן מיד ואיננו:

לא נתן - עגלות משה לבני קהת לפי שיש עליהם לשאת בכתף כי לא היו ממונים אלא על דבר קדושת הארון והשולחן [והמנורה ומזבח הזהב]:

ויך באנשי בית שמש - לא בהך הכאה דדוד כתיב אלא כשהביאוהו הפרות מפלשתים ואיידי דאיירי בארון נקט לה:

משום דראו - ונסתכלו בו ויך בתמיה:

קוצרין ומשתחוים היו - לא בטלו ממלאכתן לכבדו והאי ראו לשון בזיון כמו אל תראוני שאני שחרחורת (שיר השירים א':ו'):

דף לה:

מאן אמריך דאימריית - מי הכעיסך כשכעסת ולא הצלת את עצמך מן השבייה ועתה מי מפייסך כשנתפייסת לבא מאליך:

וכתיב שבעה פרים ושבעה אילים - בדברי הימים והכי רישיה דקרא ויהי בעזור האלהים את הלוים נושאי ארון ברית ה' ויזבחו שבעה פרים ושבעה אילים:

מילאת כל ארץ ישראל במות - מזבחות דעל כל פסיעה מזבח:

כתיב כידון - בדברי הימים כתיב ויבאו עד גורן כידון וישלח עוזא וגו' ובשמואל כתיב גורן נכון:

בתחלה - כשבא הארון שם נעשה להם ככידון ההורג שהרג עוזא:

ולבסוף - לאחר שנשתהה שם ששה חדשים בבית עובד אדום נעשה נכון שהכין את ביתו דכתיב (שמואל ב ו) ויברך ה' את עובד אדום (אשתו ושמנה כלותיה) אשתו של עובד אדום ושמנה כלותיה ילדו ששה ששה בכרס אחד והיינו דכתיב פעלתי השמיני כי ברכו אלהי' (דברי הימים א כו) וכתיב אח"כ ששים ושנים לעובד אדום ושמעתי בשם ר' מנחם בר' חלבו גורן נכון הוא גורן ארונה היבוסי וא"כ הוא ה"ג בתחילה נכון ולבסוף כידון על שם המזבח שתחילתו בנוי וסופו חרב וכידון לשון שבר וחורבן הוא כמו יראו עיניו כידו (איוב כא):

נמצאת - סיפא דברייתא דלעיל הוא אלא משום דתנא בה ועל דבר זה נענש עוזא אפסקיה בכל הני:

שהעמיד משה בעבר הירדן בערבות מואב - ותנא דברייתא כי קאי בארץ כנען קרי עבר המזרח עבר הירדן וכי קאי בערבות מואב או בשאר המסעות קרי ארץ כנען עבר הירדן והוא עבר המערבי:

בגלגל - לאחר שבנו מהן המזבח בהר עיבל קיפלום והביאום לגלגל וקבעום שם:

כיצד כתבו - על המזבח בהר עיבל:

היאך למדו אומות העולם - העתיקות תורה הלא לא נצטוו לכותבה בשבעים לשון אלא לבא וללמדה כל הרוצה שלא יהא פתחון פה לאותם האומות לומר לא היה לנו מהיכן ללומדה:

נוטירין שלהן - סופרים שלהם והם קורין אותן נוטירין:

והשיאוה - והעתיקוה כלומר נטלוה משם ע"י העתקה:

וכתבו מלמטה - בסוף הדף למען אשר לא ילמדו עוד וגו' לעיל מיניה כתיב כי החרם תחרימם ודבר זה כתבו למטה להודיע לשבעה אומות היושבים חוץ מגבולי ישראל

שלא נצטוו להחרימם אלא אותן שבתוך גבולם נצטוו להחרים כדי שלא ילמדו אותנו מעשיהם המקולקלים אבל אתם היושבים חוצה לה אם אתם חוזרין בתשובה נקבל אתכם ושבתוכה אין מקבלין שמחמת יראה עושין וה"ג לה בהדיא בתוספתא (פ"ח) אם אתם חוזרין בכם אנו מקבלים אתכם:

מ"ט דר"ש - דאמר על גבי סיד כתבוה:

על עסקי סיד - שהתורה נכתבה עליו והיתה מגולה לפניהם ולא למדוה:

אלא שריפה - גיהנם שכל זמן שאין מתגיירין והם קרויין עמים אין חלקם אלא משרפות הסיד:

ה"ג ושבית שביו לרבות כנענים שבחו"ל - דקרא בחו"ל כתיב כי תצא למלחמה מארץ לחוצה לארץ והכי תניא בספרי כי תצא למלחמה במלחמת הרשות הכתוב מדבר דכי תצא משמע כשתעלה על דעתך לצאת ושבית שביו לרבות כנענים שבתוכה בא הכתוב להתיר כנענים שבחוצה לארץ ולקיים מהם יפת תואר שלא יהיו בכלל לא תחיה כל נשמה דהאי ושבית קרא יתירא הוא:

דף לו.

כמאן כר' שמעון - דאמר שכתב להם שיחזרו בתשובה ויקבלום אלמא לא היו העומדין חוץ לגבולין בכלל לא תחיה כל נשמה אבל לר' יהודה כולן בכלל לא תחיה:

נתרז - מתקלקל מרעי:

והמותי - לשון מהומה ועירבוב הגוף ומה שבתוכו:

ביאה ראשונה - בימי יהושע:

ביאה שניה - בימי עזרא:

ליעשות להם נס - לעלות בזרוע ולא יהיו משתעבדים למלכות אלא שגרם חטאם של ישראל בימי בית ראשון ונגזר עליהם שלא יעלו אלא ברשות כדכתיב מי בכם מכל עמו (עזרא א':ג'):

והעלו עולות ושלמים - שכך נצטוו באותה פרשה אבנים שלמות תבנה וגו' וזבחת שלמים וגו':

פריו ממעל - עיניו:

ושרשיו מתחת - סירוס:

מאי והחציו - ביהושע הכי כתיב בהאי קרא דמתני' וכל ישראל וגו' חציו אל מול הר גריזים וחציו אל מול הר עיבל למה לי למיכתב והחציו דמשמע או חציו המיוחד או חציו הנזכר במקום אחר:

כדרך שחלוקין - השבטים בהר גריזים והר עיבל כדכתיב (דברים כ"ז:י"ב) אלה יעמדו לברך את העם וגו' ואלה יעמדו על הקללה כך חלוקים באבני אפוד שאמור בהן ששה משמותם וגו' הנך ששה דהר גריזים כתובים על האחת וששה דהר עיבל כתובין על השנית והיינו דכתיב והחציו אותו חציו החקוק באחת מן האבנים:

כתולדותם - כסדר לידתן ששה האחרונים כסדרן גד ואשר יששכר וזבולן יוסף ובנימין זהו סדר לידתן וששה ראשונים נכתבו בה יהודה ראובן שמעון ולוי דן ונפתלי כסדר לידתן חוץ מיהודה:

ועשרים וחמשה על אבן זו - לקמן פריך ששה אחרונים עשרים וארבע הוא דהוו:

דף לו:

לא כדרך שחלוקין בחומש הפקודים - כלומר לא כדרך שסדורים בחומש הפקודים הוא ספר וידבר שנסדרו בראשו אלה שמות האנשים אשר יעמדו וגו' (במדבר א':ה'):

בחומש שני - בתחילת ואלה שמות ראובן שמעון לוי ויהודה וישששכר וזבולון באחד מהן בשני בנימין דן ונפתלי גד ואשר ויוסף:

א"כ מה ת"ל כתולדותם - הואיל ולא כדרך לידתן נסדרו:

תיובתא דרב כהנא - דלכולי עלמא אין זה סדר הר גריזים והר עיבל דאילו סדר הר גריזים שמעון ולוי ויהודה יששכר ויוסף ובנימין ודהר עיבל ראובן גד ואשר וזבולון דן ונפתלי:

מרובה מחציו כו' - והיינו דקאמר והחציו אל מול הר עיבל החציו ממועט שבחציו:

מפני שלוי למטה - זקני כהונה ולויה היו עם הארון בין שני ההרים כדלקמן:

כל שכן דבצרי להו - חציו של הר גריזים שהרי שבט לוי מהן היה:

אלא הכי קאמר אע"פ ששבט לוי למטה - אפ"ה חציו של הר גריזים מרובה מפני שיוסף עמהן ומרובין היו:

וידברו בני יוסף וגו' - סופו דקרא ואני עם רב אשר עד כה ברכני ה':

עולי עין - עולין על העין ואין העין עולה עליהם:

וידגו לרוב - כן ברכן יעקב למנשה ואפרים:

בציר חדא הוו - אאבן השניה קאי:

כתולדותם בעינן - כשמות אשר קרא להם אביהם:

בסתר - שנתייחד עם הערוה והעמיד על עצמו וכבש את יצרו:

יהודה שקידש שם שמים בפרהסיא - על הים כדלקמן:

נקרא כולו - שם בן ארבעה אותיות כלול בשמו של יהודה:

לדבר עבירה - והאי מלאכתו תשמיש:

מלאכתו ממש - מלאכה:
צרכיו - תשמיש:
יאבד הון - שם טוב שהוא יקר מכל הון:
קשתו - שכבת זרעו על שם שיורה כחץ:
ויפוזו - לשון ויפוצו שהזיי"ן והצד"י מתחלפין כמו זעקת צעקת:
שנעץ אצבעותיו בקרקע - ונסמך עליהן כדי שיתייסר ויטרד בצערו ויעבור תוקף יצרו:
מידי אבירותיו של יעקב - משם זכה להיות רועה ומשם זכה להיות באבן מאבני ישראל:
רועה ישראל האזינה - כלפי שכינה נאמר:
נוהג כצאן יוסף - קרי כצאן יוסף המנהיגים כצאנו של יוסף אלמא מיקרו ישראל צאנו של . יוסף והוא הרועה:
אלה תולדות יעקב יוסף - תולדות שיצאו מיעקב כנגדן ראוי לצאת מיוסף:
ואף על פי כן יצאו מבנימין אחיו - אותן עשרה שפיחתו מיוסף בעשר אצבעותיו:
שגר באכסניא - בארץ נכריה:
מופים - מפורש במדרש רבי תנחומא שהיה פיו כפי יעקב אבינו בהלכות שקיבל משם ועבר:
אצטגנינות - חכמים וחוזים בכוכבים ויודעים בחכמת המזלות:
גנוני מלכות - גווני מלכות בחכמה גבורה ויופי:
עדות ביהוסף שמו - סיפיה דקרא שפת לא ידעתי אשמע:
איתשיל אשבועתך - השאל לחכמים שיתירוה לך:

דף לז.

אושפיזכן לגבורה - שבית קדשי הקדשים בנוי בחלקו:
בכחש אפרים - שיראו לסמוך עליו וכחשו באמונתם:
רד עם אל - ירד בים על שבטח בהקב"ה:
ישראל ממשלותיו - דיהודה שנתקדש למשול בהן:
שכבר נאמר לוי למטה - בספר יהושע כדכתיב וכל ישראל וזקניו עומדים מזה ומזה לארון נגד הכהנים והלוים אלמא כהנים ולוים למטה היו:
הראוי לשרת - לשאת את הארון דהיינו מבן שלשים ועד בן חמשים:
למטה - אצל הארון:
אלו ואלו - ישראל ולוים למטה היו כדכתיב בספר יהושע:
על הר גריזים ועל הר עיבל - שכתב משה בתורה על בסמוך כדמפרש ואזיל:

על בסמוך - שהיה מושיב שני בזיכי לבונה בין שני הסדרים:
וסכות על הארון - על כרחך לאו על ממש דהאי מחיצה הואי פרוכת ולא היה סכך:
ברוך בכלל ברוך בפרט - כל הברכות והקללות נאמרו בהר גריזים ובהר עיבל בכלל ופרט ברוך אשר יקים את דברי התורה הזאת ארור אשר לא יקים הרי בכלל וכל אחת ואחת בפרט ברוך וארור ברוך אשר לא יעשה פסל ומסכה ארור אשר יעשה פסל ומסכה וכן כולן:
ללמוד וללמד לשמור ולעשות - כל המצות כולן טעונות ארבעה אלה ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם וכתיב ולמדתם אותם את בניכם וגו' הרי כאן ארבע מצות לכל מצוה ועל ארבעתן נמסרו ארור וברוך בכלל ופרט ברוך אשר ילמדו ארור אשר לא ילמדו וכן ללמד וכן לשמור וכן לעשות בכל אחד ארבע בריתות ברית לברוך בכלל ברית לברוך בפרט ברית לארור בכלל ברית לארור בפרט:

דף לז:

(**זה הפירוש שייך לע"ב**) **ארבע וארבע** - ארבע בריתות ללמוד וארבע ללמד הרי שמנה:
שמנה ושמנה - הא איכא עוד שמנה לשמור ולעשות:
וכן בסיני - כשנאמרו כל המצות למשה נתנו כולן בארור וברוך בכלל ופרט:
וכן בערבות מואב - כשאמרה לישראל כדכתיב (דברים א':ה') בעבר הירדן בארץ מואב הואיל משה וגו':
שנאמר אלה דברי הברית וגו' - בתר קללות וברכות כתיב מלבד הברית וגו' אלמא כברית ערבות מואב בברכות וקללות כך ברית בחורב דהר גריזים ודהר עיבל לא איצטריך לאתויי קרא דעלה קאי ובה איירי ושמרתם את דברי הברית הזאת לא גרס ליה הכא:
ארבעים ושמנה בריתות - לכל אחד מישראל שש עשרה תלתא זימני מ"ח הוי:
מוציא הר גריזים - לפי שלא אמר יהושע עליהן כל התורה אלא מצות שבפרשה:
ומכניס אהל מועד - שלאחר שהוקם המשכן נדבר הקב"ה עם משה בישוב ולמדו כל התורה כדכתיב וידבר ה' אליו מאהל מועד לאמר (ויקרא א':א'):
כללות נאמרו בסיני - בסתם נאמרה תורה בסיני ולא נתפרשה לו כגון בסיני נאמר (שמות כ':כ"א) וזבחת עליו את עולותיך ואת שלמיך ולא פירש מתן דמים כיצד הקטרת אימורים והפשט ונתוח וכליל של עולה ובספר ויקרא באהל מועד פירשה:
ונשתלשו בערבות מואב - מפי משה לישראל ת"ק סבירא ליה כר' ישמעאל הלכך הר סיני ואהל מועד חדא היא ור' שמעון ס"ל כר"ע הלכך תרי נינהו:

ר"ש ברבי יהודה אומר ארבעים ושמנה בריתות - לכל אחד של שש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים כמנין שהיו (בסיני) [במדבר] שכל אחד נעשה ערב על כל אחיו ה"ג בתוספתא (פ"ח ע"ש) א"ר לדברי ר"ש בן יהודה אין לנו כל מצוה ומצוה שלא נכרתו עליה מ"ח בריתות של שש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים ויש בכל אחת שש מאות אלף ושלשת אלפים חמש מאות וחמשים:

מאי בינייהו - מאי מוסיף רבי ובמאי פליגי:

אמר רב משרשיא ערבא וערבא דערבא - אם נעשה כל אחד ערב על ערבותו של חבירו או לא רבי שמעון בן יהודה סבר לא נעשה כל אחד ערב על חבירו אלא שישמרו את המצות נמצא כל אחד ואחד ערב על מ"ח בריתות של כל אחד ואחד אבל לא נעשה כל אחד ואחד ערב על ערבות של חבירו אלא על חובתו של חבירו ואתא רבי למימר לדברי ר' שמעון שבא למנות את בריתות הערבות יש לו למנות ארבעים ושמנה בריתות של ששים ריבוא לכל אחד ובכל אחד האלה יש ששים ריבוא שכולם נתערבו זה בזה על חובותם ועל ערבותם נמצא כל אחד מקבל עליו ערבות של ששים ריבוא בשביל חובות של חבירו וכל אחד מששים ריבוא הללו קבל עליו בריתות ששים ריבוא בשביל ערבות שנתערבו אחיו על חביריהם וזה קבל עליו אף ערבות של ערבים:

כל הפרשה - של הר גריזים לא נאמרה אלא בנואף ונואפת:

בארור סגי ליה - בתמיה כופר בעיקר הוא וסגי ליה בארור:

אלא זה הבא על הערוה - אשת איש והוליד ממזר ומתוך בושתו שאסור לבא בקהל ואינו מוצא אשה הוא הולך לבין העובדי כוכבים ועובד עבודת כוכבים ארורים אלה שעשאוהו לעבוד פסל ומסכה וכן דורש את כולן כל אחת לפי פשטה אותו של עריות כגון שוכב עם חותנתו ואשת אביו ועם אחותו כולם באשת איש ולמיקם בתרי ארורי שוכב עם כל בהמה אשת איש שעשתה מעשה בהמה שמנאפת מקלל אביו ואמו הבא על אשת איש מזלזל באביו ובאמו שגידלו גידולין רעים בביתם משגה עור מפתה אשת איש שהיא סומא בדבר ואינה יודעת עונשו כמוהו משיג גבול רעהו בא על אשתו הרי הוא השיג גבול מכה רעהו בסתר גורם לו בלחש סתריו שתמות בבדיקת מים המרים לוקח שוחד להכות נפש לוקח שוחד להיות עוקב אחר המנאף ולפתות לו אשת איש וגורם לו מיתה מטה משפט גר יתום איני יודע לדורשו:

יכול כל הברכות כולן קודמות לקללות - שיגמרו כל הברכות תחילה עד ברוך אשר יקים וגו' ואח"כ יפתחו בקללה:

בלשון הקודש - כדילפינן קול קול ממשה:

מתני' הכי גרסינן במתני' ברכת כהנים כיצד כו' במדינה אומר אותה שלש ברכות - שמפסיקין הכהנים בין פסוק לפסוק ועונין הציבור אמן:
במקדש ברכה אחת - לפי שאין עונין אמן במקדש ואין צריך כאן שום הפסק והכי מפרש בגמרא:

דף לח.

ככתבו - ביו"ד ה"י:
בכינויו - באל"ף דל"ת:
כנגד כתפותיהם - מפני שצריך נשיאות כפים כדאמרי' בברייתא בגמרא:
ובמקדש - למעלה מראשיהם מפני שמברכין את העם בשם המפורש ושכינה למעלה מקשרי אצבעותיהם:
שאין מגביה למעלה מן הציץ את ידיו - מפני שהשם כתוב עליו:
גמ' בנשיאות כפים - שיגביהו את ידיהם:
קשיא ליה לרבי יונתן - אהך גזירה שוה אי בגז"ש ילפת לה איכא למיפרך מה למלואים שכן קרבן ציבור כדכתיב (ויקרא ט':כ"ב) וירד מעשות החטאת והעולה והשלמים וכולן של ציבור כדכתיב קחו שעיר עזים וגו' וראש חדש הוה כדכתיב ביום החדש הראשון באחד לחדש תקים וגו' (שמות מ':ב') והוא היה יום שמיני למלואים כדתניא בסדר עולם אותו היום נטל עשר עטרות:
ר' נתן אומר אינו צריך - משום דפרכא ליה גז"ש מייתי ליה בהקישא:
אף בניו בנשיאות כפים - ולא תיקשי תו שכן כ"ג דאין משיבין על ההיקש:
וכתיב כל הימים - ולא תיקשי לך תו ראש חדש ועבודת צבור:
ואיתקש ברכה לשירות - כלומר ואע"ג דבהאי קראי לאו ברכה כתיבא אלא שירות לעמוד לשרת בשם ה' הוא ובניו כל הימים איתקוש ברכה ושירות בקרא אחרינא כדאמרי' לעיל לשרתו ולברך בשמו:
בשם המיוחד - ככתבו:
בכל המקום ס"ד - וכי בכל מקום שם המיוחד נזכר הכתיב (שמות ג':ט"ו) זה שמי וזה זכרי לא כשאני נכתב אני נקרא (פסחים דף נ.) ועוד וכי בכל מקום שכינה באה ושורה דכתיב אבא אליך והוא לא יחד מקום להזכרת השם:
מסורס הוא - מהופך בכל המקום אשר אבא אליך באהל מועד שבמדבר ובשילה ובבית עולמים:
או אינו אלא אפילו פנים כנגד עורף - שאין הציבור צריכין להסב פניהם לצד הכהנים:

לשנים קורא כהנים - כשיש שם שני כהנים לברך שליח צבור כשגמר ברכת הודאה קורא אותן כהנים והן הופכין פניהן שהיו הפוכין לצד התיבה להתפלל דהא אמרינן לקמן יהי רצון מלפניך שתהא ברכה זו כו':

אמור להם - מקרא דלהם נפקא לן ששליח צבור מזהיר אותן לברך:

כהן קורא כהנים - אם שליח צבור כהן הוא קורא ומזהיר את חביריו העומדים לפניו להחזיר פניהם ולברך את ישראל ואם ישראל הוא אינו קורא כהנים:

דף לח:

משלהם תהא - אזהרה זו הכהנים יזהירו:

ושמו את שמי - תלה הכתוב הדבר בהן להיות ברכה זו שימת שמו על עמו ולא עשאה צורך ישראל אלא צורך מקום:

ואברכה מברכיך - דאילו ואני אברכם אישראל קאי כר"ע דאמר באלו טריפות (חולין דף מט.) למדנו ברכה לישראל מפי כהנים מפי הגבורה לא למדנו כשהוא אומר ואני אברכם הוי אומר הכהנים מברכים את ישראל והקב"ה מסכים על ידם:

לפרקים - בחגים ובמועדים:

שאינו עולה בעבודה - קודם שיסיים שליח צבור רצה צריך לעלות על הדוכן:

וירד מעשות - אלמא בעוד עבודה בידו בירך ואח"כ וירד מעשות אלמא השתא הוא דגמר:

מעיקרא הוו עקרי כרעייהו - ממקומן בעבודה אבל רחוק היה מקומן מן הדוכן ולא מטו עד דגמרה ברכת העבודה:

ותנן נמי - בברכות אם הבטחתו כו' רישא הכי איתא העובר לפני התיבה לא יענה אמן אחר הכהנים מפני הטירוף ואם אין שם כהן אלא הוא לא ישא את כפיו שלא תיטרף דעתו בשובו לתפלתו ולא ידע להתחיל מיד בשים שלום ואם הבטחתו שהוא מלומד בדבר ולא תטרף דעתו נושא את כפיו וחוזר לתפלתו:

רשאי - לישא את כפיו:

והא לא עלה בעבודה - אלא דעקר פורתא וש"מ סגי בהכי שעוקר מעט רגליו לילך לצד הדוכן בעבודה:

לברך - בהמ"ז:

לטוב עין - שונאי בצע וגומלי חסד בממונן:

מכירין בצרי עין - ואין אוכלים משלהם:

כי חנם מזורה הרשת - לעיל מיניה משתעי בצרי עין נארבה לדם וגו' כל הון יקר נמצא וגו' כי חנם מזורה הרשת לשון יזורה על נוהו גפרית כך דרכם של ציידים לזרות חטים ושעורים ברשתם כדי שיבואו העופות לאכול ואלו צרי העין חנם מאבדין מזונות שזורין ברשתם בעיני כל בעל כנף שאף הן מכירין בהן ואין נהנין ממזונותיהן:

כי כמו שער בנפשו - שער זה על כרחנו לשון פעל הוא ונקודתו מוכחת עליו שחציו קמץ וחציו פתח וטעמו למטה כאילו זה האוכל מירר והשעיר בנפשו של צר עין וכך הוא לשון כתאנים השוערים (ירמיהו כ"ט:י"ז) ומנחם בן סרוק פירשו לשון שיעור תמיד הוא משער כמה יאכל זה ועד מתי:

ופטרנוהו בלא מזונות - כלומר למזונות הוצרך ולא היה לו וראה אחד נושא מזונות ובא לחוטפם ממנו לאונס רעבון ועמד זה עליו והרגו:

בלא לוייה - חבורה שילך עמהם:

שבשדות - דאניסי במלאכתן ואין יכולין לבא:

דלא אניסי - העומדין בבהכ"נ אחורי הכהנים לא אניסי אלא שאין הברכה חשובה עליהם לעקור רגליהם ולבא לפני הכהנים להיות מתברכים פנים כנגד פנים כדת הלכך אינם בכלל ברכה כדאמרי' כה תברכו פנים כנגד פנים:

מבירתא דשחורי - לשון בירה. שחורי מקום:

אישתייר בי עשרה - מקצתן עולין לדוכן והעשרה עונין אמן לא אישתייר בי עשרה לא חשיב לברכה לחודייהו הילכך כולן עולין ומברכין לאחיהם שבשדות:

אריכי באפי גוצי לא מפסקי - בין כהנים מהיות בכלל ברכה דאם כן אין לדבר סוף:

דף לט.

והזה לאחריו - ואף שם היו כלים הצריכין הזאה:

הזאתו פסולה - דבעינן כוונה לטהרה כדכתיב (במדבר י"ט:י"ט) והזה הטהור על הטמא שיהא מתכוין לו:

על הצדדין שבפניו - צדדין שיש ממנו ולהלן ולא צדדין שישנו ממנו ולאחור והכי נמי העומדין בצדדין של כהן הימנו ולהלן בכלל ברכה הן דכלפניו דמי אבל של אחר הימנו אע"פ שאינן אחריהן ממש כלאחריו דמי:

ובפתחו - וכשהתחיל ובעזרא כתיב:

עמדו - שתקו:

שלא נטל ידיו - לפני עלותו לדוכן:

במה הארכת ימים - איזה זכות בידך שהארכת ימים:

קפנדריא - לקצר דרכו דרך בהכ"נ ליכנס בפתח זה ולצאת כנגדו ולשון קפנדריא מפרש בברכות (דף סב:) אדמקיפנא אדרי איעול בהא עד שאני מקיף סביב השורות הללו אכנס בזה ואקצר דרכי ודרי שורות בתים:

ולא פסעתי על ראשי עם קודש - שהיו יושבים התלמידין בבית המדרש על גבי קרקע והמהלך ביניהם כשהן יושבין ונכנס לישב במקומו מרחיב פסיעותיו בעל כרחו והוא לשון מפסע ונראה כמפסע על ראשיהם לפיכך צריך להקדים או ישב לו מבחוץ:

ולא נשאתי כפי לברך - שכהן היה:

בלא ברכה - ברכה דמפרש ואזיל מאי מברך:

וכי עקר כרעיה - בעבודה למיסק והוא מחזיר פניו כלפי תיבה מאי אמר:

וכי מהדר אפיה מציבורא - כשגומר ברכותיו מחזיר פניו לצד התיבה עד שיגמור שליח צבור המברך את עמו ישראל בשלום:

דף לט:

מה שהבטחתנו - שתסכים על ידינו כדכתיב ואני אברכם (במדבר ו):

לכוף קשרי אצבעותיהם - שפושטין אצבעותיהם כשמברכין ולאחר שגמרו סוגרין אגרוף שלהם כשאר בני אדם קשרי אצבע הם החליות שכופפין ופושטין בהם:

אין הקורא - שליח צבור שקורא כהנים שיחזירו פניהם לברך:

אמן - של ברכת הודאה:

דיבור - כהנים:

לעקור רגליהם - מן הדוכן אלא עומדין כפופין לפני התיבה. יש ללמוד מכאן סדר נשיאות כפים כך הוא עוקר רגליו בעבודה ממקומו ובא לפני התיבה ומתפלל יהי רצון שתהא ברכה כו' כדלעיל ומאריך בה עד שתכלה אמן של הודאה מפי צבור ושליח צבור קורא כהנים אם שנים הם ואם יחיד הוא אינו קורא והוא מחזיר פניו מאיליו כדאביי דאמר לעיל (דף לח.) לא' אין קורא כהנים וכשכלה דיבור מפי קורא מברך אשר קדשנו כו' ואח"כ מתחילין בברכה וכשכלה אמן אחרון מפי צבור הן מחזירין פניהם וכופפין קשריהם אם רוצים ושליח צבור מתחיל שים שלום והכהנים מתפללין רבש"ע עשינו מה שגזרת עלינו כו' ומאריכין בה עד שתכלה ברכה מפי שליח צבור ועוקרין רגליהם והולכין להם:

עד שיכלה אמן - של ברכת התורה וכל הני משום דתרי קלי לא משתמעי:

עד שתגלל ס"ת - במטפחותיו כדי שלא יהו הגוללים טרודים מלשמוע הפטרה מפי המפטיר:

להפשיט את התיבה בצבור - כל זמן שהצבור בבהכ"נ שהיה דרכם להביא ס"ת מבית אחר שמשתמר בו לבית הכנסת ופורסין בגדים נאים סביב התיבה ומניחין אותה בתוכה וכשיוצאין משם ונוטלין ס"ת להוליכו לבית המשתמר בו לא יפשיטו הבגדים מן התיבה בפני הצבור שטורח צבור לעכב שם עם ס"ת אלא מוליך ס"ת לביתו ומניחו והעם יוצאים אחריו ואח"כ הוא בא ומפשיט את התיבה:

איכא פיתחא אחרינא - משנטל ס"ת לצאת דרך פתחו הרוצה לצאת בפתח אחר יוצא ואפי' לא יצא ס"ת ליכא פיתחא אחרינא נכון שיצא ס"ת תחילה ולא יצא האדם בפתח לפני ס"ת:

בר אהינא אסברה לי - חכם ששמו בר אהינא אסברה לי הביננ טעמו של דבר:

העם מה הם אומרים - שיראו מסבירי פנים ומודים לפניו על ברכותיו להראות שהן נוחות להן:

ברכו ה' מלאכיו ברכו ה' כל צבאיו ברכו ה' כל מעשיו - שלש מקראות הן כנגד ג' ברכות:

במוספי דשבתא - שהוא נשיאת כפים חדש שאינו בחול צריך לחדש את דברי העם:

ברוך ה' מציון - אינו באותו מזמור והיינו דקא פריך ונימא יברכך ה' מציון דכתיב בההוא עניינא:

במנחתא דתעניתא - שנושאין בו כפים מה שאין כן בשאר מנחות משום שכרות כדאמרינן במסכת תענית בפ' בתרא (דף כו:):

דף מ.

בהזכרת השם - כשהכהנים מזכירין את השם:

פסוקא לקבל פסוקא - שהכהנים אומרים פסוק ראשון והם אומרים אחד מאלו ובשני היו אומרים את השני ובשלישי את השלישי וכן במוסף וכן במנחה שהרי כולן שלשה שלשה הם:

אינו אלא טועה - שלא נתקנו לומר אלא לכבוד שם המיוחד הנזכר במקדש:

ואינו מסביר פנים - להראות שברכת רבו חשובה לו ועריבה עליו ותגמל לרבו עליו בכך:

אמוריה - המתרגם לרבים מה שהוא לוחש לו בשעת הדרשה:

לא צריך לדידך - חכם הוא כמו בעליך:

יקרא דמלכותא - שהרי רבי אבהו נשוא פנים בבית המלך כדאמרי' בחגיגה (דף יד.) נשוא פנים כגון ר' אבהו בי קיסר ובסנהדרין (דף יד.) אמר דהוו נפקי אמהתא דבי קיסר לאפיה ומשרין קמיה רבה דעמיה מדברנא לאומתיה:

ותו רבנן אימנו עליה - ועוד זו מענוותנותו:

דנפישי עליה חובות - שהיה צריך ללוות:
אמר ר' אבהו אית לן רבה - חכם גדול וראוי לישב בראש יותר ממני כדי שיושיבוהו בראש ונותנין לו מנות ומעשירין אותו כדי שיהא חשוב וישמעו דבריו כדתניא והכהן הגדול מאחיו גדלוהו משל אחיו (יומא דף יח.): ה"ג רבי אבהו דרש באגדתא:
שמעתתא - הלכות דינין ואיסור וטהרות:
סידקית - כלי מלאכות נשים ועניים כגון פלכים מחטין וצינורות:
לא על מוכר סידקית - בתמיה מתוך שדמיהם קלים יש להם קונים הרבה ולהפיס דעתו הוא אומר:
על שאנו מודים לך - על שנתת בלבנו להיות (מודים לך) דבוקים בך ומודים לך:
רבי סימאי - מוסיף הוא וכן כולם מוסיפין הן על הראשונים:
שמעוני אחי ועמי - מזהירם היה להתנדב לבדק הבית לבנין המקדש:
אם אתם שומעים לי - להיות שלימים למקום אחיי וחבריי אתם אלמא המלך אימת צבור עליו אם כשרים הם:
עמי אתם - כבושים תחתי:
לאו משום אימתא דציבורא - מפני שמסתלקין בגדיו העשויין למדתו בהגבהת ידיו ונראין סנדליו לצבור והן אין ראוין לראות מפני טיט שעליהן:
דילמא מפסקא רצועה - וגנאי הוא לעצמו ומתלוצצים עליו כשסנדלו מותרת ויתיב למקטריה וחביריו מברכין ואתי למימר אינו ראוי לנשיאות כפים והלך וישב לו:

דף מ:

וכל כך למה - שבמקדש אומר את שלשתן ברכה אחת:
שאין עונין אמן במקדש - ואין כאן במה להפסיק:
קומו וברכו את ה' אלהיכם מן העולם ועד העולם - בספר עזרא כתיב שכל ברכה שהיו מברכין במקדש כך היו מברכין ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם למגן אברהם וכן למחיה המתים:
ויברכו שם כבודך - ושאר העם יענו בשכמל"ו שהעם עונין להלל ולהודות:
מתני' ברכות כ"ג - ביום הכפורים לאחר שכלתה עבודת היום קורא בתורה כדמפרש ואזיל ומברך שמנה ברכות כדבעינן למימר לקמן:
חזן הכנסת - שמש הכנסת שטורח עיסקי הכנסת עליו להכניס ולהוציא ולהפשיט את התיבה ולהכין הכל:

ראש הכנסת - על פיו נחתכין דברי הכנסת מי יפטיר בנביא מי יפרוס על שמע מי ירד לפני התיבה:

סגן - המוכן תחת כ"ג שאם יארע בו פסול ישמש תחתיו:

וקורא אחרי מות - שהוא סדר יום הכפורים ופרשה ראשונה לחודה קאמר:

ואך בעשור - פרשת שור או כשב הסמוכה היא לאחרי מות ויכול לגלול ס"ת לשם בעוד שהתורגמן מתרגם מקרא אחרון של פרשת אחרי מות ואין כאן שהות כדי שיפסיק מתרגם ואין כאן גנאי לצבור וגולל את התורה ואע"פ שעדיין יקרא בעשור של חומש הפקודים על פה יקרא אותה ולא יגלל ס"ת לשם מפני שהוא רחוק ויש שהות שיפסיק מתרגם וישתוק לפניהם ואין מתחיל בפסוק אחר ואיכא גנאי:

ואומר יתר ממה שקריתי לפניכם כתוב כאן - אע"פ שאני עתיד לקרות עוד פרשה שלישית אל תדמו לאמר שחסירה היא מן הספר הזה ולכך אני גוללו דיותר ממה שקריתי לפניכם בענין היום כתוב בו ובגמרא בעי כל כך למה ומשנינן שלא להוציא לעז על ספר תורה:

על התורה - ברכה של אחריה ועל העבודה רצה ועל ההודאה מודים לפי שנגמרה העבודה ואין עבודה בלא הודאה כדאמרי במסכת מגילה (דף יח.) זובח תודה יכבדנני אחר זביחה הודאה:

ועל מחילת העון - אתה בחרתנו שחותם מלך מוחל וסולח לעונותינו ולעונות עמו וגו':

ועל המקדש - מתפלל על המקדש וחותם בברוך אשר בחר במקדש:

ועל ישראל - מתפלל על ישראל וחותם ברוך הבוחר בעמו ישראל וכן על ירושלים ובמסכת סוטה ירושלמית מפרש לה:

ועל שאר התפלה - בגמרא מפרש לה:

גמ' שמע מינה - מדקתני חזן הכנסת נוטל ספר תורה ונותנו לראש הכנסת כו' ואין חזן הכנסת נותנה לכ"ג אלא מכבד את ראש הכנסת בפני הסגן ובפני כהן גדול וראש הכנסת מכבד הסגן בפני כ"ג ש"מ חולקין כבוד לתלמיד תלמיד קטן חולק כבוד לתלמיד גדול ממנו ואע"פ שהרב שם ואין גנאי לרב וסתמא כמ"ד חולקין דפלוגתא היא ביש נוחלין גבי בנות צלפחד (ב"ב קיט:):

כולה משום כבודו דכ"ג - ולעולם אין חולקין והכא כולה משום יקרא דכ"ג הוא שמראין את מעלותיו מעלה למעלה ממעלה:

אין ישיבה בעזרה - דאין כבוד שמים בכך ואפי' מלאכי השרת אין להם שם ישיבה דכתיב (ישעיהו ו':ב') עומדים ממעל לו [קרבת] על חד מן קאמיא (דניאל ז':ט"ז):

אלא למלכי בית דוד - שחלק להם המקום כבוד להראות שמלכותו שלימה:
כדאמר רב חסדא - לקמן:
בעזרת נשים - היו קורין בו והיא היתה חול כשאר הר הבית שלא נתקדש אלא מן החומה ולפנים ואפילו חלל שער נקנור העולה מעזרת נשים לעזרת ישראל לא נתקדש:

דף מא.

ויקרא כו' - בספר עזרא כתיב קתני מיהא לרבנן בעזרה היו קוראים:
מתני' בכדי שלא יפסוק המתורגמן הוא - שפרשת שור או כשב קרובה לפרשת אחרי מות ולא גמר התורגמן לתרגם עד שזה רואה אך בעשור ומתחיל כשמפסיק זה:
ועד כמה מדלגין - בנביא:
כאן בענין אחד - מדלגין בתורה כגון מתני' דתרוייהו בעניינא דיה"כ נינהו הילכך מדלגין בכדי שלא יפסוק ובריייתא דקתני דאפי' בכדי שלא יפסוק תורגמן אין מדלגין בשני ענינין שזה בענין יום הכפורים וזה בצו את אהרן או בפרשה אחרת שאין הלב שהוא נמשך אחר ענין אחד ממהר לצאת ממנו לשמוע ולהבין דברי ענין אחר הלכך תורה שהמצות תלויות בה ומשמיעין אותה לצבור ופסוק אחד שלא יבין בו הוא שוכחו ועובר עליו ואינו מקיימו ובאה חורבה על כך לכן אין מדלגין מענין לענין ואפילו אין התורגמן מפסיק אבל בנביא שפיר דמי:
והתניא - בניחותא:
ובנביא בשני ענינין - וכל שכן בענין אחד:
ובנביא של שנים עשר מדלגין - מנבואה לחברתה דכוליה חד ספרא הוא:
מסוף הספר לתחלתו - למפרע:
וכל כך למה - לו לומר להם:
שלא להוציא לעז - שלא יאמרו פרשה שהוא קורא על פה אינה כתובה בו וספר משובש הוא:
משום פגמו - של ספר תורה ראשון שלא יאמרו מצא בו פסול:
בעניינו של יום - פרשה של אותה שבת לפי סדר פרשיות התורה:
ת"ר השאר תפלה - זו היא שיש ברכה אחת ובו תפלה תחנה רנה ובקשה שעמך כו':
מכאן ואילך - לאחר שגמר כהן גדול לקרוא פרשה בברכותיה כל אחד מן הצבור מביא ספר תורה מביתו לעזרה דקסבר אין עירוב והוצאה ליום הכפורים אי נמי ירושלים דלתותיה נעולות בלילה ומערבין את כולה:

להראות חזותו - של ס"ת ונויו דאמר מר (נזיר דף ב:) זה אלי ואנוהו התנאה לפניו במצות בס"ת נאה בציצית נאה:

מתני' בשמיני - בגמרא פריך בשמיני ס"ד הא אמרת במוצאי יו"ט הראשון ומשנינן אימא בשמינית במוצאי שביעית בסוכות שבתחילת שנה שמינית:

בימה - אלמבר"א:

שנאמר מקץ שבע שנים - בסוף שבע שנים ואותה קרייה על יד מלך היא כדתניא בספרי בפרשת המלך את משנה התורה הזאת אין קורין ביום הקהל אלא במשנה תורה:

וקורא יושב - וקורא בישיבה:

אגריפס המלך - מלך ישראל היה מזרעו של הורדוס והוא שנחרב בהמ"ק בימיו:

זלגו עיניו דמעות - שהמקרא הזה פוסלו מן המלכות:

אחינו אתה - שאמו מישראל:

וקורא מתחילת אלה הדברים עד שמע - שבואתחנן:

ושמע והיה אם שמוע - ע"י דילוג ומשם מדלג לעשר תעשר ומשם מדלג וקורא כי תכלה לעשר וברכות וקללות ומשם חוזר למפרע וקורא אשימה עלי מלך שמע קבלת מלכות שמים והיה אם שמוע קבלת עול מצות כדאמר בפ' שני דברכות (דף יג.) וכן ברכות וקללות קבלת בריתות של תורה ומשמיע לרבים עשר תעשר כי תכלה לעשר מפני שהוא זמן אסיף ומתנות עניים והפרשת תרומות ומעשרות ואע"פ שפרשת המלך מפסקת בין עשר לכי תכלה קורא את אלה יחד שלא להפסיק במעשרות ואח"כ קורא פרשת המלך ואי משום דיש כאן דילוג בתורה בכדי (שלא) יפסיק התורגמן אין למלך תורגמן ואין מתרגמין אחריו:

ברכות שכ"ג מברך - ביוה"כ אחר מקרא פרשה כדאמרן (יומא סח.) מברך עליה שמונה ברכות:

המלך מברך - אחר קריאתו:

של רגלים - מקדש ישראל והזמנים מברך תחת ברכות של מחילת העון שביו"כ:

גמ' צריכי - כל הסימנין הללו מקץ שנת השמיטה ובחג הסוכות ובמועד:

נימנוהו מהשתא - משנת ארבעים והלאה שבערבות מואב נאמרה פרשה זו ואע"ג דלא מתרמי בשמיטה שלא מנו שמיטין עד לאחר. שבע שכיבשו ושבע שחילקו כדאמרי' (בקידושין) (דף מ:) [ערכין] (דף יב:):

בסוף שמיטה - קודם ר"ה של שמינית דהא מקץ שבע בסוף שנה משמע:

מריש שתא - שכולן נקראו מועד כדכתיב (ויקרא כ"ג:ד') אלה מועדי ה' וקחשיב נמי ר"ה:

דף מא:

מאימת דמתחיל מועד - ומיהו ביו"ט לא שאין תיקון הבימה דוחה לא את השבת ולא יו"ט ומאתמול נמי לא עבדינן לה דדחקא לה עזרה והאי טעמא מפרש בגמ' ירושלמי (פ"א) במס' מגילה דקתני הקהל מאחרין כשחל להיות בשבת וקאמר מפני הבימה ונעבדה מאתמול דחקא לה עזרה אנקוברי"ר (להפריע) בלע"ז:

למלכי בית דוד - אבל לא למלכי בית חשמונאי:

אפי' למאן דאמר - בקידושין בפ"ק (דף לב:):

אגרופה - כחה של חנופה דאע"ג דאמו מישראל אין ראוי למלכות דעבד היה וזילא מילתא:

נתעוותו הדינין - שהחניפו הדיינין את בעלי הדין:

ונתקלקלו המעשים - שהגדולים ראו עוברי עבירה ולא מיחו בידם מפני חנופה:

ואין אדם שיכול לומר לחבירו מעשי גדולים ממעשיך - שמתוך שלא מיחו בעוברי עבירה למדו הדורות את מעשיהם ונמצא כולן עוברין:

לכילי - לשון כלתה נפשי (תהילים קי"ט:פ"א) שמתאוה לשתות יין תדיר:

ופליגא - הא דריש לקיש דאמר להחניפו לעשו נתכוון לומר לו ראיתי פניך כראות פני וגו' פליגא אדרבי לוי דאמר לא להחניפו נתכוין אלא לאיים עליו ולהודיעו שהוא רגיל לראות מלאכים:

לא ישוו כי אסרם - כשיבואו עליהם יסורין לא יועילם שועה:

ויאמר ירמיהו לחנניה הנביא - שאמר נבואת שקר על גלות יכניה וכלי הקודש שגלו עמו בעוד שנתים ימים אני משיבם אל המקום הזה אמן כן יעשה ה' חנופה היא זו שהיה לו לומר בהדיא שקר אתה ניבא:

דף מב.

ויהי הוא בשער בנימין - לאחר כמה ימים היה ירמיה יוצא מירושלים ללכת ארץ בנימין לחלוק נחלה שנפלה לו ותפסו יראיה ויאמר לו אל הכשדים אתה נופל:

גמולה - בדולה כמו ויגמל (בראשית כא):

משך ידו - הקב"ה מהיות את לוצצים:

לא יגורך רע - לא יגור עמך רע וגבי מספרי לשון הרע כתיב דכתיב בההוא פרשתא כי אין בפיהו נכונה וגו':

מתני' משוח מלחמה - כהן שנתרבה לכך שנאמר ונגש הכהן וגו' ובגמרא פריך מאי קאמר:

ויקומו האנשים - כתיב גבי פקח בן רמליהו שנלחם עם אחז בדברי הימים ששבו מבני יהודה הרבה ושם היה נביא עודד שמו והוכיחם לבני ישראל ואמר להם בחמת ה' על בני יהודה נתנם בידכם והכיתם בהם לאין מרפא ועתה אתם אומרים לכבוש אותם לעבדים שמעוני והשיבו את השביה וגו':

לכל כושל - כל הכושלים שבהם שאינן יכולין לילך ברגליהם:

צהלת סוסים - צנף סוסים קרוי צהלה בלשון המקרא:

קלגסין - חיילות:

הגפת תריסין - מגיפין וסוגרין ומדבקין התריסין זה סמוך לזה כדי שינקשו זה על זה והקול נשמע כקול המון לאיים על שכנגדם:

שובך - שר צבא הדרעזר:

גמ' מאי קאמר - היכי יליף לשון הקודש מהכא:

דומיא דשוטר - תירוצא היא השופט ממונה על השוטר ששוטר עשוי לנגוש את מי שיצוה השופט לכוף:

ואימא סגן - מדבר דברים הללו דהא ממונה הוא ויש ממונה על גביו:

למה סגן ממונה - לאיזה דבר הוא ממונה ומוכן:

שאם אירע כו' - אבל בעוד שלא אירע פסול לכהן גדול אין לסגן גדולה של כלום:

מאי שנא שמע ישראל - למה מתחיל בלשון זה:

פעמיים מדבר עמהם אחת בספר - כשיצאו מארצם:

דף מב:

שמעו דברי מערכי מלחמה - מי ראוי לחזור ומי ראוי לילך וחזרו הראוים לחזור כגון בנה בית ונטע כרם ואירש אשה וירא ורך הלבב ואע"ג דכתיב בהן ודברו השוטרים לקמן אמרינן דכהן קאמר להו אלא שהשוטרים משמיעין דבריו לעם:

אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו - ארבעה אזהרות כנגד ארבעה דברים שהעובדי כוכבים היו עושין לאיים מגיפין בתריסין ומריעין בקרנות וצווחין בקולם ורומסין בצהלת סוסיהן ודהרותם אבל צחצוח חרבות ושפעת קלגסים הן עיקר המלחמה ואינן לאיים:

בגילוי פנים - בחוצפה:

ברו - בחרו:

לכדו פיו - אמר פיו את כשלונו:
וירד אלי - משמע עלי שהוא יגבר דהוה ליה למימר וילחם אתי:
ואידך והכני - ואע"ג דהדר אמר ואם אני אוכל לו והכיתיו מכל מקום פתיחת פיו לרעתו:
דוד הדר קאמר ליה ואני בא - ואין זו פתיחת פה לרעה דאמר ליה אתה בא למשול בי על ידי דבר שאין בו ממש ואני בא למשול בך בשם שהנצחנות שלו:
כנגד ארבעים יום - שאיחרה תורה להתקבל ניתן לו כח להתיצב:
מכל מום - מתוקן ומנוקה מכל מום של כיעור:
שבאחיו - ארבעה היו (לו) כדלקמן:
בר מאה פאפי וחד נאנאי - בן התערובת שבאו הרבה אנשים על אמו בלילה אחת ונתעברה מן אחד נמצא האחד אביו וכולן מנאפים:
נאנאי - זהו אב בלשון פרסי:
פאפי - פרשטרא ולשון איש הבינים שיצא מבין אנשים הרבה:
כתיב מערות - ממערות פלשתים:
כתיב ערפה - שם האחת ערפה (רות א':ד') וכתיב הרפה אשר בילידי הרפה והיא ערפה כדאמרי' לקמן שנגזר עליה שיפלו בניה בחרב ביד בני רות שדבקה בשכינה:
עורפין אותה - הפקירה עצמה כבהמה פנים כנגד עורף:
כהריפות - חטין כתושין:
סף ומדון וגלית וישבי - כולם בספר שמואל:
בני הנשוקה - שנשקה לחמותה להפרד מעמה שלא נתגיירה:
ותבכינה עוד - פעם שניה דלעיל מיני' כתי' ותשאנה קולן ותבכינה:
ארבע דמעות - שתי בכיות משתי עינים:
חץ - לשון חצי הודיעך הכתוב שלא סיפר בחצי גבורתו:
לאודועי שבחיה דדוד - שנלחם עם גבור כמוהו:
כתיב שובך - בספר שמואל (ב' י') וכתיב שופך בדברי הימים (א' יט):
אשפתו כקבר פתוח - בחיילות של נבוכדנצר כתיב ואיידי דנקט פלוגתא דרב ושמואל בדרשות דקראי נקט לה:
מפני שאומנים - אבל אינם גבורים:
של זבל - מחמת שאוכלין הרבה בגבורה:
שמע מינה - מדקאמר שמא תאמר חולי מעיים הם:
ליטרח בנפשיה - לבקש לו רפואות טרם יכבד חוליו עליו:
דאגה בלב איש ישחנה - יסחנה מדעתו. ישיחנה לאחרים:

וכל כך למה - אומר להם ומה היא הבטחה הזו שהבטיחן כי ה' אלהיכם ההולך ולא אמר כי ה' אלהיכם עמכם ומה היא הליכה זו דמשמע הולך ממש:
שהשם וכל כינויו עומדין בארון - היוצא עמהם במלחמה:

דף מג.

שפיטפט - זילזל וכבש אותו ולא חשבו:
והלא שבטים מבזים אותו - כדאמרינן באלו הן הנשרפין (סנהדרין דף פב:) לפיכך הוצרך ליחסו שם פנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן:
תרי פוטי - מדלא כתיב פוטאל:
מתני' בית האוצרות - לאוצר יין שמן ותבואה:
ואחד הלוקח - בית בנוי שהרי אצלו הוא חדש ובגמרא מרבינן ליה מקרא:
חמשה אילני מאכל - דבהכי הוי כרם שתים כנגד שתים ואחת יוצאה זנב:
ואפילו מה' מינין - מצטרפין: כזה
חיללו - בשנת הרביעית לנטיעתו שחלל את הפירות במעות כדרך מעשר שני ומעלה את המעות לירושלים ואוכלן כדכתיב (ויקרא י"ט:כ"ד) קדש הלולים וגמר קדש קדש ממעשר:
ה"ג כל אלו שומעין דברי כהן מערכי מלחמה וחוזרין - כמו שומעין דברי מערכי מלחמה של כהן כלומר שהכהן אומר להן:
סרק - כגון ארזים ושקמים שאינן עץ פרי:
והמחזיר גרושתו - ואירסה אינו חוזר שאינה חדשה לו וקרא אאשה חדשה קפיד כדכתיב כי יקח איש אשה חדשה (דברים כ"ד:ה'):
אלמנה - ואירסה כהן גדול אינו חוזר בשבילה דאימעוט מולא לקחה מדלא כתיב ולא לקח:
על מכונו - סתרו ובנאו במדה ראשונה אינו חוזר דלאו חדש הוא הואיל ולא חידש להוסיף עליו ואפילו אצלו אינו חדש וגרע מהלוקח והיורש:
אף הבונה בית לבינים בשרון - מקום הוא ששמו שרון ואין הקרקע יפה ללבינים ולא הוי דבר קיימא שפעמיים צריך לחדשה בשבע שנים:
ואלו שאין זזין ממקומן - דהנך דלעיל הולכין עד לספר ושם שומעין דברי כהן וחוזרין מן המערכה לארץ ישראל ואינם חוזרין לבתיהם אלא עוסקין בסיפוק מים ומזון להולכי מלחמה ואלו אין זזין ממקומן אפילו ללכת עד הספר ולשוב ע"פ כהן:
הבונה בית וחנכו - ולא דר בו עדיין שנה:

וכן הנוטע כרם וחיללו - ועדיין לא עברה שנת רביעית עליו שלימה:
נקי יהיה לביתו - בשביל ביתו:
יהיה - רבויא הוא הוסיף לך הויה אחרת להיות כזו:
גמ' יכול דברים של עצמן - יכול שהדברים הללו שהם אומרים מי האיש אשר בנה וגו' של עצמן הן ולא היה כהן אומרן אלא השוטרים:
ת"ל ויספו השוטרים - לדבר אל העם ואמרו מי האיש וגו' ויספו משמע שדבר זה הם מוסיפים משלהם:
הרי דברים של עצמן אמור - שהדבר זה לבדו הן מוסיפין על של כהן מדעד השתא גבי נטע וגבי אירס אשה לא כתיב ויספו והכא כתיב ויספו ש"מ עד הנה דברי כהן ואת זו הן מוסיפין:
הא מה אני מקיים ודברו השוטרים - בבנה ונטע ואירס:
בדברי משוח מלחמה הכתוב מדבר - שהכהן אומר והשוטרים משמיעין אותן:
מונגש עד ודברו - דהיינו שמע ישראל אתם קרבים וגו' עד להושיע אתכם:
מי האיש - ריבויא הוא דמצי למיכתב מי אשר בנה ומדלא כתיב אשר בית בנה דרוש ביה בנה מ"מ והאי דכתיב בית למעוטי בית שער אכסדרה ומרפסת שהם עשוים לדריסת רגל ולא ראוים לדור בהם:
בית שער - בית כניסת שער החצר להסתופף שם שומר הפתח:
ולא חנכו - מדלא כתיב חנך הוי מיעוטא חנכו לזה ולא לאחר פרט לגוזל בית:
כרבי יוסי הגלילי - דמתני':

דף מג:

מעבירות שבידו - והאי אית ליה למיהדר משום הירא ורך הלבב:
תלמוד לומר אשר נטע - מדלא כתיב אשר כרם נטע דרוש ביה נמי נטע מכל מקום ואפי' אינו כרם שהרי לא הזכיר כרם עדיין:
תלמוד לומר כרם - דדמי לכרם ופחות שבכרמים חמשה גפנים הם:
כרם כמשמעו - ולא שאר אילנות:
חיללו - משמע מיעוטא לזה ולא לאחר:
מבריך - שכופף [הזמורה או היחור] בארץ:
מרכיב - שנוקב האילן ונוטל מן הרך שבענפי האילן ותוחב לתוכו ועושה ענף בתוך הנקב ונושא ממין אותו אילן שנוטל ממנו וישראל מותר להרכיב משני אילנות שזה פירותיו גסין וזה פירותיו דקין דהוו ממין אחד זה בזה:

כאן בהרכבת איסור - ברייתא בהרכבת איסור מין בשאינו מינו ומעטיה קרא כדמעיט ולא חנכו גבי בית פרט לגזלן:
האי הרכבת היתר - דאוקמת מתני' בה היכי דמי דחוזר מפני חילול ההרכבה:
אי נימא ילדה בילדה - שאף זו שבקרקע שהרכיב את הענף בה נטיעה היא ועדיין לא הגיעה לשנה רביעית לחללה הא לאו משום הרכבה הדר דבלאו הרכבה נמי בעי למיהדר מן המלחמה משום ילדה ראשונה:
בזקינה - שכבר נתחללה:
שסיבכה - לשון נאחז בסבך (בראשית כ"ב:י"ג) שעשאה ענף בזקינה:
בטלה לגבי זקינה - ואינה חייבת בערלה ואין בה דין רבעי וכי תנן במסכת ערלה דמרכיב חייב בערלה [זקינה] בילדה תנן שאף אותו ענף חייב בערלה ואע"ג שקצצו מזקינה נעשה עכשיו ילדה שזו היא נטיעתו:
לעולם ילדה בילדה - ודקשיא לך בלא הרכבה נמי בעי למיהדר ממערכי המלחמה אקמייתא:
כגון דנטעה לקמייתא לסייג - כגון שהיתה פרצה בגדר שדהו ונטעה בפרצה לסתום לשון סוגה בשושנים (שיר השירים ז':ג') גדורה בשושנים:
ולקורות - לקוץ ממנה קורות לכשתגדל:
ומאי שנא ילדה בילדה - כי הך ילדה קמייתא דכזקינה היא לענין ערלה (דלא בטלה הרכבה בה להפטר מן הערלה כמותה:
התם - גבי זקנה לאו בת אימלוכי היא לחזור ולהיות ילדה על שום מחשבה אבל נטע לסייג אי ממליך עלה בתוך שני ערלה לקיימה לפירות חייבת בערלה הילכך ילדה דקא מרכיב בגוה לאכילה חייבת בערלה ואע"ג דלא אימליך אקמייתא הא מיהא לאכילה הוא ומהניא מחשבה דעיקר דידה נמי אי הוה חשיב עלה הוה מהני מחשבה ואע"ג דבשעת נטיעה לאו להכי נטעה:
מידי דהוה אעלו מאיליהן - דבשעת נטיעה ליכא כוונה:
ולוקמה בכרם של שני שותפין - למה לי לאהדורי אשינויא דחיקא בנוטע לסייג ולקורות לוקמה בנוטע לאכילה ודקשיא לך תיפוק לי משום דבעי למהדר משום ראשונה לישני כגון שהנטיעה של ראובן ובא שמעון והרכיב בה להיות פירות הרכבה שלו: ומאי שנא מחמשה אחין. ברייתא היא לקמן בפרקין (דף מד.):
כולן חוזרין - מפני שהיא שומרת יבם לכולם:
קרינא ביה אשתו - שמא לזה תתייבם:
כל חד וחד לא קרינא ביה כרמו - המיוחד לו שאין לך בה גפן שאין לשנים חלק בה:

רב נחמן אמר - הא דקתני מתני' מרכיב חוזר במרכיב אילן בירק דלא בעי למיהדר משום קמא ואם תאמר מין בשאינו מינו הוא ואימעיטא לה הרכבת איסור מולא חיללו פרט למבריך ומרכיב האי תנא הוא דאמר מותר:

כפר עכו - כן שמה:

הא מני - דקתני פרט למבריך ומרכיב לאו סתמא היא אלא סיפא דמילתא דרבי אליעזר בן יעקב היא ואפי' הרכבת היתר לא הדר עלה:

פחותה מטפח - שהיא שפל קומה ולא תגבה לעולם עד טפח:

כל שנותיה - מדרבנן כל הימים ערלה נוהגת בה דמתחזיא כבת שתא והרואה שאוכלין פירותיה אומר שפירות ערלה מותרין:

קלא איתליה - הכל אומרים כרם יש לפלוני משונה מכל הכרמים ויודעין שהיא זקינה להכי נקט שתים כו' דסבר לה כמאן דאמר במסכת ברכות (דף לה.) כרם רבעי תנן שאין ערלה נוהגת בנטיעה אחת אלא בכרם שלם:

לקריאת שמע - שאסור לקרות בארבע אמותיו משום לועג לרש שזה קורא וזה אינו יכול לקרות:

חורגתא - בת אשתו:

שגדלה בין האחין - בני הבעל מאשה אחרת:

דמתחזיא כי אחתייהו - מי שאינו מכיר בה ורואה אותה שגדלה אצלו כסבור שהיא אחותו ואומר שנושא אחותו:

לקט שכחה ופאה שעשאן - העני גורן שכינס הרבה כאחד ועשה מהן כרי:

הוקבעו למעשר - מדרבנן דמאן דחזי סבור שגדל בשדהו:

וה"מ בשדה - שלא ידעו הכל שנכנסו מעט מעט וסבורין שגדל שם אבל בעיר כל שכיניו ראו שכינס על יד על יד ויודעין שהן של לקט שכחה ופאה ופטור מן המעשר כדתניא בספרי ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך בדבר שאין לו בו חלק ונחלה עמך הוא בא ונוטל מעשר ראשון שלו יצא לקט שכחה ופאה שיש לו חלק ונחלה עמך שאף לעניים לוים הם מופקרים כשאר עניי ישראל:

אינה מקדשת את הזרעים - משום כלאי הכרם דכתיב בהו תקדש המלאה הזרע ונראה לי דקסבר כדאמרינן במנחות (דף טו:) קנבוס ולוף אסרה תורה שאר זרעים מדרבנן נינהו ובכי האי כרם לא גזור רבנן אשאר זרעים:

אבל כוליה כרם - גדול שהיא שפלת קומה הואיל וחשיבה גזור עליה:

דף מד.

מת תופס ארבע אמות לטומאה - חכמים גזרו שיהא המת מטמא כל הנכנס בארבע אמותיו כדי שלא ירגילו אוכלי טהרות ליקרב לו ויהא סבור שלא האהיל ויש לחוש שמא יפשוט ידו ויאהיל ולאו אדעתיה:

ותנא תונא - וכן תני תנא דידן במשנה הנשנית בינינו בבית המדרש בסדר טהרות (אהלות פט"ו מ"ח):

חצר הקבר - שלפני המערה כדאמר סדר בנין הקברות בבבא בתרא (דף ק:) שעושין מערות גדולות של שש על שש וחופר בכותליה סביב כוכין ארוכות כמדת המת ותוחבו לתוכן והמערה מקורה בתקרה וכיסוי ועושה גומא רחבה בצד המערה ופותח פי המערה לתוך הגומא בכותל המערה כמין פתח ואותה גומא היא חצר הקבר:

העומד בתוכו טהור - כל מקום שהוא עומד בה טהור דכיון דמערה חלוקה הימנה ומחיצותיה ניכרות לא גזור רבנן במתים שבתוכה שיתפסו ד' אמות סביבותיה לצד המערה דכי גזור רבנן ארבע אמות במת המוטל באויר וכגון למעלה אצל גג המערה כדי להרחיק את האדם מלהאהיל על הטומאה אבל כאן יש היכר:

והוא שיש בה ארבע אמות - הוא דחשיבא מקום לעצמה אבל פחות מכאן בטלה אצל המערה ולא חשיבא למיהוי מקום לעצמה:

וב"ה אומרים ארבעה טפחים - הוי מקום חשוב בכל דוכתא:

במה דברים אמורים - ב"ה אמרו ליה:

כשפתחה של חצר למעלה - שאין לה כניסת מדרון במעלות מן הצד אלא כשיורדין לה קופצין לה וכשעולין מתוכה מטפס ועולה ולקמן פריך איפכא מיסתברא:

כלפי לייא - כנגד איפוא הפכת דבריך לייא איפוא כדאמר בברכות (דף נח.) כגני לייא כדים שבורים להיכן הולכים איפכא מסתברא מן הצד כשעשוי לחצר מדרון לצאת דרך צדדים איכא למימר כיון דלא גזור רבנן ארבע אמות במחיצות ניכרות סגי להאי חצר בארבעה טפחים והעומד בה הרי זה טהור שאין לנו במה לטמאו דאינו צריך לטפס ולעלות שיפשוט זרועותיו ויאהיל וכנפיו על חלל הפתח דכי נפיק מידדי ונפיק נשמט ונמשך לו מן הפתח של מערה לצד פתח של חצר ויוצא לו:

מלמעלה אי אפשר דלא מאהיל - כיון דאינו אלא ארבעה טפחים אי אפשר לו לפרוש כנפיו ולטפס ולעלות אלא אם כן מאהיל על חלל הפתח:

והני מילי כו' - השתא מהדר לפרושי סייעתיה מהכא מדאיצטריך למיתני העומד לתוכו טהור ש"מ הני מילי חצר הקבר דמסיימא מחיצתא דמערה לחודיה ודחצר לחודיה

ויש היכר בדבר אבל מת בעלמא המוטל באויר מודו בית הלל דתפיס ארבע אמות מדאיצטריך למיתני העומד לתוכו טהור דאי בעלמא לא גזור למה לי לאשמועינן הכא דטהור:

ואפי' היא לו שומרת יבם - שלא קדשה הוא אלא מכח אחיו באה לו:

לקחה - מדלא כתיב לקח מיעוטא הוא למעוטי לקיחת איסור:

ונתינה - מן הגבעונים דכתיב בהו ויתנם יהושע לחוטבי עצים (יהושע ט':כ"ז) והן משבעה אומות:

כדרבה - דאמר אין עבירה בקידושין עד שיבעול שיביא זרעו או את האשה לידי חילול וממזרת ונתינה אין עבירה בקידושין דלא כתיב ביה לא יקח אלא לא יבא ולא תתחתן אבל אלמנה כתיב בה לא יקח וקיחה היינו קידושין ואיצטריך דרבה דלא תימא מקידושין עבד ליה איסור:

ועתדה בשדה לך - ונצבה בשדה מלאכתך לך:

גמרא - לתת סברא להבין בטעמי המשנה והלכה כדברי מי:

אם הוסיף בו דימוס אחד - שורה של אבנים או בגובה או בעובי תו לא הוי על מכונו וקרינא ביה חדש:

שמחדשין אותו - שאינו מתקיים:

בשבוע - בשמיטה:

אין לי אלא חדשה - בתולה:

אלמנה וגרושה - מאחר ונשאה זה:

יכול אף בנה בית - חדש ולא חנכו יהא כזה שיהא נקי מן הכל:

מתני' ויספו השוטרים - על דברי כהן:

בקשרי - כשמתקשרים לעמוד צפופים שלא יפרידום אויבים:

לפיכך - שהירא זהו הירא מעבירות תלה התורה בנה ונטע ואירס לחזור בגללן כדי שיתלה בכך החזרה ולא יתבייש לומר מעבירות שבידו הוא ירא וחוזר:

ר' יוסי אומר כו' - בגמרא מפרש במאי פליג אדרבי יוסי הגלילי:

ובעקבו של עם - בסופו של עם שעומדים שלא יחזרו אחרונים לאחריהם לנוס:

מעמידין זקיפין מלפניהם - בראשה של צד המלחמה מעמידין בני אדם גבורים ממונים לכך שאם יפול אחד מן הנלחמים יעמידוהו ויזקיפוהו ויגבירו את אנשי הצבא בדבריהם:

[**ואחרים**] - ואנשים אחרים מאחריהם:

וכשילין של ברזל בידיהם - לשמור שלא ינוסו וכשילין כעין חצין שקורין ווריי"ש:

דף מד:

שתחילת ניסה נפילה - בגמ' פריך איפכא מבעי ליה שהניסה היא תחילת הנפילה:

בד"א - דחוזרין מן המערכה ויש שאינן זזין ממקומן במלחמות הרשות:

אבל במלחמות מצוה - כגון כיבוש ארץ ישראל בימי יהושע הכל יוצאין:

רבי יהודה אומר כו' - מפרש בגמ':

גמ' עבירה דרבנן - לר"י הגלילי אפי' עבר על דברי סופרים חוזר ולרבי יוסי עד שיעבור על דבר תורה דומיא דאלמנה לכהן גדול וכגון שנשאה דאיכא איסור:

סח בין תפילה לתפילה - בין הנחת תפילין של יד לתפילין של ראש:

סח - סיפר:

עבירה היא בידו - אם לא חזר ובירך דהכי אמרי' במנחות (דף לו.) סח מברך שתים לא סח מברך אחת:

ומים שותתין על ברכיו - מי רגלים מחמת יראה:

מפני שתחילת נפילה ניסה מבעי ליה - תחילת משמע הגרמת הדבר והכי איבעי ליה למימר כשהן נסין זו היא תחילת הגרמת הנפילה ובניסה לא שייך למימר תחילה דהא ממש קא ערקי:

רשות דרבנן זו היא מצוה דר' יהודה - ובאותה מלחמה שאמרו חכמים שהיא רשות ואין חתן יוצא לה אמר נמי ר' יהודה דאין חתן יוצא לה אלא שרבי יהודה קורא אותה מצוה ונפקא מינה לפוטרו משאר מצות בעודו עסוק בה כדמפרש רבא ואזיל:

מצוה דרבנן - דאמרו בה הכל יוצאין אמר נמי ר' יהודה הכל יוצאין אלא דקרי לה חובה ולאו מידי אשמעינן בהא אלא כולה משום מצוה ורשות נקטו פלוגתייהו אלא משום דקרו רבנן להא רשות די להם אם קראו את זו מצוה ואפילו היא חובה שהרי אין הדבר אלא להעלותם מעלה אחת ולומר אבל בזו הכל יוצאין וגבי רשות דיים לקרות את שלמעלה ממנה מצוה ורבי יהודה דקרי לקמייתא מצוה לאשמועי' דהעוסק בה פטור מן המצוה והוצרך להעלות את זו מעלה אחת לומר אבל בזו הכל יוצאין הילכך קרייה חובה כדאיתא:

אמר רבא כו' - מילתיה דרבי יוחנן מפרש ואזיל וקאמר דהא דאמר רבי יוחנן דאיפליגו רבנן ורבי יהודה באחת המלחמות בקריאת השם נפקא לן מיניה לענין עוסק במצוה דלמר חובה ולמר רשות ופריש לן נמי רבא בהי מינייהו איפליגו:

מלחמות יהושע דלכבש - בהא ליכא למאן דקרי רשות דאפילו חובה נמי איתא והעוסק בה פטור מן המצוה ורבנן הוא דלא איכפת להו לקרותה חובה דדיים לקרותה מצוה אצל הרשות שהרי אין אנו צריכין אלא למצוא בה מעלה אחת ומצוה לגבי רשות מעלה היא:

ומלחמת בית דוד - שנלחם בארם צובה להוסיפה על ארץ ישראל ובשאר סביבותיה להעלות לו מנחה ומס עובד:

דברי הכל רשות - ואפילו רבי יהודה להא לאו מצוה קרי לה והעוסק בה אינו פטור מן המצוה:

כי פליגי - ר' יהודה ורבנן במצוה ורשות דלמר פטור מן המצוה ולמר חייב במלחמה שהיא למעוטי עובדי כוכבים דלא ליתו עלייהו:

מתני' עגלה ערופה בלשון הקודש - נאמרת מה שהזקנים אומרים ידינו לא שפכו והכהנים אומרים כפר לעמך ישראל בלשון הקודש הוזקקו מן התורה לאמרה:

שנאמר כי ימצא חלל - ובגמרא פריך היכי יליף מהכא:

היו יוצאין - ובאין שם ומודדין מן החלל לצד העיירות שסביבותיו לידע איזו קרובה:

בגל - גל של אבנים:

נמצא סמוך לספר כו' - מפרש טעמא בגמ':

גמ' מאי קאמר - היכי יליף לשון הקודש מהכא:

ואין ב"ד שקול - אין עושין ב"ד שיהא יכול ליחלק שוה בשוה אלא שיהא הרוב לצד אחד לקיים אחרי רבים להטות (שמות כ"ג:ב'):

למיוחדין - הנך דלשכת הגזית:

מזקני זקניך - מדמצי למיכתב זקני וכתב זקניך מיוחדין שבזקניך:

זקני השוק - אע"פ שאינן סנהדרין:

שופטיך - זקנים שהם שופטים את ישראל:

מזקני העדה - דסמיכת פר העלם דבר ואייתר ליה שופטיך להביא עוד שנים:

לגמרה לכולה מילתא מהתם - דהא רבי יהודה התם נמי חמשה קאמר ויליף לה מקראי בפ"ק דסנהדרין:

אלא [וי"ו] **ושופטיך למניינא** - כלומר לא גמיר גז"ש ואיצטרי' שופטיך לסנהדרי גדולה כר"ש וי"ו דושופטיך דריש ר' יהודה למניינא להביא עוד שנים:

דף מה.

בעליל לעיר - במגולה ופשוט שאין עיר קרובה כזו:

מתני' - דלא קתני מלך וכהן גדול דלא כר' אליעזר בן יעקב:

אי כרבי יהודה - חמשה אי כרבי שמעון שלשה ולא בעי כולה סנהדרין:
מצאן זקן ממרא - לב"ד הגדול שאינו נעשה ממרא אלא בב"ד של שבעים ואחד כדיליף בפרק קמא דסנהדרין:
אבי פאגי - כל שהוא בתוך היקף החיצון של ירושלים קרוי בי פאגי ולי נראה שהוא לשון חבישה כמו שקורין ציגל"א (צינגל"א: חומה של עיר כמו חמור ובית פאגי (ב"מ דף ט.) בשטדידור"א בית ראש של אפסר קורין כן:
והמרה עליהן - כלומר על מה ששאל מהם שם ואמרו לו ההלכה הלך לעירו והורה לעשות כדרך שהיה מורה בתחילה דהוה ליה ממרא על פיהם:
המקום - המיוחד למשפט והוא לשכת הגזית:
דנפיק מינייהו כמה - לבי פאגי דאיצטריך לאשמועינן דפטור משום טעמא דחוץ לב"ד:
דלמא הנך דאיכא גוואי כוותיה סבירא להו - ומהיכא תיתי לן חיובא דאיצטריך קרא למיפטריה:
שררך - זה סנהדרין שיושבת בטיבורה של א"י:
אגן הסהר - שעשויין כחצי לבנה עגולה בשורת ישיבתן כדי שיהו כולן רואין זה את זה:
המזג - כשיעור מזג שני חלקים מים ואחד יין ואף כאן צריך שישתייר שליש:
תניא כרב יוסף - דאמר רבי אליעזר בן יעקב כולהו סנהדרי בעי:
מתני' - דיליף פרט לטמון רבי יהודה היא:
בשדה - ושכחת עומר בשדה לרבי יהודה משמע בשדה על פני השדה ולרבנן משמע בתוך השדה:
התם מענייניה דקרא - צריכין למידרשיה והכא מענייניה דקרא תדרוש ליה גבי חלל כתיב כי ימצא חלל כל היכא דמשתכח ואפי' טמון הלכך על כרחך כי אתא באדמה למעוטי טמון בא דתדרוש ביה על פני האדמה דאי לרבויי לא איצטריך:
אף שכחה בגלוי - והוה ממעט טמון ממשמעותא אי לאו דהדר רבייה:
לשכחת קמה - שאם שכח זוית אחת לקצור קאי עלה בלא תשוב לקחתו והכי משמע ושכחת עומר או ושכחת בשדה:
נפקא להו - מבשדך ושכחת קרי ביה ששכח את קצת שדהו:
שצפו עומרין לתוך שדה חבירו - שנשבה הרוח והרימה את העומרין מן הארץ והציפתן לתוך שדה חבירו ושכחן כסבור שאינן שלו נפקא מבשדך ולא בשדה חבירך דלא הוו שכחה:
ורבנן - מיעוטא דשדה חבירו נפקא להו מדהוה ליה למכתב כי תקצור קצירך בשדה ושכחת וכתיב בשדך:

צפו עומרין לתוך שדהו - שהיו מוטלים על גבי אבן או עמוד או זו על זו:
פרט לשצפו - וקא סלקא דעתך צפו ממש על גבי אבן או על גבי עמוד:
וליטעמיך לתוך שדה חבירו - צפו על גבי אבן הוא דמעיט אבל מונחים לא מיעט והא בשדך כתיב אלא הא דקאמר צפו לאו דוקא צפו על שום דבר קאמר דאפי' מונחים על גבי קרקע נמי קאמר אינו שכחה והאי דקאמר צפו דלא משכחת עומרין לתוך שדה חבירו אלא בצפו שהרוח מצפתן על הארץ ומביאתן לשם:
שהחזיק בו להוליכו לעיר - ס"ד השתא דאורחא דמילתא נקט ולאו דוקא:
זכה ביה - ותו לא הוי שכחה דבעינן שכוח מעיקרו כדאמר בב"מ בפרק קמא (דף יא.):
מפני שהוא כצף - שהוא פטור על שהחזיק בו כאילו היה עודנו צף מעל הקרקע ומונח בידו:
הריני כבן עזאי בשוקי טבריא - יום אחד היה דעתו צלולה אמר הריני כאן בפומבדיתא מוכן להשיב דבר לשואל בעומק ובחריפות כבן עזאי שהיה חריף ודורש בשוקי טבריא:
שני חללים זה על גב זה - והאחד משוך להלן מחבירו מעט ואם תמדוד מזה יקרב לעיר אחת ואם תמדוד מחבירו יקרב לעיר אחרת:
ולא מזה מודד כו' - וה"ה דמיבעיא ליה נמי או דלמא מין במינו לא הוי טמון מין במינו לא הוי צף ומשניהם מודד אלא שהוא בכלל אלו:

דף מה:

תניתוה - לחדא מינייהו דפלוגתא היא בטמון אבל צף לא פשט לה מינה דהא אוקימנא טעמא דעליון משום דאחזיק ביה הוא וצף לא ידעינן מאי הוי עלה:
סברוה - רבנן דבי מדרשא דבעו למיפשט מינה דפלוגתא בטמון דמין במינו הוא דהני תנאי אפילו תנא קמא דאמר תחתון שכחה כר' יהודה סבירא ליה דאמר בשדה פרט לטמון וטעמא משום דמין במינו לא הוי טמון:
חלל - לא מקרי אלא בכלי ברזל כעין חרב:
בכולן - ואפי' מפרפר צף וטמון ותלוי:
ומוטל באשפה - דלא הוי צף ולא טמון ולא תלוי ואפי' הכי אין עורפין דחלל קבעי אלמא קרא כדכתיב בעית:
חלל יתירא כתיב - הקרובים אל החלל ועוד חללים טובא למדרש חלל דוקא ולא חנוק:
פרט למצוי - תדיר כגון ספר או עיר שרובה עובדי כוכבים:

קמ"ל כדתניא כו' - והכי קאמר נמצא סמוך לעיר שאין בה ב"ד אין מודדין לה אלא לעיר שיש בה ב"ד מודדין איזו היא עיר שיש בה ב"ד קרובה לו ואי לא הדר תניא הוה אמינא אין מודדין כלל:

ת"ל ולקחו זקני העיר מכל מקום - דהאי העיר קרא יתירא הוא דמצי למכתב והיתה העיר הקרובה אל החלל ולקחו זקניה עגלת בקר:

מתני' מכוון - מצומצם שאין זו קרובה לו מזו אפי' כמלא חוט:

ואין ירושלים כו' - מפרש טעמא בגמ':

מוליכין הראש אצל הגוף - בגמ' מפרש למאי הלכתא מוליכין:

גמ' אפשר לצמצם - אפשר לכוין המדה ואמת מדדו שאין זו קרובה לו מזו כלל והוו להו שתיהן קרובות:

וקסבר - נמי קרובה דכתיב בקרא אפילו קרובות במשמע כמו ובהמה רבה (יונה ד) דאס"ד אי אפשר לצמצם אין כאן קרובה אלא אחת ואנן הוא דלא ידעינן הי מינייהו והוה ליה למימר יביאו עגלה בשותפות ויתנו אם שלנו קרובה חלקכם יהא קנוי לנו ואם עירכם קרובה חלקנו יהא קנוי לכם:

אילימא לענין מדידה - קאמר יביאו הראש אצל הגוף דממקום שנמצא הגוף שם צריך למדוד ויביאו הראש לכאן והא מדקתני כו':

קנה מקומו - לקוברו שם דזה אחד מי' תנאים שהתנה יהושע בפרק מרובה (ב"ק דף פא.):

עיקר חיותא כו' - הלכך עיקר חלל מיקרי ומודדין מיניה כדכתיב אל הערים אשר סביבות החלל:

אתה גוזי - אתה מראשי יצרת ראשי תחילה דגוזי לישנא דרישא כמו גזי נזרך שער ראשך תלשי וגלי ראשך:

אפילו תימא אבא שאול - כר' עקיבא סבירא ליה:

מ"ט דרבי אליעזר בן יעקב - דאמר מן הצואר הוא קרוי חלל:

דכתיב אל צוארי חללי רשעים - והלכך ממנו מודדין כדכתיב אל החלל:

מתני' נפטרו זקני ירושלים כו' - שאין עליהם אלא למדוד כדכתיב ויצאו זקניך ושופטיך ומדדו:

ואע"פ שאינו איתן כשר - דלא כתיב ביה עיכובא ולא נאמר אלא למצוה:

בקופיץ - כמין סכין גדול:

מאחריה - ממול עורפה:

מקומה אסור - לעולם:

ומותר לסרוק שם פשתן - דוקא נקט עבודה שאינה בגופה של קרקע כדמפרש בגמרא:
לא בא לידינו ופטרנוהו - בגמ' מפרש בלא מזונות והיינו ידינו לא שפכו לא נהרג על ידינו שפטרנוהו בלא מזונות והוצרך ללסטם את הבריות ועל כך נהרג:
לא ראינוהו והנחנוהו - יחידי בלא חבורה והיינו ועינינו לא ראו:

דף מו.

והכהנים אומרים - כדכתיב לעיל ונגשו הכהנים בני לוי ולא פירש על מי הם נגשים:
ולא היו צריכים לומר ונכפר להם הדם - כלומר ונכפר דכתיב בקרא לאו אועלנו ואמרו קאי שיהא אף זה בכלל אמירה אלא מילתא באנפי נפשה היא שרוח הקודש בישר את ישראל ע"י משה רבינו לכשיעשו כן ונכפר להם הדם:
גמ' עגלה - בת שנתה היא ואם עברה שנתה פסולה דכל מקום שנאמר בתורה עגל סתם בן שנה הוא דיליף מועגל וכבש בן שנה:
פרה אדומה - אין שיעור לשנותיה:
מום פוסל בה - דכתיב בפרה אדומה אין בה מום (במדבר יט):
בה - מיעוט:
אלא מעתה - דכל היכא דכתב בה מיעוטא הוא ולא גמרינן מיניה בקל וחומר:
לא יהו שאר עבודות פוסלות - בפרה דהא עול בלבד כתיב בה אלא דגמר לה בק"ו מעגלה דכתיב (דברים כא) אשר לא עובד בה כל עבודות במשמע ואי בה מיעוטא לא נגמר מיניה:
אלמה אמר רב יהודה הניח - על פרה עודה של שקין אגודה של שקין פסולה ואע"ג דלאו עול הוא ובעלייה לחודיה מיפסלא כדכתיב בפרה במלאכת עול האמורה בה אשר לא עלה בעלייה לחודה ואפילו שלא משכה:
ובעגלה עד שתמשך - שתטלטל המשא מעט דבעגלה כתיב אשר לא משכה ולקמן פריך כיון דשאר עבודות בפרה לא כתיבי ומעגלה ילפינן אמאי מיפסל בעלייה לחודה דשאר משאוי שאינו עול ממש מ"מ שמע מינה דגמר פרה מעגלה בק"ו בשאר עבודות ואע"ג דכתיב בה מיעוטא:
שאני פרה דילפינן עול עול - וכיון דגזירה שוה מופנה היא הוה ליה כמאן דכתיב בגופה ומיעוטא דבה דריש ליה לדרשא אחרינא כדלקמן:
עגלה נמי תיתי עול עול מפרה - למום:
למעוטי קדשים דלא פסלה בהו עבודה - מהקרבה אבל פרה לא ממעטא דאתיא מג"ש:

מי ליכא דפסלי בהו שנים - והרי פסח וחטאת דכתיב בהו בני שנתן וכי איצטריך בה למעטינהו מפסול עבודה להכי איצטריך דאי לא מעטינהו הוו גמרי בקל וחומר מעגלה: שנעבדה בהן עבודה גרסי':

עבודת איסור - כגון בשבת או כלאים בשור וחמור:

עבודת איסור נמי מהאי קרא נפקא - דכיון דתרי קראי כתיבי על כרחיך חד מינייהו לעבודת איסור:

עול - גבי פרה תניא:

שאר עבודות פוסלות בה - דכתיב אשר לא עובד בה:

ואם נפשך לומר - ואם יש לך להשיב על ק"ו זה צא ולמד בג"ש נאמר כאן עול כו':

נאמר כאן כו' - והאי עול יתירא הוא דהא בכלל שאר עבודות הוא:

מאי אם נפשך לומר - מאי הוה לך למיפרך דשבקה תנא לאורחיה ויליף בגזירה שוה:

וממקום שבאת - לאו תנא קתני לה אלא תיובתיה קא מפרש ואזיל גמרא דקא מותיב לרב יהודה דאמר לעיל שאר משאות פוסל בפרה בעלייה בעלמא והא כיון דשאר משאות בפרה לא כתיב ומעגלה יליף לה בגזירה שוה וממקום שבאת משם יש לך ללמד נמי דמה עגלה עד שתמשוך אף פרה בשאר משאות דילפינן מעגלה עד שתמשוך:

ת"ל אשר לא עלה עליה עול מ"מ - דריש ליה בלא עול מדלא כתיב אשר לא עלה עול עליה ותו הדר כתיב עול לדרשא כדדרשינא ואזיל:

א"כ כו' שלא בשעת עבודה - ואפילו הניחו עליה להקל משא מידו ולא למשוך:

אלא בשעת עבודה - כלומר שעבודה זו לצורך היא אבל אקראי בעלמא שהניח שק עליה ולא להוליכו אלא אקרי ואותיב לא פסלה:

משיכת עול - לפסול בעגלה:

שאינו עושה פירות - עגלה בת שנתה לא ילדה:

במקום שאין עושה פירות - נחל איתן קשה:

שלא הניחוהו - שהרגוהו:

דף מו:

איתן מושבך ושים בסלע קנך - אלמא איתן הוא סלע:

מוסדי ארץ - הם הרים וכל הר של אבנים הוא:

שהוא ישן - ולא שהובא קרקעיתו מחדש מקרקע אחריתי:

גוי מעולם הוא - היינו ישן:

מחטאת עוף - דכתיב בה ממול ערפו (ויקרא ה):

כולי עלמא לא פליגי - דהא כתיב ולא יזרע משמע להבא מדלא כתיב ואשר לא יזרע דלהוי משמע לשעבר:

מי כתיב ולא יעבד - אי הוה כתיב אל נחל איתן ולא יעבד בו הוה משמע להבא אבל השתא דכתיב לא יעבד משמע לשעבר דאשר לאו לשון צואה הוא:

אשר לשעבר משמע - אע"ג דלא יעבד להבא משמע הני מילי בלאו אשר אבל השתא דכתיב אשר על כרחיך מוכח עלה דלשעבר הוא:

רבויא הוא - לא בא אלא לרבות כל עבודות כדלקמן דלא תדרשיה בכלל ופרט:

כופין ללויה - כופין את מי שאינו רוצה ללוות את חבירו לדרך שילוהו:

ויקרא שמה לוז - סיפיה דקרא היא שמה עד היום הזה ומיניה יליף דלא נתבלבלה ולא חרבה כדאמרינן כל מקום שנאמר עד היום הזה לעולם ולעולמי עולמים הוא:

ולזרעו - כדאמרינן שאין מלאך המות שולט בהם:

שלא דבר בפיו - דלא כתיב אלא ויראם באצבעו או בעקמימות שפתים כדלקמן:

שליוהו פרעה - כדכתיב ויצו עליו פרעה אנשים וישלחו אותו:

אינו ניזוק - אותו היוצא לדרך:

עד עיבורה של עיר - שהוא יוצא ממנה והוא בבית החיצון שבתוך שבעים אמה ושירים לבתי העיר:

בי ציניתא דבבל - מקום הוא ובו דקלים הרבה כמו ציני הר הברזל (סוכה דף כט:):

לא נתיישב - והיינו לא ישב אדם שם לא גזר אדם הראשון יישוב שם והיינו דאמרי אינשי איתנהו משני אדם הראשון שגזר עליו אדם הראשון יישוב דקלים ולא יישוב אחר:

שהקרחת עלינו את המקום - שכשהיו המים הרעים היתה פרנסתינו להביא מים ולמכור:

מקטני אמנה - שהיו דואגים שפסקה פרנסתם בשביל שנתרפאו המים:

ודלמא - קטנים ממש הוו ועל שם מקומם נקראו נערים שהיו מן נעורן:

הכא מפרש מקומן - יריחו:

דף מז.

ליהוו דובים ולא ליהוו יער - מאי עבד ליה יער דקרית ליה נס:

דבעיתי - הדובים להתגרות בהם כשאין מקום קרוב להם לנוס ולהתחבאות וכשהן קרובים ליער יוצאין בהבטחה:

זכה ויצתה ממנו רות - שיצאו ממנה דוד ושלמה שהרבו להקריב קרבנות אלמא זה היה שכרו:

לקללה הוה - למעט את ישראל ואותה כוונה כאן נתקיימה:
ואלא מאי טיבותיה - דמקום הואיל והמים רעים והארץ משכלת:
חן מקום על יושביו - ואפילו הוא רע נראה להם טוב:
חן האשה - תמיד על בעלה ואפי' היא מכוערת נושאת חן בעיניו:
אחד שגירה דובים - בעון שגירה דובים בתינוקות:
חלה - חד את חליו תרי וחד אשר ימות בו:
מי שקיל כולי האי - בהאי קרא כתיב שמנה דברים כסף ובגדים וצאן ובקר ועבדים ושפחות וזיתים וכרמים:
כסף ובגדים הוא שקל - דכתיב ויצר ככרים כסף בשני חריטים ושתי חליפות בגדים:
בשמנה שרצים - בפרק שמנה שרצים (שבת קז.):
הגיע עת ליטול שכר - תורתך בעולם הזה:
אבן שואבת - שמגבהת את המתכת מן הארץ ומעמידתו באויר [וע"י אותו אבן העמיד העגלים של ירבעם באויר]:
רבנן דחה - דוחה היה את התלמידים מפני אלישע כשהיה משמש לפניו דכתיב לאחר שפירש ממנו המקום אשר אנחנו יושבין בית המדרש של רבנן צר ממנו שנתוספו התלמידים שהיה גחזי דוחה:
ינאי מלכא קטליה לרבנן - כדאמרינן בקידושין בהאומר לשלוחו (דף סו.):
בעלי שרוי בתוכך - נשיא (היה) כדאמרינן בחגיגה (דף טז:):
קם קמייהו שפיר - כיבדתו:
אכסניה זו יפה - במעשיה:
טרוטות - עגולות:
בכך אתה עוסק - מסתכל באשת איש:
אחוי ליה בידיה - שיקבלנו:
יצר - של תשמיש תקרבנו בימין שלא יקוץ בפריה ורביה וכן תינוק פן יברח ויאבד את עצמו ואשה אף היא דעתה קלה ואם ירדפוה תצא לתרבות רעה:
מתני' תצא ותרעה בעדר - כשאר חולין והאי תנא לית ליה הא דאמרינן בכמה דוכתי עגלה ערופה נאסרה מחיים וירידתה לנחל איתן אוסרתה ובמסכת כריתות מוקמינן לה למילתא בפלוגתא דתנאי בפרק בתרא (דף כה.):
כיפרה ספיקה - היא עשתה את שלה ואם לא נמצא ההורג נתכפר הספק ולכשנמצא נעשה ודאי ויהרג ומיהו היא באיסור הנאה דידה קיימא דכפרה כתיב בה כקדשים:

שנים אומרים ראינו לא היו עורפין - דהא נודע מי הכהו ואע"פ שאינו עכשיו בפנינו לדונו:
בטלה עגלה ערופה - שהרי מכירין (הן) בהן מי הרגיל בהן להרוג:
לא אפקוד - על ניאוף נשותיכם לבודקן ומפני מה על בנותיכם כי תזנינה ועוד כי הם עם הזונות יפרדו הם עצמן נואפין כפרדים הללו:
האשכולות - מפרש בגמרא שהכל בהן עד ימיהן לא היה מחלוקת בחכמי ישראל כולן היו אומרים דברים כנתינתן למשה מסיני והן הראשונים שנחלקו בסמיכת קרבנות ביום טוב כדאמרינן בחגיגה (דף טז.) והוא היה מחלוקת ראשון שהיה בישראל בדברי תורה:
העביר הודיית המעשר - שלא יהיו מתוודין בערתי הקדש כו' ובגמרא מפרש טעמא:
עוררין ונוקפין - בגמרא מפרש טעמא:

דף מז:

עד ימיו היה פטיש מכה בירושלים - בבית הנפחים בחולו של מועד לעשות מלאכת דבר האבד שמותרת במועד ועמד הוא וגזר על הנפחים אפילו בדבר האבד מפני שקולן נשמע למרחוק ואין הכל יודעין שהיא לדבר האבד והכי אמרינן לה במועד קטן (יא.):
כל ימיו לא הוצרך אדם לשאל לחבירו על הדמאי - אם מעושר אם לאו שהוא התקין שיהו כל הלוקחין מעם הארץ מעשרין:
גמ' אפילו אחד בסוף העולם - הכיר בו:
והא אמר עולא כו' - סוגיא זו כולה פירשתיה בפרק מי שקינא (לעיל לא:) ואינה חלוקה כאן כלום:
אלא על הספק - ועכשיו יודעים את ההורגים מי הם:
מנוקה מעון - ניאוף באשה האסורה לו בין מזו שנסתרה בין מאחרת:
עון דבניה ודבנתיה - שהם נואפין:
לא - אינו מונע את אשתו מליבדק:
תא שמע לא אפקוד - לבדוק את הנשים ומה טעם על בנותיכם כי תזנינה:
נתעוותו הדינין - דמתוך שהם בעלי הנאה אין מטריחין עצמן לעיין בדין ובאיסור והיתר להורות לציבור ומתוך כך נתקלקלו מעשיהם וכיון שכן אין להקב"ה נחת רוח בעולמו ואין עולמו נוח לו:
לוחשי לחישות - עורכי הדיינין ומתלחשים עם הדיינין לפתוח להם פתח בזכותו של זה ובחובתו של זה:

רבה חרון אף - שעל הטיית המשפט חרון אף בא שנאמר (שמות כ"ב:כ"ב) אם ענה תענה אותו וגו' וחרה אפי:

נצב בעדת אל - בזמן שבקרב אלהים ישפוט:

הולכי אחר בצעם - להנאתם:

האומרים לרע טוב - שמשבחין את הרשעים:

רבו הוי הוי - דכתיב הוי הוי בההיא פרשתא טובא:

מושכי הרוק - מאריכין הרוק ומדת גאוה הוא:

ונתמעטו התלמידים - כדקי"ל (קידושין דף מט:) סימן לגסות הרוח עניות של תורה:

חוזרת על לומדיה - מחזרת אולי תמצא לומדיה:

ולבסוף מתזיל עלייהו - נמאס בעיניהם:

מטיל מלאי - הדיינים מטילין מלאי פרקמטיא שלהם על בעלי בתים היודעים בטיב סחורה שישתכרו הדיינין על ידו:

רבו איש הישר בעיניו יעשה - שהרואה שהדיינין מסבירים לו פנים מפני טובה שעשה לו ואינו מתיירא מהם:

שפלים הוגבהו - שאין אימת הגדולים על הקטנים ואין ניכר בין גבוה לשפל:

ומלכותא - מלכותם של ישראל אזלא ונולא הולכת ומתנוולת:

צרי עין - מלהנות אחרים בממונם:

טורפי טרף - גזלנים ומאמצי הלב מן העניים לרחם:

רבו מים המרים - רבו המקנאים לנשותיהם והיה למים המרים להרבות:

אלא שפסקו מלהשקותם - כדאמרינן שאין המים בודקין משרבו המנאפים:

זחוחי הלב - שאין מטין את אזנם לשמוע יפה מפי רבם וסומכים על בינתם לדקדק שמועתם:

ישראל לפנים - כינוי הוא:

שהכל בו - תורה באמתה ואין דופי ושכחה ומחלוקת:

דף מח.

ואנן יהבי ליה לכהנים - דקנסינהו עזרא כדאמרי' ביבמות (דף פו:) וכיון דאינן נותנין כתקנן אין יכולין לומר וגם נתתיו ללוי ככל מצותך:

תחילה - ונתת ללוי זה מעשר ראשון לגר זה מעשר עני בשעריך זה מעשר שני דכתיב לא תוכל לאכול בשעריך (דברים י"ב:י"ז):

אף הוא - יוחנן כהן גדול:

טבל ותרומת מעשר עון מיתה - באלו הן הנשרפין (סנהדרין פג.) ילפי' לה וכשאתם לוקחין מעם הארץ והם לא הפרישו אלא תרומה עודנו טבל למעשרות ואתם נענשים מיתה:

מפריש תרומת מעשר ונותנה לכהן - מפריש כל המעשרות ממנה להוציא מידי טבל ואחר כך מפריש מתוך מעשר ראשון תרומת מעשר מה שעל הלוי להפריש ונותנו לכהן משום דאית ביה עון מיתה אחמור עלייהו שלא לעכבו אצלו ולמכור לכהן כשם שהוא מעכב אצלו מעשר ראשון ומעשר עני ואומר המוציא מחבירו עליו הראיה גזירה דלמא כי משהי ליה גביה אכיל ליה אבל מעשר ראשון ומעשר עני מותרים לזרים ואין בהן אלא גזל כהן הלכך המוציא מחבירו עליו הראיה אלמא אפרושי נמי לא הוו מפרשי ואת אמרת לפי שאין נותנין אותו כתקנן הא אפרושי מפרשי ליה:

תרתי תקון - לעולם העברת הודאות מעשר משום שאינם נותנין אותו ללוים הוא והא דתניא לפי ששלח כו' לאו אביטל את הוידוי קאי אלא אגזר על הדמאי קאי ותרתי תקנות תקן ביטל וידוי של חברים אע"פ שמפרישין אותו לפי שאין נותנין אותו כתקונו וגזר על הדמאי על לוקח מעם הארץ לפי ששלח כו':

מסרטין - כשהיו רוצין להפילו לארץ לשוחטו:

שיפול דם בעיניו - ואינו רואה ואינו מתחזק כל כך על רגליו ונוקפין לשון ונקף סבכי היער (ישעיהו י):

חובטין - להפילו לארץ ונוקפין לשון חבטה ומכה כדאמרי' אין אדם מנקף אפי' אצבעו דם ניקוף מרצה כדם עולה (חולין דף ז:):

טבעות - להכניס צואר בהמה לתוכו:

כדאמרינן - שתיקן שיהו כל הלוקחין מפרישין ולא היה אדם צריך לישאל לחבירו חבר שלקח מעם הארץ הפרשת דמאי:

מתני' בשיר לא ישתו יין - ובגמ' מפרש מנא לן דמשבטלה סנהדרין הוא:

נביאים הראשונים - בגמרא מפרש:

נופת צופים - מפרש בגמ':

אנשי אמנה - בוטחים בהקב"ה וסומכין עליו לעשות טוב ואין דואגין לחסרון:

גמ' אמר רב יוסף - הכי קאמר וכי בית המסובך בארזים עיר הוא שלא יהא נוח ליחרב:

מתרועע - לשון ערה כמו ערו ערו (תהלים קלז):

בסיפא מתחיל - מאיסקופת הבית ופתחיו מתחיל:

ושאיה - לשון בית השאה מאין יושב ומתוך כך שעירים מרקדים שם ומנגחין וכותתין את שעריו:

זמרי דנגדי - מושכי ספינות בחבל שרי שאינו אלא לזרזם במלאכתם:
ודבקרי - שמזמרין בשעה שחורשין ואינו אלא לכוין את השוורים לתלמיהם שהולכין לקול השיר דערב עליהם:
דגרדאי - אינו אלא לשחוק:
בטל זמרא - גזר על דורו שלא יזמרו בביתם ובבית משתאות:
ולא איבעי - ולא היו רוצים לקנותם בכך:
זלזל בה - ולא הקפיד למחות בידם:
כאש בנעורת - לפי שהעונה מטה אזנו לשמוע את המזמר לענות אחריו ונמצאו האנשים נותנים לבם לקול הנשים וקול באשה ערוה כדכתיב השמיעני את קולך (שיר השירים ב':י"ד) ומבעיר את יצרו כאש בנעורת אבל זמרי גברי ועניין נשי קצת פריצות יש דקול באשה ערוה אבל אינו מבעיר יצרו כל כך שאין המזמרים מטים אזנם לקול העונים:
לבטולי האי מקמי האי - אם אין שומעין לנו לבטל את שניהם נקדים לבטל את זה שהוא כאש בנעורת:
צחה צמא - צמא (שמות יז) מתרגם צחותא:

דף מח:

הרחיבה שאול נפשה - לאחר שהביאו חמש פורעניות הללו לעולם סופן נופלין בניהנם:
זימנין סליק - פעמים עולים בידם שנענים ופעמים שלא עלה בידם שהרי כשברח דוד מפני אבשלום יצא מירושלים שאל צדוק באורים ותומים ועלתה לו שהשיבוהו ושאל אביתר ולא עלתה לו שנאמר ויעל אביתר שנסתלק מן הכהונה מפני שלא נענה באורים ותומים והכי תניא בסדר עולם גבי ארון ובברחו מפני אבשלום יצא עמו עד שעלה במעלה הזיתים ונשאל באורים ותומים ונסתלק אביתר מן הכהונה גדולה נכנס צדוק תחתיו כדכתיב (שמואל ב ט"ו:כ"ה) ויאמר המלך לצדוק השב את הארון וגו':
בימי זכריהו - והוא בנו של יהוידע שהיה בימי יואש:
ערי מגרש - ערי לוים שהטעינן הכתוב מגרשות:
עד עמוד כהן וגו' - אלמא הוו אורים בבית שני:
אמור לו - לא שהיו אורים ותומים אלא כאדם שאומר לחבירו כו' אלמא כל ימי המקדש ראשון הוו:
דתניא - חגי זכריה ומלאכי נקראו אחרונים:
שמעון וישמעאל - רבן שמעון שהיה נשיא ורבי ישמעאל בן אלישע כהן גדול שהרגתם מלכות יון:

לחרבא - שעתידין ליהרג בחרב:
לקטלא - לשאר מיתות כגון רבי עקיבא שסרקו בשרו במסריקות פיפיות של ברזל כדאמר בברכות (דף סא:) ור' חנניה בן תרדיון שנשרף ורבי יהודה בן בבא בלונביאות של ברזל כדאמר בסנהדרין (דף יד.):
שאין מספידין על הרוגי מלכות - מאימת המלך לפיכך מיחו בידם:
דברים ככתבן - כמשמען אבן שלמה מסע כמה שהסיעה מן ההר ולא סיתתוה שוב בכלי ברזל:
והלא כבר נאמר מגוררות במגירה וגו':
שמיר למאי אתא - דאמרי' במס' גיטין (דף סח.) שהביאו שמיר ע"י אשמדאי מלכא דשדאי:
אבנים הללו - שבאפוד וחשן:
פתוחי חותם - חקק משמע:
במלואותם - שיהיו שלמות שלא יחסרו מהם כלום:
ומראה להם שמיר - על פני הדיו כחריץ האות:
איטני של אבר - גובתא מש"א (יש"א: ארגז) בלע"ז:
שירא פרנדא - מין משי הוא:
סלת צפה על גבי נפה - מרוב שומנה מדבקת בדופני נפה ודומים לעיסה חיה שנילושה ביין כו' נופת דבק הנפה צופים שצפה:
שתי ככרות הנדבקות כו' - שהיתה ברכה מצויה בעיסה וכשמדבקין ככרות בדופני התנור אחת בדופן זה ואחת בדופן זה שכנגדו והן תפוחות אצפלייי"ר (להתנפח) בלע"ז עד שמגעת פני זו לזו כצוף זה שגדל ומתפשט והולך ותולה באויר כן אלו צפות ותפוחות באויר:
מן הצופים - ההרים הגבוהים שמשם צופה למרחוק:
מאי משמע - מהיכא ילפת שדבש בא מן ההרים:
כדמתרגם רב יוסף - כאשר תעשינה הדבורים:
כל הנצוק - המערה מכלי טהור לכלי טמא אין הקילוח מצרפן להיות חיבור לטמא את מה שבתוך הכלי שהוא מערה ממנו:
חוץ מדבש זיפין - שהוא עב מאד והרי הוא כמחובר שכשהקילוח פוסק הוא הולך מלמטה למעלה והכי אמרינן במדות:
הצפחת - ברשק"א בלע"ז שהן עבות ונכנסת השעוה עם הדבש:
שמזייפין בו - מתוך שהוא טוב ועב מערבין בו מים ויין ואין נכרות בו:

שמזייפין - שקרנים והולכי רכיל:
שמאמינים בהקדוש ברוך הוא - לוותר ממונם לנוי הדור מצוה ולצדקה ולהוצאת שבתות וימים טובים:
שיתבזו שולחנם לעתיד לבא - שאין מקבלין שכר שלם והכי משמע כי מי בז ליום הבא את הצדיקים:
קטנות - קטנות אמנה:
קטני רשעי בני ישראל - שמתו כשהן קטנים:

דף מט.

שמבזבזין דין אביהם - קורעים דין אביהם שכשבאין לדונם אומרים לפניו וכו':
הקהיתה שיניהם - למה האבלתם וצערתם עלינו במותינו ונפרעת מהם בחייהם:
מוכרי רבב - רבב הוא דבר מאוס כגון חלב ושומן ונדבק בבגדים ונמאסין ואין לך אדם מתעסק בהם אלא עני:
שיתה ה' מורה להם - לעיל מיניה כתיב כי לא לנצח ישכח אביון תקות ענוים תאבד לעד שיתה ה' מורה להם תן להם מרות לאותן עניים עושר שיהו הגוים נוהגין בהם כבוד וידעו הגוים שהן אנוש ואינם אלהות שאין כל הכבוד והגדולה שלהם:
מתכסין בטלית אחת - משום עוני:
בקרב שנים - אותה פעולה שלך דהיינו דבר תורה שהיא בקירוב שנים ששנים צריכין להתקרב יחד בכיסוי אחד:
חייהו - רפאהו והרווח להם ותן להם חיותם:
המה הולכים הלוך ודבר - בדברי תורה באליהו ובאלישע כתיב:
ראוין לישרף - שעל מנת כן בא הרכב אש עליהם:
אחד מת - ע"י חבירו שהרגו בשוגג וזה גולה לערי מקלט ואם אין כאן מיתה סימן למיתה וגלות סימן לגלות שאחד מת ואחד גולה:
בבלי דעת - על שלא היה להם דעת להיות מלמדין זה את זה ולמדין זה מזה:
נדמו עמי - וסיפיה דקרא ותשכח תורת אלהיך:
כי עם בציון ישב - אלו יושבי ישיבת תורה וסיפא דקרא חנון יחנך לקול זעקך:
לחם צר - במי הכתוב מדבר במי שמזונותיו קשין עליו ואעפ"כ יושב ועוסק בתורה:
והיו עיניך וגו' - וכן בתריה כתיב ולא יכנף:
פרגוד - מחיצה:
לא יכנף - לא יתכסה ממך בכנף בגדו ומחיצתו:

דלמחר - מי יתן שיבא יום:
מי ידע - אם ייטב מן הלילה:
אלא דחליף - מי יתן והיה זה יום הבא כזה שעבר:
אלא עלמא אמאי מקיים - מאחר שהקללה הולכת תמיד ורבה:
אקדושה דסידרא - סדר קדושה שלא תקנוה אלא שיהו כל ישראל עוסקין בתורה בכל יום דבר מועט שאומר קריאתו ותרגומו והן כעוסקין בתורה וכיון שנוהג בכל ישראל בתלמידים ובעמי הארץ ויש כאן שתים קדושת השם ותלמוד התורה חביב הוא וכן יהא שמיה רבה מברך שעונין אחר הגדה שהדרשן דורש ברבים בכל שבת היו נוהגין כך ושם היו נקבצין כל העם לשמוע לפי שאינו יום של מלאכה ויש כאן תורה וקידוש השם:
סדרים - סדרי פרשיות דתורה:
טהרה - שפסקה מישראל:
ביטלה טעם - הפירות וריחם שמתוך שהיו טהורים ונוהגין בטהרה אף הקב"ה מטהר פירותיהן מריח רע ומטעם רע:
מעשר ביטל שומן דגן - בעון פיסוק מעשרות פסק שומן הדגן כשמו של מעשר דאיקרי חלב כדכתיב כל חלב יצהר וגו' (במדבר י״ח:י״ב):
טהרה - שפסקה מישראל:
דחינוניתא - שמינה ויש בה ריח טוב ומין תמרים הוא לעצמן:
טהרה יש בך - לפיכך מריחה לך ולא בטל הריח מאצלך:
אתא בריה - דרבה בר רב הונא:
א"ל - רב הונא לבריה:
שמחת את לבי - בטהרתך:
והקהיתה את שיני - שהראיתני שאהבתך על בנך יותר מעלי שנטלת ממני ונתת לו:
רחמי - אהבה:
איטפל ביה - גידלו בביתו:
רבי רבי - גדל גדל אותי ואע"פ כן איני בנך:
בר ברתך אנא - ואין עלי לכבדך כבן:
מתני' בפולמוס - חיל שהביא אספסיינוס על ירושלים:
עטרות חתנים ואירוס - מפרש בגמרא:
בפולמוס של טיטוס - שהביא הורקנוס אאריסתובלוס אחיו ובין זה לזה היו חמשים ושתים שנה כדאמר בסדר עולם:
עטרות כלות - מפרש בגמרא:

בפולמוס האחרון - הוא של חורבן הבית ושל טיטוס נמי הוה:
באפריון בתוך העיר - שהיו מוליכין אותה מבית אביה לבית בעלה ואפריון של מעילים וטליתות מוזהבות מוקפות לה:
מושלי משלות - לתת אות אמתלא וטעם לחכמה ליכנס בה בשערי בינה כגון ממשלות שועלים דאמר בסנהדרין (דף לח:) כי הוה דריש ר"מ בפירקא הוה דריש תילתא שמעתא ותילתא אגדתא ותילתא מתלי:
שקדנים - שוקדין על דלתות בית המדרש לילה ויום כדאמר ביבמות (דף סג:) אבל מה אעשה שנפשי חשקה בתורה:
הדרשנים - שהיה בקי בטעמי המקראות כדאמר לא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא (ברכות דף יב:):
בטל כבוד תורה - שהיה נותן לבו לדרוש כל קוץ וקוץ של כל אות וכ"ש תיבות יתירות ואותיות יתירות כגון בת ובת אני דורש (סנהדרין דף נא:) וזהו כבוד תורה גדול שאין בה דבר לבטלה:
אנשי מעשה - בטוח בחשיבותו ועושה מעשים מופלאים כדאמר בתענית (דף כה.) נמטי כשוריך יאמר לחומץ וידלוק ולעזים להביא זאבים בקרניהם:
קטנותם של חסידים - שהיו החסידים הולכים וכלים והוא היה מקטניהם וסופן:
זיו החכמה - זה לא ידענא מאי היא:
משמת ר"ג הזקן בטל כבוד התורה - במסכת מגילה (דף כא.) אמר שעד שמת הוא היה בריאות בעולם ולא היו למידין תורה אלא מעומד משמת הוא ירד חולי לעולם והוצרכו ללמוד תורה מיושב:
בטל זיו הכהונה - שהיה חכם ועשיר וכהנים רבים אוכלין על שולחנו:
ובני חורין - מיוחסין:
חפו ראשם - שגברה יד עזי פנים ממזרים שהם עשירים ואלו עניים נדלדלו אנשי מעשה אין חש להם:
ואין דורש - לישראל:
ואין מבקש - עליהם רחמים:
שרו חכימיא - התחילו החכמים:
ספריא - מלמדי תינוקות שהם קטנים מן החכמים:
כעמא דארעא - כעמי הארץ:

דף מט:

אזלא ונוולא - הולכים ודלים ומתנוולים:
בעקבות המשיח - בסוף הגלות לפני ביאת משיח:
והיין ביוקר - שהכל עוסקין במשתאות:
ואין תוכחה - אין לך אדם שיוכל להוכיח שכולם נכשלים בחטאות וכשמוכיחין אומר לו אתה כמוני:
ובית הוועד - של חכמים יהיו לבית זנות שכלו החכמים ואין לומד תורה ויהא חרב מאין איש ובעלי זימה מתגודדים שם מפני שחוץ לעיר היו בתי מדרשות שלהם:
גמ' של מלח ושל גפרית - ענין עטרה עושין מאבן של מלח שהוא צלול כאבן הבדולח וקורין שליימי"א וצובעין אותה כמין ציורין בגפרית כשם שעושין בכלי זהב וכסף וקורין נאול"א:
חילית - לישק"א כמין גומא הגדל במים:
טבלא דחד פומא - זוג של עינבל אחד שמקשקשין בו לשיר בבית המשתאות:
טנבורא - כך קורין אותו בלשון לעז טטנבור והוא עשוי דפנותיו עגולות כעין נפה וקושרין בדפנותיו חוטין של ברזל ושוטחין על פיו עור כשהוא לח ומותח והוא מתייבש שם מאליו וכשמכין עליו במקל דק הוא מוציא קול צלול ויש אומנין שיודעין להכות עליו מכה אחר מכה כסדר עד שנשמע כמין שיר:
מיחלף בטבלא דחד פומא - זוג של עינבל שעושים בבית משתאות דומה לו בקול ואתי למעבד ההוא דגזור עליה:
קפיזא - כלי מחזיק ג' לוגין:
עיר של זהב - עטרה של זהב ועיר של זהב מצויירת עליה:
כיפה - כמו כובע של צמר לבן שקורין פילטר"א (פילטרי"ן: כובע של לֶבֶד) :
זהורית המוזהבות - טלית צבועה שני ובו קבועין טסי זהב עד שמעמידין אותה כמין כיפה:
אבל עושה הוא פריפיר - כמין כיפה של מעגלי עץ כמו שאנו עושין ותולין בה צניפין ורדידי זהב כמו שאנו עושין:
חכמת יוונית - לשון חכמה שמדברים בו בני פלטין ואין שאר העם מכירין בו:
מלכי בית חשמונאי - שני אחים שהיו מתקוטטין על המלוכה הורקנוס ואריסטובלוס:
היה הורקנוס מבחוץ - צר על ירושלים והביא עמו חייל רומיים:
משלשלים להם דינרי כסף בקופה - מתרומת הלשכה לתמידים:

היה שם זקן אחד - מבפנים:
לעז להם - לאותן שבחוץ:
נעץ צפרניו נזדעזעה - מחמת המלך שבערה על חילול שמו:
ועל אותה שנה שנינו כו' - שאותה שנה החריבו החיילות את הזרעים שסביבות מדינת ירושלים והוצרך להביא אותה שנה את העומר מגגות צריפים ובשאר השנים מצות העומר להביא מן הקרוב לירושלים כדכתיב (ויקרא כג) כרמל תקריבו שיהא הזרע לח והכר מלא ממנו וכשהוא בא מרחוק מתייבש ומתמעך ואין כר השבלת מלא מן הגרעין:
לשון סורסי - קרוב הוא ללשון ארמי ואומר אני שזה לשון גמרת ירושלמי ואומות העולם קורין אותו לינג"א שורייי"א (שפה סורית) :
או לשון יווני - שהיו קרובין לארץ יון ולשון יון יפה מזה והיה לו לספר בו: מאי דכתיב לא גרס אלא ר"ש קרא מקרא זה על עצמו ואמר שעליו לעולל את עיניו בבכי יותר מן הכל:
עוללה - מנוולת את עניי:
לנפשי - על נפשי מפני קורותיי:
מספר קומי - שערו שלפניו ומניח בלורית מאחוריו:
מדרכי האמורי - שהן מניחין בלורית לשם עבודת כוכבים:
נגנז ספר תורה - שהיה בעל הלכות מפי שמועה הרבה וסדורות בפיו כאילו כתוב בספר כדאמר בסנהדרין (דף סח.) הרבה תורה למדתי מרבותיי ולא עוד אלא שאני שונה שלשת אלפים הלכות בנטיעות קישואין ושלש מאות בבהרת עזה:
עצה ומחשבה - שהיה זהיר בדרשות ובקי בהלכות ובתשובת האפיקורסים ולהבין ברמזיהם כדאמרי' בפ"ק דחגיגה (דף ה:) כי נח נפשיה אמרו ליה רבנן מאי תהוי עלן ממינים אמר להן אבדה עצה מבני ישראל נסרחה חכמה של עובדי כוכבים:
זרועי תורה - עומק סברא ולסמוך טעמי תורה שבעל פה על מדרשי המקראות ואותיות היתרים ולשונות המשתנים במקרא:
רבי אלעזר בן עזריה - עשיר הוה כדאמרי' (שבת דף נד:) תריסר אלפי עגלי הוה מעשר מעדריה כל שתא:
דאיכא אנא - שאני ענוותן: